

communitas
foundation

Абонамент за списание *Християнство и култура* за 2009 г.

Списание *Християнство и култура* излиза в 12 броя годишно.

Цени на абонамента за България:

За 1 месец	5 лева
За 3 месеца	10 лева
За 6 месеца	20 лева
За 12 месеца	30 лева

Абонаментът може да бъде направен в офисите на:

„Български пощи” ЕАД кат. № 1866 – <http://www.bgpost.bg/>

„Разпространение на печата” АД – <http://www.razprostranenie.com/>

„Доби прес” ЕООД – <http://namenti.com/>

За повече информация: Стефан Банков

Тел. 0884 00 9250, e-mail: sbankov@communitas-bg.org

ВЛАДИМИР ГРАДЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ЦОЧО БОЯДЖИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ГЕОРГИ КАПРИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

КАЛИН ЯНАКИЕВ

ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА
ФИЛОСОФСКИТЕ НАУКИ

ПРОФЕСОРСКО КАРЕ

СЪБОТА 20:30 ч.

ХРИСТИЯНСТВО КУЛТУРА

Издава фондация „Комунитас“

Редакция

Център за култура и дебат „Червената къща“

София 1000, ул. „Любен Каравелов“ 15

Тел./факс: 981 0555

e-mail: hkultura@communitas-bg.org

главен редактор:

Явор Дачков

редакционен екип:

Димитър Спасов

Венета Домусчиева

Момчил Методиев

оформление:

Чавдар Гюзелев

Николай Киров

печат:

Полиграфически комбинат – София

Списание „Християнство и култура“ излиза в края на всеки месец и се подготвя от два редакционни съвета.

Екипът с главен редактор Явор Дачков подготвя осем броя и си поставя за цел да разглежда актуални и дискусийни проблеми от областта на християнството и културата.

Екипът с главен редактор проф. д-р Калин Янакиев подготвя четири броя (пролет, лято, есен и зима), които имат академична насоченост.

Списание е свободна дискусийна територия. Не бива да се очаква, че публикуваните текстове се вписват в една единна (и единствено възможна) коректност. Материалите в списанието отразяват личните позиции на своите автори и независимо от възможните различия трябва да бъдат възприемани като покана за диалог.

© „Християнство и култура“, 2009

Непоръчани от редакцията ръкописи и материали не се връщат и съхраняват.

Всички права са запазени!

Цена 5 лева.

интернет издание с пълен архив на списанието:

www.hkultura.com

ISSN 1311 – 9761

На корица 1 – Станислав Памукчиев, Цикъл “Преминаване”, 63/90см, възлен, акварел,
корици 2 и 3 – Станислав Памукчиев, изложба “Начала”, Галерия “Кръг+”, София, 2004 г.

ХРИСТИЯНСТВО

съдържание

година VIII/2009/брой 1 (36)

КУЛТУРА

Галерия	6
<hr/>	
Представяне на художника Станислав Памукчиев	
In Varietate Concordia	8
<hr/>	
Достойнството на различието	Сър Джонатан Сакс
Чешка тема	13
<hr/>	
Европа без бариери – разговор с Н. пр. Мартин Клепетко	
Чешката интерпретация на комунизма	Мартин Симечка
Ела, революция на гуха! – разговор на Агам Михник с Вацлав Хавел	
Християнство и политика	32
<hr/>	
България и Русия принадлежат на различни цивилизации – с руския политолог Борис Межуев	разговоря Димитър Спасов
In Memoriam	40
<hr/>	
В памет на Алексей Втори	Ивайло Въртев
Съвременно богословие	45
<hr/>	
Огнена река	Александър Каломирс
Образ и подобие Божие (Човекът и ангелите)	Архим. Киприан (Керн)
Нов прочит на <i>Антихриста</i> на Соловьев	Сандро Магистер
Пътища към вярата	79
<hr/>	
Два милиона километра в търсене на любовта – с Клаус Кенет	разговаря Людмила Димова
Култура	88
<hr/>	
Да чуваш предопределението на своята човешка природа – с художника Станислав Памукчиев	разговаря Венета Домусчиева
За творенията на Василий Велики от музикално гледище	Любомир Игнатов
За хоросана и вярата – с архитект Васил Китов	разговаря Людмила Димова

Станислав Памукчиев, „Бяла стая” (детайл), 350x280x420 см, въглен, воал. Галерия „Сибанк”, София, 2006 г.

ГАЛЕРИЯ

Станислав Памукчиев е роден на 9 май 1953 г. в гр. София. През 1979 г. завършва „Стенопис“ в НХА – София. Професор в НХА.

Заг тази съвсем кратка биографична справка стои непрекъсната работа, създаването на множество произведения, представянето на десетки изложби, от които ще споменем само най-скорошните самостоятелни изложби: 2008 – *Начала*, Музей за съвременно изкуство, Скопие, Македония; Галерия De Queeste, Херге, Холандия; 2006 – *Бяла стая*, Галерия „Сибанк“, София; 2005 – Галерия AIR, Хамбург; 2004 – *Начала*, Галерия „Кръг+“, София; *Пепели*, Музей за съвременно изкуство, Белград; 2003 – *93 – 03*, СГХГ, София; 2000 – *Реликти*, Галерия „Р. Алексиев“, София; 1999 – *Про/то/странства*, АТА Център, София; 1997 – Галерия „am Grossneumarkt“, Хамбург; 1995 – Eve Art Gallery, Буганеща, Унгария; 1993 – Haus Wittgenstein, Виена; 1992 – Галерия HOF, Хорб, Щутгарт; Галерия RING, Лайпциг.

Творби на Станислав Памукчиев са включвани в десетки колективни изложби в Кобленц, Осло, София, Загреб, Европейския парламент, Брюксел, Варшава, Утрехт, Виена, Регенсбург, Прага, Ню Делхи, Каракас, Рим, Венеция, Ланген, Лондон, Ню Йорк, Дордрехт, Гент, Кан, Париж, Милано.

Ст. Памукчиев е лауреат на множество награди, най-съществените сред които са: 2004 – „Захарий Зограф“, Национална награда за живопис; 2002 – „Златно перо“, Годишна национална награда за култура; 1996 – Голямата награда на Международното триенале на живописиста, София; 1988 – първа и трета награда за живопис на Министерството на културата за участието в национални изложби; 1985 – първа награда на Международния конкурс за млади живописци, София.

Произведения на автора са собственост на:

НХГ, СГХГ, галерии в страната, Националната галерия в Прага, Чехия. Те са част от колекциите на: Петер Лудвиг, Аахен, Германия; Хуго Вутен, Белгия; Светлин Русев, България; ART Dialogue, Париж, Франция; Галерия De Queeste, Холандия; частни колекции в Гърция, Австрия, Белгия, Германия, Литва, САЩ, Великобритания, Полша, Канада, Турция, Франция, Швейцария, Италия, Холандия.

Разговор със Станислав Памукчиев може да прочетете на страница 88.

Сър Джонатан Сакс (Sir Jonathan Sacks) заема поста Главен равин на Обединената конгрегация на Юдеите от Британската общност от 1 септември 1991 г. Признат е за един от най-видните съвременни представители на юдаизма и е сред водещите религиозни лидери и мислители във Великобритания. Роген е през 1948 г. в Лондон, завършва философия в Университета в Кеймбридж. Работил е като преподавател по философия в университетите в Есекс и Йерусалим, а в момента преподава теология в Кралския колеж в Лондон. Удостоен е с титлата почетен доктор на университетите в Кеймбридж, Ливърпул и др. Като главен равин на Великобритания, установява работни контакти с Реформистката юдейска общност. През 2005 г. е удостоен с рицарско звание „за заслуги в областта на диалога между религиите”. Публикуваният тук текст е неговата реч пред Европейския парламент, произнесена на 19 ноември 2008 г. по повод отбелязването от Европейския съюз на 2008 г. като година на межкултурния диалог. Заглавието е на редакцията и е заимствано от неговата книга The Dignity of Difference, издадена през 2004 г.

Сър Джонатан Сакс

ДОСТОЙНСТВОТО НА РАЗЛИЧИЕТО

Г-н председател, членове на Европейския парламент, благодарен съм за възможността да се обърна към вас, а още по-благодарен съм за подетата от вас инициатива за межкултурен диалог. Поздравявам всички, но особено Вашия мъгър и дълбоко човечен председател Ханс-Герт Пьотеринг. Позволете ми да отправя своите молитви към Бог, за да благослови всички вас, и се надявам това да бъде единственият случай гнес, когато ще си позволя да наруша разделението между Църква и гържава, между религия и политика. Благодаря.

Говоря като евреин, част от една от най-старите култури, представени в Европа. В началото бих искал да напомня, че европейската цивилизация се е родила преди 2000 години чрез диалога между гвете най-големи култури на античността – между Древна Гърция и библейския Израел, между Атина и Йерусалим. Тези гве култури са се обединили в християнството, чиято вяра произхожда от Израел, но чиито свещени текстове са записани на гръцки език и чрез този диалог беше създадена Европа. Някои от най-великите събития от историята на Европа през тези 2000 години също са резултат от този диалог. Ще спомена само три от тях.

Първото събитие е периодът между X и XIII век в ал-Андалусия, великото културно движение, вдъхновено от династията на Омаядите в Испания. Началото на този диалог е поставено от ислямските мислители като Авероес и е основано на философското наследство на Платон и Аристотел. Ислямските автори вдъхновяват юдейски мислители като Моисей Маймонид, а юдейските автори от своя страна се превръщат в извор на вдъхновение за редица християнски мислители, най-известният от които е Тома Аквински.

Второто велико събитие от този межкултурен диалог е от времето на Италианския ренесанс, когато един млад християнски интелектуалец, Пико дела Мирандола, отива в Падуа, където среща юдейския учен равин Елия Делмегиго, който му преподава на техните оригинални езици еврейската Библия – Талмуда и Кабалата. Резултатът от този диалог е най-известното изложение за ренесансовите ценности: трактатът на Пико дела Мирандола *За достойнството на човека*.

Третият и най-мъчителен момент е диалогът между християните и юдеите след Холокоста, вдъхновен от философията на диалога на Мартин Бубер, от Втория ватикански събор и декларацията *Nostra Aetate*¹. А резултатът от него е, че след почти 2000 години на взаимно отчуждение и трагедии днес юдеите и християните взаимно се уважават и се чувстват приятели.

Искам да кажа и нещо по-важно. Когато чета Библията на староеврейски език, от самото ѝ начало чувам Божия призив за диалог. Ще обърна внимание на два откъса. Не съм сигурен дали гумите ми ще бъдат правилно предадени при превода, но се надявам да бъдат разбрани. Бих искал да обърна внимание върху двете начални глави на Библията, чийто смисъл често е бил изгубван в превода през последните 2000 години.

Първият момент е, когато Бог вижда, че първият човек е сам и самотен и създава жената. И когато човекът вижда за пръв път жената, той изрича първото стихотворение в Библията: „Ето, това е кост от костите ми и плът от плътта ми; тя ще се нарича Аиша (жена), защото е взета от Аиш (мъж)”. От днешна гледна точка това изглежда доста просто стихотворение. Звучи дори малко снизходително, сякаш мъжът е бил първото творение, а жената е просто следствие от него. Истинското значение на тези стихове обаче се крие във факта, че в староеврейския език има две гуми за мъж, едната е „Агам”, а другата – „Аиш”.

В цитирания току-що от мен стих за пръв път в Библията се споменава гумата „Аиш”. Чуйте го пак: „Тя ще се нарича Аиша (жена), защото е взета от Аиш (мъж)”. С други гуми, мъжът произнася името на своята съпруга, преди да е научил дори собственото си име. Първо трябва да кажа „ти”, преди да мога да произнеса „аз”. Трябва да призная съществуването на другия, преди да мога да

¹ *Nostra Aetate (Нашата епоха)* – Декларация за отношенията на Католическата църква с нехристиянските религии, приета от Втория ватикански събор и обнародвана официално от папа Павел VI на 28 октомври 1965 г.

разбера себе си.

Това е първият акцент, направен в Библията: идентичността е последица от диалога.

Вторият момент се случва малко по-късно, при първата голяма трагедия, която връхлетява първите човешки деца – Каин и Авел. Очакваме от тях братска любов. Вместо това виждаме съревнование, последвано от убийство, от братоубийство. В сърцето на тази история, разказана в Четвърта част на Битие, стои един стих, който е невъзможно да бъде преведен и затова във всеки английски превод на Библията, който съм виждал, този стих не е преведен, а перифразиран.

Ще го преведа буквално и тогава ще разберете защо никой не го превежда така. Буквално на староеврейски този стих звучи така: „И рече Каин на брата си Авеля. И когато бяха на полето, Каин нападна брата си Авеля и го уби”². Веднага усещате защо той не може да бъде преведен – в него се споменава „Каин рече”, но не става ясно какво е казал. Изречението не е построено граматически правилно. Синтаксисът е непълен. Въпросът е защо? Отговорът е ясен: Библията показва по възможно най-драматичния начин, чрез неправилно построено изречение, как е бил прекъснат разговорът. Диалогът се е прекършил. И какво четем веднага след това? „Каин нападна брата си Авеля и го уби”. Мога да го кажа по-просто: насилието започва там, където свършват гумите. Диалогът е единственият възможен начин, чрез който можем да победим най-лошите ангели на нашата природа.

Диалогът е свидетелство за двойствения аспект на всички човешки взаимоотношения, независимо дали това са отношения между индивиди, между различни държави, култури или вероизповедания. От едната страна са нещата, които ни обединяват, а от другата – нещата, които ни различават. Това, което ни обединява, и това, което е уникално и само наше.

Нека го кажа толкова просто, колкото мога. Ако бяхме напълно различни, тогава нямаше да можем да общуваме, но ако бяхме напълно еднакви, тогава нямаше да имаме какво да си кажем.

Това е всичко, което исках да кажа за диалога, но искам и да добавя, че този диалог не е достатъчен. Между края на XVIII век и 1933 г. е имало диалог между юдеи и германци, диалог и приятелство са съществували и между племената хуту и тутси в Руанда или между сърби, хървати и мюсюлмани в Босна и в Косово. Диалогът ни обединява, но той не може да ни задържи заедно, когато има други сили, които се стремят да ни разделят.

Затова бих искал да добавя още една гума, която има важна роля за лекуването на раните в разделените общества. Думата е „завет”. Тази гума е играла

² В българския превод на Библията тези стихове на Битие, 4:8 са предадени така: „И рече Каин на брата си Авеля: (да идем на полето). И когато бяха на полето, Каин нападна брата си Авеля и го уби”.

голяма роля в европейската политика през XVI и XVII век, в Швейцария, Холандия, Шотландия и Англия. Заветът е част от американската култура от самото ѝ създаване до днес, от плаването на кораба *Меѝфлауър* през 1620 г. до прочутата реч на Джон Уинтроп на борда на кораба *Арабела* през 1631 г. и от тогава до днес тя продължава да играе важна роля. Не знам какво точно ще каже Барак Обама в речта си при приемането на президентския пост, но съм сигурен, че той ще спомене или поне ще намекне за концепцията за завета.

Заветът е ключова дума в староеврейския език по една проста причина: библейският Израел е бил създаден от 12 различни племена, всяко едно от които е настоявало да запази собствената си идентичност.

Какво е заветът? Заветът не е договор. Договорът се сключва за определен период от време за постигането на конкретна цел между две или повече страни, всяка една от които преследва лична изгода. Заветът се сключва за неопределен период от време между две или повече страни, обвързани от чувство за лоялност и доверие с цел съвместното постигане на нещо, което нито една от страните не може да постигне сама. Договорът е нещо като сделка, заветът е нещо като брак. Договорите принадлежат на пазарите и на гържавите, на икономиката и на политиката, всяка от които е арена на съревнование. Заветът принадлежи на семействата, общностите, благотворителните организации, които са области на сътрудничество. Договорът се сключва между мен и теб, отделните личности, докато заветът е за нас и е насочен към принадлежността към общността. Договорът има отношение към интересите, а заветът има отношение към идентичността. Тук идва и най-важната разлика, която европейската политика не прави достатъчно ясно – разликата между обществения договор и обществения завет. Общественият договор създава гържавата, общественият завет създава обществото.

Обществото може да съществува без гържава, историята познава такива случаи, но може ли да съществува гържава без общество, без да съществува нещо, което да кара хората да живеят заедно? Не знам. Може да накарате хората да живеят заедно по много различни начини: чрез сила, чрез страх, чрез потискане на културните им различия или като наложите на всички примирението. Но ако направите избора да уважавате достойнството на отделните култури, да уважавате това, което наричам, както напомни г-н председателят, достойнството на различието, тогава се нуждаете от завета, за да изградите общество.

Заветът възстановява езика на сътрудничеството в света на съревнованието. Той се фокусира върху отговорностите, а не само върху правата. Правата са нещо много важно, но те създават конфликти, които не могат да бъдат разрешени само от тях: правото да живееш може да се изправи срещу правото да избираш; моето право на свобода може да застане срещу твоето право да уважаваш. Правата без отговорности са нестабилна основа на моралния свят.

Това, което заветът прави, е, че ни кара да мислим за взаимността. Заветът казва на всекиго: трябва да уважаваме другите, ако очакваме другите да ни ува-

жават; трябва да почитаме свободата на другите, ако искаме те да почитат нашата. Европа се нуждае от нов завет и сега е моментът да бъде поставено неговото начало. Сега, във времето на финансова криза и икономическа рецесия, защото в лошите времена хората осъзнават, че съдбата ни е обща.

Пророк Исаия предвиди, че ще дойде ден, когато лъв и агне ще живеят заедно. Този ден не е дошъл. Въпреки че има зоологическа градина, в която лъвът и агнето живеят заедно в една клетка, където един посетител попитал пазача: „Как постигате това?“. Пазачът отговорил: „Лесно, просто ви трябва по едно агне всеки ден!“.

Имало е време, в което лъвът и агнето наистина са живеели заедно. Къде се е случило? В Ноевия ковчег. И защо е било възможно? Това се е случило не защото те са постигнали Утопията, а защото са знаели, че иначе всички ще се удавят.

Приятели, миналата седмица аз и Кентърбърийският архиепископ заедно заведохме лидерите на всички религиозни общности във Великобритания, на мюсюлманите, хиндуистите, сикхите, будистите, джайнистите, зороастрийците и бахаите в Аушвиц. Там прекарахме един ден и се молихме заедно, като имахме ясно съзнание за това, което може да се случи, когато не уважаваме човечността на тези, които са различни от нас.

Бог ни е дарил с много езици и много култури, но само с един свят, в който да живеем заедно. Всеки ден този свят става все по-малък. Нека ние, държавите и културите в Европа, като почитаме цялата наша културна разнородност, да склучим заедно новия европейски завет на надеждата.

Превод: Момчил Методиев

Мартин Клепетко е извънреден и пълномощен посланик на Чешката република в България от ноември 2006 г. Роден е през 1966 г., а през 1991 г. завършва Музикалната академия в Прага със специалност дирижиране. Постъпва в Министерството на външните работи на Чехия през 1994 г. и е работил в посолствата на своята страна в Югославия, Босна и Херцеговина и Иран, а в периода 2003 – 2005 г. е посланик в Ирак.

Н. пр. Мартин Клепетко, извънреден и пълномощен посланик на Чешката република в България, пред сп. Християнство и култура

ЕВРОПА БЕЗ БАРИЕРИ

Чешката република избра „Европа без бариери“ за мото на своето председателство на Европейския съюз. Министър-председателят на страната Мирек Тополанек определи като основни приоритети т.нар. три „Е“ (Economy, Energy, External Relations) – икономика, енергетика, външни отношения. Какво по-конкретно е съдържанието на тези приоритети и как те са обвързани с политиката на предходното френско председателство?

Приоритетите на чешкото председателство се изработваха повече от година, бих казал дори в последните две години. От самото начало обаче беше ясно, че с времето неизбежно ще се наложат и промени в акцентите, тъй като има неща, които не могат да се планират – като кризата между Русия и Грузия или световната икономическа криза, разразили се по време на френското председателство. Бяхме наясно, че същинските акценти ще бъдат определени в последния момент, така че в началото разработихме списък от 6 различни теми, от които накрая избрахме тези три – икономиката, енергетиката и външните отношения на Европейския съюз.

Икономиката може да се нарече основният приоритет на чешкото председателство по очевидни причини и по тази тема ние трябва да продължим реализаци-

ята на мерките, набелязани от Европейския съвет в началото на декември. На второ място са енергетиката и енергийната сигурност, която от дълго време е приоритетен въпрос за нашата страна – Чехия е една от страните от ЕС, зависими от доставката на енергийни източници предимно от Русия. Основният проблем е за сигурността на енергийните доставки и необходимостта от търсене на алтернативни източници и алтернативни трасета. Това не означава, че ще търсим промяна в отношенията с Русия, които са относително добри.

Третият акцент са външните отношения на Европейския съюз. Под това заглавие могат да се открият няколко подтеми. Една от тях е разширяването на Европейския съюз – позицията на Чехия е, че процесът не трябва да спира и че трябва да има ясна перспектива за членство за някои страни, преди всичко от Западните Балкани и Източна Европа, в случай че те изпълняват условията и критериите за членство. На второ място тук поставям отношенията със Съединените щати. Въпросът е особено актуален заради предстоящата през втората половина на януари промяна в президентската администрация на САЩ и Чешката република, като председател на ЕС, ще трябва да установи контакти и да води разговори с новата администрация. Отношенията със САЩ са приоритетни, защото Америка продължава да бъде водеща икономическа сила, без съмнение това се отнася и за сигурността, а ние сме партньори в НАТО. Така че трябва да работим за изграждане на взаимно допълващи се системи между ЕС, от една страна, и САЩ и НАТО, от друга. Ние подкрепяме създаването на самостоятелни европейски системи, но те трябва задължително да са в отношения на сътрудничество със САЩ и НАТО. Третата подтема е политиката на европейско съседство. Знаете, че френското председателство постави акцент върху отношенията със страните от Средиземноморието, в резултат на което беше създаден Средиземноморският съюз. Ние уважаваме тези стремежи, но също така не искаме Европейският съюз да изпусне от погледа си Източна Европа и затова в рамките на нашето председателство предвиждаме организирането на среща на върха на страните от ЕС, посветена на това измерение на политиката на съседство, което носи името „Източно партньорство”.

Трябва също така да отбележа, че тези приоритети съответстват на общия 18-месечен план за председателството на ЕС, изработен съвместно с Франция и Швеция, която ще поеме председателството след нас. Всяка една от тези страни поставя свои акценти, но общата рамка е изработена съвместно. Същевременно сме готови и на промени, тъй като никои не може да предвиди какво ще се случи в следващите 6 месеца и пред какви предизвикателства ще бъде изправено чешкото председателство.

Как се отразява на председателството на Европейския съюз проблемът с ратификацията на Лисабонския договор от Чехия? Има ли дебат по този въпрос в чешкото общество и това, което е най-интересно – как една сравнително нова членка на ЕС изминава пътя от евроентузиазма до евроскептицизма? Особено в сравнение с България, където общественото мнение гледа с много по-голямо доверие на Брюксел, отколкото на собствения си политически елит.

Не бих казал, че е съвсем коректно за Чехия да се говори като за гържава – евроскептик. Действително в сравнение с България или някои други гържави вероятно в Чехия евроентузиастите са по-малко. Отчасти причината за това е и в историческата традиция – чехите винаги са били малко скептични към властите, независимо дали местни или някакви други. Това може би произлиза от реформаторската ни традиция от XV век, когато движението на Ян Хус, насочено към реформирането на Католическата църква, беше окачествено като еретическо. Вероятно оттогава чехите са запазили някакъв скептицизъм към официалната линия и това не се отнася само за миналото, но и за съвременността, за периода на социализма – чехите никога не станаха големи социалисти или големи приятели на Съветския съюз. Затова и мисля, че по природа ние не сме някакви големи ентузиаста дори когато става въпрос за Брюксел или за някакви наднационални структури. И не мисля, че това е лошо.

Съгласен съм с изразеното от чешкия президент Клаус мнение по време на неговото неотдавнашно посещение в София, че на Европа ѝ липсва по-широк дебат за процесите, които се случват. Понякога имаме чувството, че не се провежда никаква дискусия по дадена инициатива, която произлиза от Брюксел или от близки до ЕС структури. Инициативата се приема като даденост, по която не трябва да се дискутира. Не мисля, че това е добре за ЕС. Това не означава да се противопоставяме на тези идеи, но пък и те не могат да се приемат като догма, като даденост. Затова и намирам за положителен този дебат в Чехия и не мисля, че е добре, че този дебат отсъства в България. Когато става дума за Лисабонския договор – колко от гържавите ратифицираха Лисабонския договор, без политиците въобще да обяснят за какво става дума? Договорът беше ратифициран без дори да бъде преведен на местния език, а мнозинството от хората въобще не разбраха за какво става дума в него. Тези проблеми не могат да се възприемат като даденост и да бъдат одобрявани, без да се води дебат по тях.

От друга страна, не бих искал Чехия да бъде последната, която ще ратифицира Лисабонския договор, защото тогава ще изглеждаме като страна, която спира развитието на Европейския съюз. Все още имаме реален шанс да не сме последни, тъй като предстои новият референдум в Ирландия. При нас Лисабонският договор ще се разглежда от парламента през февруари. Има голяма вероятност той да бъде одобрен и след това остава да бъде подписан от президента Клаус, който вече декларира, че е готов да го подпише, ако резултатът от ирландския референдум е положителен. Много е вероятно още по време на чешкото председателство страната ни да е приключила процеса на ратификация на Лисабонския договор. Това е оптимистичен, но аз мисля – и реалистичен, вариант.

Както в България, така и в Чехия периодично става актуален въпросът за декомунизацията. Пражката декларация от юни 2008 г. призова националните парламенти на страните от ЕС да осъдят комунизма и да приравнят този режим с нацисткия. През септември 2008 г. беше оповестено, че по време на своето председателство Чешката република ще работи за създаване на Европейски институт за изследване на тоталитаризма. Как се

развива дискусията по този въпрос в Чехия и реалистично ли е да се очаква създаването на такъв европейски институт?

В Чехия повече от година вече работи Институтът за изследване на тоталитарните режими. Той беше създаден по инициатива на Горната камара на нашия парламент след широка обществена дискусия. Не мога да кажа, че беше постигнато единодушие – знаете, че от много години в нашия парламент има относителен паритет между левицата и десницата, а левите партии не са много склонни да подкрепят такива решения. Работата и авторитетът на този институт продължава да бъде пог въпрос. Случаят с Милан Кундера беше един от първите и най-видими резултати от неговата дейност и за съжаление не мисля, че това спомогна за доброто му представяне в медиите. Случаят с Милан Кундера се превърна в скандал и както всеки скандал, това не доведе до засягането на проблема в дълбочина. Разбира се, изследванията на този институт са автономни и в съответствие с неговия мандат. Но важният въпрос е как ще бъдат представени тези изследвания. В конкретния случай публикацията не беше много коректна, а бяха изнесени сензационни твърдения за една голяма и призната личност, без да има същински доказателства, и затова смятам, че този случай беше пример как не би трябвало да се правят тези неща.

Не мисля, че създаването на Европейски институт за изследване на тоталитаризма е лесно постижима цел. Днес сме изправени пред проблеми като икономическата криза, които непосредствено засягат всекидневния живот на гражданите на ЕС. Въпросът за декомунизацията не е по-маловажен, но не е толкова актуален – тези въпроси винаги могат да се обсъдят, не е задължително това да стане точно сега. Затова и съм на мнение, че едва ли в момента има политическа воля за реализацията на този проект на европейско ниво. Действително има инициатива за създаването на такъв институт и по въпроса вече са проведени няколко инициативни срещи, в които участват експерти от Чехия, Словакия, Полша, Унгария, Балтийските страни, включително и от България, както и от някои страни от Западна Европа. Тази група трябва постепенно да се разширява, за да се постигне консенсус за създаването на този институт и за да бъдат привлечени западноевропейските страни. Защото за Западна Европа това не е жива история, тоталитаризмът е нещо, което те или не са изпитали, или са го преживели преди няколко поколения. А и някои среди в западноевропейските страни продължават да имат романтично чувство към социализма и не го смятат задължително за нещо отрицателно. Затова и не съм голям оптимист за създаването на този институт по време на нашето председателство. За реализацията на тази идея е необходимо постигането на по-широк консенсус, за което е необходимо повече време, отколкото това, с което разполагаме в рамките на нашето 6-месечно председателство.

Какъв е вашият поглед като бивш професионален музикант към културната среда в България? До каква степен чешката култура е представена в България и по какъв начин този дебат в чешкото общество, за който стана дума, може да бъде популяризиран у нас?

Трудно ми е да давам оценки за културния живот в България, трудно ми е и да направя сравнение между Чехия и България в това отношение. Чехия е страна с много богато минало и култура. Мога да говоря много повече за музиката, но това се отнася и за киното, театъра, живописата, литературата. Това, което ми прави впечатление по отношение на музиката в България, е известна липса на пряк контакт с европейската култура. България остава малко настрана, Балканите не са центърът на Европа и в това отношение Чехия има голямо предимство, тъй като през нея винаги са преминавали културните тенденции от Запад към Изток и обратното. Затова и културният живот в Прага е много по-богат от този в София.

Другото, което прави положението на българските артисти трудно, е икономическата ситуация. При нас също беше много трудно в първите години на прехода. Познавам този период лично, защото тогава и аз бях професионален музикант и знам колко беше тежко тогава. Познавам много български музиканти, актьори и други артисти и знам колко е трудно за тях да изкарват добри или поне достойни пари, поради което често им се налага да търсят работа в чужбина, което, разбира се, не е добре за развитието на българската култура. Културата днес е също вид стока, и то доста скъпа стока. Не можем да очакваме от нашите държави да влагат толкова средства в култура, колкото в миналото – тогава културата беше инструмент на идеологията, на пропагандата на социализма, затова и имаше достатъчно средства. Днес културата е свободна, има свободен пазар и тя трябва да се постарее да си намери спонсори, тъй като очевидно без щедри спонсори днес тя не може да се развива.

Когато говорим за чешкото присъствие в България, винаги може да се каже, че то е недостатъчно. Но аз съм много щастлив, защото към чешката култура има видим интерес, включително и от страна на младите хора, което се вижда и от дейността на Чешкия културен център през последната една година.

Мартин М. Симечка

ЧЕШКАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА КОМУНИЗМА

Поколението на Кундера наистина подложи на критика престъпленията на комунизма, но само по фикционален начин. То не се противопостави на баналността на злото. Този модел се разпадна след случая „Кундера“, твърди главният редактор на сп. Респект. Чешкият седмичник огласи през октомври 2008 г. документ под номер 624/1950-II, намерен по чиста случайност от Адам Храдилек, сътрудник на Пражкия институт за изследване на тоталитарните режими. Според него на 14 март 1950 г. писателят Милан Кундера е предал на полицията пилота и куриер на американските тайни служби Мирослав Дворачек, впоследствие осъден на 22 години затвор, част от които прекарва в урановите мини. Кундера отрече обвиненията и замлъкна. Подкрепиха го редица световни интелектуалци, сред които нобелови лауреати като Орхан Памук, Габриел Гарсия Маркес, Джон М. Кутси и др. Вацлав Хавел го призова да стои над нещата и се обърна към младите чешки историци и журналисти, които настояват да се разкрие истината, с думите: „Бъдете предпазливи, когато давате оценки за историята! Може да сторите повече беди, отколкото добро, също като вашите дявоци!“.

С текста, който публикуваме, М. Симечка сложи край на разразилата се остра дискусия, завършила без категорична истина¹.

В бурята, която предизвика статията *Предателството на Милан Кундера в Респект*, един глас се чуваше най-силно и най-ясно: гласът на чешките писатели и интелектуалци, родени около 1930 г., поколението на моя баща. Те споделят обща история и имат влияние върху обществото, безпрецедентно за Централна Европа. Те са оказали решаващо влияние и върху моето мислене, а чрез моя баща и върху целия ми живот. За мое най-голямо учудване гнес съм в спор с това поколение. Смятах го за невъзможно. От всички конфликтни възгледи в този дебат най-силно ме учуди „кръговата отбрана“ (по заглавието на една книга от баща ми) около Милан Кундера, оказвана от поколението на баща ми, и аргументите, с които той беше подкрепен. Това ми показа в нова светлина миналото – включително и моето собствено.

Баща ми, Милан Симечка, който добре познаваше Милан Кундера, беше убеден комунист в началото на 50-те и комунист реформатор през 60-те. Съветската

¹ Есето е публикувано в чешкото списание *Respekt* и преведено в немското онлайн издание www.perlen-taucher.de

окупация през 1968 г. го превърна в дисидент, във влиятелен писател и философ. През последните 30 години от живота си до своята смърт през 1990 г. той посвети цялата си интелектуална енергия на анализа на онази система, чието създаване беше подкрепял. Прекарахме стотици, ако не и хиляди часове в спорове за миналото. Бях свидетел на неговите мъчителни въпроси към самия себе си и на търсенето на отговори на въпроса на Карл Ясперс² за вината. Бях щастлив, че той ми даде възможност също да стана дисидент, въпреки че през цялото време мислеше, че заслужава укор за това. Комунистическият режим ме включи в списъка на своите врагове, когато бях на крехката 14-годишна възраст, и ми отне възможността да стана тих конформист – партиен член, което първоначално бях опитал.

Да, бях щастлив, че можех да придружавам баща си на редовните срещи със забранени чешки (и няколко словашки) писатели. Това беше забележително общество. Автори като Карел Пеца и Зденек Ротрекъл, изтърпели през 50-те дългогодишни наказания в затвора или в урановите мини, седяха редом до автори, чиито публикации бяха възхвалявани в онези години на комунизма и чиито привилегирован живот изглеждаше предопределен. С почуда проследявах дискусиите, подклаждани често от упреците на Пеца: „Вие подкрепяхте системата, която хвърли мен и хиляди други в затвора. Вие не искахте нищо да знаете. Вие бяхте слепи и глухи, защото искахте да бъдете такива”.

Тогава мислех, че е прекалено суров в преценката си. В края на краищата и те бяха получили своето наказание – под формата на забрана да публикуват. Те признаха своите грешки. Чувството за вина беше сложило отпечатък върху писането им и някои, като баща ми, дори бяха лежали в затвора. Те бяха съставили и подписали Харта 77, те представяха етоса на универсалността на правата на човека и на негелимостта на свободата. Защо сега трябваше да се кажат? Кому е нужно моралното превъзходство на жертвите, чувство, което – да си призная – не ме интересуваше? Неслучайно тези дискусии винаги започваха след полунощ, след много чаши вино. Беше като кошмар, в който внезапно излизат наяве добре пазени тайни. Тези дебати бяха разтърсващи, но и вълнуващи. Като театрална пиеса за процес, в който престъплението не беше в деянието, а в мисленето и писането. Участниците в него търсеха причините за моралните и интелектуални грешки на обвинените автори и общото мнение беше, че те са изкупили вината си чрез своите по-късни писания, които бяха по-добри от произведенията на младостта им.

Ами ако има и друг вид провал освен интелектуалния? Можеше ли по време на режима в началото на 50-те един млад комунист да участва, без да влияе върху живота на други хора – просто чрез своето присъствие, което включва неща като вдигане на ръка на партийни събрания? Този въпрос не беше поставен на дискусиите по онова време, не го зададе дори иначе неуморният в настойчивостта си Карел Пеца. По повод на дебата за Кундера ми стана ясно, че никога не зададох този въпрос на баща ми. Например никога не го попитах дали е участвал

² Карл Ясперс публикува през 1946 г. съчинението *Въпросът за вината*, което се приема за важен опит за политико-етична рефлексия върху престъпленията на националсоциализма от немски философ.

В изключването на студент от университета. Не го попитах, защото по онова време още не бях готов да чуя отговора.

Точно така се чувства днес една голяма част от чешкото общество. В сравнение с други страни в Чехословакия комунистическата партия имаше много силни позиции. Отчасти по тази причина поколението на баща ми представяше единствения исторически път, който чехите следваха през втората половина на миналия век. За разлика от Полша, където комунистическите интелектуалци винаги имаха естествена конкуренция в лицето на католическите мислители и където всички пътища водеха до „Солидарност“. За разлика от Унгария, където след 1956 г. нямаше място за това поколение, особено през мекия режим на Кагър. И за разлика от Словакия, където писателите и интелектуалците се подчиняваха.

В Чешката република нямаше истинска алтернатива на интерпретацията на миналото, осъществена от това поколение. Тя беше удобна за обществото, позволяваше му да приключи с миналото и според добрата стара чешка традиция да продължи да тачи своите герои – преди всичко писателите. Резултат от чешката интерпретация на комунизма е широко разпространеното убеждение, че комунистическият режим беше преди всичко рафиниран тъмничар на духа, че десетилетия наред беше тровил обществото със своето презрение към свободата, че беше унищожил свободната мисъл и литературата. И макар тази интерпретация, основана на атакуващата човешките души Оруелска концепция за тоталитаризма, да беше съвсем правилна, тя не оставяше много място за историята на „баналното зло“. Писателите се бяха нагърбили да интерпретират ужасната практика в романите си. И защитата на Милан Кундера повече от всичко друго е защита на естетическата интерпретация на историята, която не бива да бъде нарушавана от неудобни детайли, показващи баналната нелитературна страна на живота.

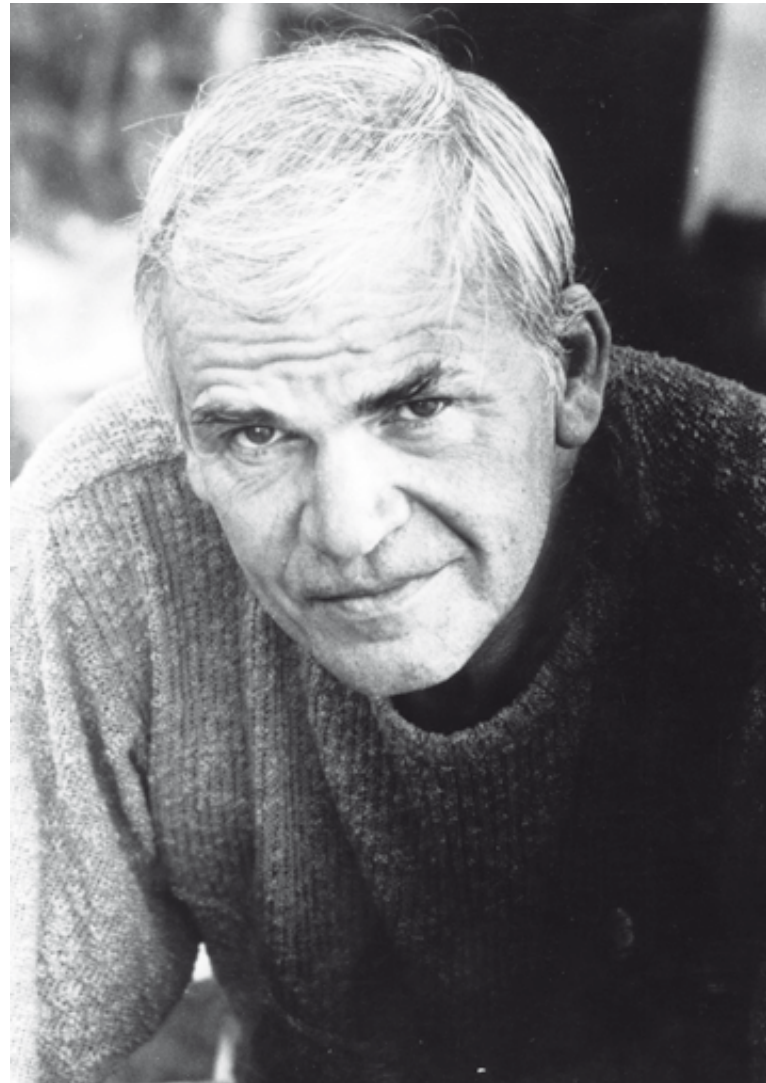
Случаят „Кундера“ е експлозия, защото унищожил надмощието на това поколение, което искаше с помощта на литературата да покаже миналото в истинска светлина, както може да го направи самият живот с неговите банални и срамни истини, например груб полицейски документ, според който един господин Кундера е предал един господин Дворачек. В чешкото общество литературната фикция ефективно измести реалните спомени, които никои не искаше да слуша – тогава и днес също. Впрочем тъкмо романите на Кундера бяха особено успешни в изпълнението на тази задача на литературата.

Не е лесно да се дискутира за комунизма в Чешката република по друг начин освен в духа и с понятията на естетическата литературна интерпретация. Ако някой се опита, веднага ще бъде обвинен в екзалтация или – да употребя гумите на Адам Михник – в большевишки антикомунизъм. През 1996 г. на рождения ден на Вацлав Хавел видях Карел Пеца да стои сам, облеган на една колона. Когато го попитах какво прави там съвсем сам, той ми отвърна с ужасна усмивка: „Чакам комунистите. Ще се върнат“. Тогава приех неговите гуми като тъжно доказателство за антикомунистическата му obsesия. Днес ги чета като тъжно доказателство за самотата на един човек, чиито спомени се различават от

спомените на повечето чехи. Това прави неговия глас практически недоловим, но в Чешката република се смята за лош тон да изричаш простата и неудобна истина: че неговите съвременници, включително Кундера и баща ми, са отговорни за това, че този глас беше принуден да заглъхне.

В паметта на мнозинството чехи няма място за паралели между нацизма и комунизма. То вярва, че не можеш да сравниш войната с мира, защото некрофилската идея за немското превъзходство не може да се сравни с идеята за материалното равенство, която в основата си все пак съдържа нещо благородно (обяснение защо толкова много писатели са вярвали в нея през младостта си). Но като отхвърлят историята на комунистическото минало, те може би лишават чехите от важна част от тяхното интелектуално и литературно наследство. Всичко това е разбираемо преди всичко защото спомените за комунизма в неговата последна фаза извикват по-скоро чувство на лека носталгия, отколкото на ужас. Но този спомен е измамен. За Карел Пеца и хиляди други животът в затворите през 50-те беше война, не мир. И за тях нямаше значение дали идеологическата омраза, която ги изпрати в затворите, беше мотивирана от расови или от класови белези.

Парадокс е, че поколението, което се опита с Харта 77 да преодолее нежеланието на обществото да приеме комунизма за тоталитарен режим, днес пламенно протестира срещу публикуването на един полицейски документ. Дворачек беше политически затворник, чиято история разкрива целия позор на 50-те, позор, в който доносът на Кундера се вписва по шокиращ, но логичен начин. Израснах с Харта 77, тезата на авторите и на подписалите го за универсалността на правата на човека и за неделимостта на свободата се превърна в част от моя живот. Седмичникът *Респект*, чийто главен редактор съм, продължава експериментите на своето собствено поколение от 70-те и 80-те години, когато реалността и литературната фикция бяха окончателно разделени. Документите, публикувани от Харта 77 и Комитета за защита на несправедливо преследваните, бяха много по-силно доказателство за природата на комунизма от най-добрите романи на самиздат.

Милан Кундера

Поколенческият спор за интерпретацията на историята, преди всичко на историята на 50-те, отдавна тлееше под повърхността, а самият аз отхвърлях съществуването му. Пламенната дискусия, предизвикана от случайно намерен полицейски документ, и личната история, която той осветли, показаха колко дълбоки са корените на този спор и колко фундаментален е той. Спор за това дали „баналното зло“ (доносът беше важна част от него) трябва да се третира като нещо, което – независимо от историческия контекст – е зло само по себе си. Спор за това дали гледаме на нашата история като на завършен епизод, за който важи само една окончателна интерпретация, или трябва да търсим в нея ключа за нашата собствена свобода, за да не допуснем в бъдеще да изпратим в затвора груг Дворачек. Става въпрос за това да гарантираме, че в един бъдещ контекст няма да се превърнем в следващото поколение виновни.

Превод от немски: Людмила Димова

Станислав Памукчиев, „Начала“, 112/91см., пепел, въглен, пръст

ЕЛА, РЕВОЛЮЦИЙО НА ДУХА!

В редакцията на вестник *Газета Выборча* разговарят Адам Михник и Вацлав Хавел

Адам Михник: Бих искал да започна с една история с 40-годишна давност, тоест от интервенцията на Варшавския договор в Чехословакия през 1968 година. Смяташ ли, че тя можеше да бъде избегната с една по-различна политика на Чехословакия?

Вацлав Хавел: Мислех го тогава, мисля така и днес – имаше начин да се предотврати тази заплаха, но тогавашните лидери на страната дори не осъзнаваха опасността. Разбира се, не става дума за въоръжена съпротива, а за нещо от рода на „морална мобилизация“.

Нещо подобно сме преживели преди Мюнхен, когато чехословашката държава явно е дала да се разбере, че е готова да се защитава. През 1968 г. проектът за интервенцията е минал едва-едва при гласуването в съветското политбюро. Може би резултатът щеше да бъде друг, ако в Кремъл си даваха сметка, че нашата страна не е партньор, който винаги се подчинява, а от време на време също може да удари с юмрук по масата. Но това са само предположения.

Преди всичко обаче такъв вариант беше чужд на манталитета на тогавашните ни лидери. Това бяха хора с комунистическо минало, събитията просто ги изпреварваха и те едва кретаха подире им. Може би, ако се бяха постарали те да диктуват събитията, заплахата от интервенция щеше да бъде по-малка, но ми се струва, че все едно, нещата нямаше да свършат добре. Ако се беше намерил някой чешки Ярузелски да каже, че сами ще се оправим? Това е една от възможностите, макар да не познавам нито един чешки генерал, който да се реши да поеме такава отговорност.

А. М.: А какво мислехте тогава? Ти очакваше ли интервенцията?

В. Х.: Цялото лято преди интервенцията живях под особено напрежение. От една страна, можехме свободно да говорим, да се събираме, амнистирахме затворниците, с една дума хиляди непознати дотогава възможности и причини за еуфория. Но от друга страна, повечето от нас усещаха, че не е сигурно дали няма да си изпатим. Окуражавахме се от мисълта, че едва ли е възможно в епохата на разведряването и ядрените оръжия някой да влезе с танкове в центъра на Европа.

А когато танковете наистина нахлуха, изумлението вървеше заедно с всенародна съпротива, но не въоръжена, а с белези на някакъв особен градски фолклор. Градовете бяха изпъстрени с протестни надписи, хората си помагаша взаимно,

гори крадците по затворите заявиха, че няма да крагат.

Прекарах първите дни на окупацията в Либерец и видях градските хипита, тогава страшилище за гражданите, да отиват пред кметството и да се предават на председателя на съвета. Той ги изкомандва да свалят уличните табели, не вървеше това да го прави полицията. През нощта задачата беше изпълнена, сутринта в коридора на кметството лежах купчини табели, а водачът на групата искаше нови задачи. Беше чудно време, но аз усещах, че няма да трае дълго. И наистина, всеобщата апатия и деморализация настъпиха бързо. По-бързо, отколкото предполагах.

А. М.: Какво знаеш за разликите в мненията за интервенцията в Кремъл?

В. Х.: Научих, че в руското политбюро наистина е имало дискусия на тази тема и решението за интервенцията е било взето само с един глас повече. Чувал съм дори, че Хрушчов, който тогава нямаше вече никакви политически функции, хукнал към Кремъл и искал да влезе, за да разубеди другарите. Смятал, че това ще навреди на световното комунистическо движение и точно това се случи. Ако интервенцията имаше някаква трайно положителна страна, тя е само една: западната левица прогледна. Агресията спрямо Чехословакия ги лиши от илюзиите.

А. М.: Всички знаем как изглеждаше т.нар. нормализация. Какви бяха нейните морални и социални последици за обществото?

В. Х.: Обществото бързо разбра какво се очаква от него. Предложението беше: ако подкрепите окупацията или поне си мълчите и не протестирате, ще ви оставим да си живеете, да си строите вили и да си отглеждате там зеленчука. Но само ако не протестирате, ако украсите фронтоните на зданията с лозунги за партията и редовно изпращате възторжени телеграми до конгресите на комунистическата партия или обещавате в нейна чест успехи в производството. Накратко: ако оставите режима на спокойствие, и той ще ви остави на мира.

Това беше време на пречупване на гръбнаци, болезнено и тежко, на всичко отгоре то настъпи прекалено бързо. Само в този контекст може да бъде разбрано самозапалването на Ян Палах. То беше екстреман израз на напрежението в това общество, в което започваха чистки и се наблюдаваха твърде странни метаморфози у мнозина – такива, които до вчера минаваха за привърженици на Пражката пролет, днес ставаха първи морализатори и нормализатори и уволняваха хора. Виждаше се как държавните лидери отстъпват крачка по крачка, едно след друго одобряват нови отстъпления, но още няколко месеца за всичко това можеше публично да се пише и говори, свободата на словото беше ограничавана постепенно.

А. М.: Когато през 1978 година се срещаме в планината, няхаме ясна представа за края на комунизма. Тогава ти написа есето *Силата на безсилните*, което беше отговор на въпроса как да отстояваме свободата и достойнството

В условията на комунистическо насилие. Това есе стана манифест на демократичната опозиция във всички страни на комунистическия лагер. А когато през 1989-а дойдохме в Прага и после при тебе в Храдечек, скептицизмът не те напускаше. Закачаше ме, че като съм видял на Карловия мост четирима чужденци да свирят на китара, съм предрекол края на комунизма в Чехия. Тогава всички мислеха като тебе и никои не вярваше, че той вече се пука по шевовете и скоро ще рухне. Как се случи така, че скоро след тази наша среща започна нежната революция?

В. Х.: Дълго време, вече в периода на нормализацията, казвах и други неща. След Харта 77 западните журналисти ни внушаваха: вие сте малка група каращи се интелектуалци, работниците не са с вас, милионите не ви подкрепят и само удрят главите си в стената. Отговорях, че в условията на тоталитаризъм никога не се знае какво време под повърхността, защото няма как да се провери.

У нас нямаше проучвания и свободни медии, но в общественото подсъзнание нещо се случваше. Все по-ясно усещах, че рано или късно ще се отвори пукнатина, че така не може да продължава до безкрайност, виждаше се все по-големият натиск върху тази черупка. Беше ясно, че случайно събитие може да предизвика големи промени. И после ще стане като със снежната топка, която се търкала по склона, расте и накрая предизвиква лавина.

Казвах също, че при тоталитаризма понякога един глас – например като гласа на Солженицин – може да натези повече от гласовете на милиони избиратели. И че не знаем кога именно снежната топка ще се превърне в лавина. Аз също не знаех и се изненадах, че стана точно през ноември. Но естествено, това имаше връзка с общата криза на строя – икономическа, социална, а също така и с неговата страхливост. Те притежаваха всички възможни властови инструменти, чрез които можеха да доведат нещата до конфронтация и да ни подчинят. Но вече им липсваше енергия за това.

А. М.: Ти спомена Солженицин. Той претърпя много специфична еволюция. През последните години се прочу с апологията си на царския режим, искането да се възстанови смъртното наказание и с подкрепата си за Путин. Какво се случи със Солженицин?

В. Х.: И не само с него. В Русия можеш да срещнеш много хора от старата демократична опозиция, наши колеги, с които тогава имахме пълно разбирателство, а днес също са еволюирали. Ще разбереш, ако започнеш разговор например за Чечня или Грузия. В руското общество време някакъв особен комплекс, страх дали Западът ще се отнесе сериозно към тях. Тази най-голяма страна в света се мисли за малка и все хвърля око към съседни държави. Сякаш не знае къде точно започва и къде свършва. Когато някой изведнъж задърпа тази национална струна, това се обявява за лекарство (фалшиво, разбира се) за въпросните комплекси.

Ако бях егоист, щях да кажа: слава Богу, че е така, защото инак нямаше да ги

има Толстой и Достоевски. Защото всичко е тъкмо за това. И дали във всичко това има или няма място за Бог. Тази ситуация е обезпокоителна, а се боя, че Европейският съюз не е много наясно. Той слага икономическите интереси над спазването на правата на човека. Понякога това граничи с политиката на умиротворяване. Наскоро у нас излязоха три важни книги: на Литвиненко, на Анна Политковская и на Александър Яковлев. Като ги прочете човек, косата му настръхва. Тази путиновска система още няма название.

А. М.: Как да няма? Това е путинизъм. Но не я е изнамерил Путин, а Лукашенко, Путин е плагиатор.

В. Х.: По време на последния Форум 2000 един от представителите на руската демократична опозиция каза, че Путин не понася Лукашенко, защото в него вижда своя карикатурен образ.

А. М.: Наблюдавам някакъв парадокс. От една страна, вървим по улиците на Прага, Оломоуц, Бърно, Варшава, Краков и виждаме положителните промени: красиви сгради, улици, прекрасни магазини, пълни книжарници. А от друга страна, във всички наши страни се наблюдава прогресираща деградация, да не кажа дегенерация, на политическата класа. А ако погледнем света, няма политици, от които да се възхищаваме, които могат да бъдат лидери на Европа или света. Как обясняваш това противоречие – в цивилизационно отношение се променяме към по-добро и след диктатурата имаме демокрация, а в същото време виждаме прогресиращата развала на политическата класа, водеща до развала на демократичните институции. Плурализъмът беше унищожен в Русия, но в Полша или Чехия имаме избор. Само дето понякога си мисля, че това е избор между путинизъм и берлусконизъм. Как изглежда днес политическата, но и идеологическата, духовната карта на постсъветските страни?

В. Х.: От една страна, всичко е все по-хубаво – всяка седмица идва ново поколение мобилни телефони. Но за да можеш да си служиш с тях, ти трябва подробна инструкция. И ти четеш инструкции вместо книги, а в свободното си време гледаш телевизия, в която красив загорял младеж от реклама тръби, че е щастлив, защото носи плувки на фирмата X.

С развитието на тази глобална консуматорска цивилизация расте и броят на хората, които не създават никакви ценности. Те са само посредници, консултанти, PR агенти. Уж имаш огромен избор в супермаркета, но всъщност разнообразието е привидно. Изчезват центровете на обществен самоконтрол – малките магазинчета или кафенета. Това е съпроводено с унищожаване на околната среда.

Всичко това ми се струва много опасно и не зная дали цивилизацията е в състояние сама да се опомни без големи сътресения или цунами. Във всеки случай изпитвам необходимост от някаква екзистенциална революция. Нещо трябва да се промени в съзнанието на хората.

Това не може да стане с технократски трикове. В днешния свят политическата личност губи значение. Важна е най-вече краткосрочната перспектива. И в левицата, и в десницата властва идеологията на растежа и култът към новостите. Като при праха за пране – на него е написано „нов“, на другия ден излиза още по-нов и не знаеш всъщност по какво се различават. Политиците, които държат да са успешни, не могат да се противопоставят на този култ към новото, промяната, прогреса и растежа. В края на краищата те се превръщат в отражение на своите общества. Аз също не виждам днес в нашия свят големи морални или духовни авторитети.

И все пак, за да не изляза прекалено скептичен, ще кажа, че вярвам в смисъла на различните граждански организации: съюзи, сдружения, инициативи. В Чехия има няколко хиляди фондации, често малки, местни, за които никои не знае, но които са важни за малките общности. Разнородното гражданско общество е според мен един от начините за защита от заплашителните последици на цивилизацията.

Вацлав Хавел и Адам Михник, 1988 г.

А. М.: В Европа, от една страна, имаме интеграция – еврото, Шенген, от друга обаче – дезинтеграция: страната на баските, Корсика, Белгия. Когато Чехословакия се разпадна, бях изпълнен с лоши предчувствия. Но днес всички ми казват, че никога досега отношенията между чехите и словаците не са били толкова добри. Ти как виждаш това?

В. Х.: Национализмите се раждат отчасти като защитно средство срещу напика на глобалната цивилизация за унифициране. Като кацаш в Токио или в Москва, вече не можеш да познаеш къде точно се намиращ. Колкото е по-малка една килия, а броят на затворниците в нея се увеличава, толкова по-често те ще се бият.

Но чехословакият случай показва и нещо друго. Често една национална общност трябва да премине през фазата на независимост, за да разбере смисъла на интеграцията. Тогава настъпва интеграция между групи, които се самоидентифицират, а без такава фаза процесът е доста по-труден. Поне аз така си обяснявам нашия чехословаки случай.

А. М.: В Америка Обама казваше: изберете надеждата или цинизма. Разбира се, това е изборно клише. Но като помисля върху него, виждам как гнес политиката в посткомунистическите страни е толкова заразена с цинизъм, че това клише може да има смисъл – че все пак не сме обречени на цинизъм и можем да опитаем да изберем надеждата. Ти как мислиш?

В. Х.: През последните 20 години бяхме свидетели на най-различни опити за промени, за установяване на някаква морална хармония. Те завършиха с неуспех. Защото обществото трябва да узрее за нещо такова. При нас това става по правило на двайсетгодишни цикли: в 1918, в 1938, в 1968, в 1989 година (с известни отклонения). Необходимостта от промяна не може да бъде само мечта на интелектуалците, трябва да я иска цялото общество.

Когато съзряят новите поколения, вече незаразени от комунизъм и „нормализация“, циниците ще бъдат все по-маргинални и изтласквани от обществения живот. И се надявам, че тогава идеалът на промяната ще получи шанс за осъществяване.

А. М.: Няма да те попитам за лустрацията, много пъти сме говорили за нея, но не мога да не попитам за случая с Милан Кундера. Четох какво мислиш и напълно съм съгласен с теб. Във всички посткомунистически страни имаме хранилища на наркотици, тоест архивите на службите за сигурност. И наркомани, които вместо да ги охраняват, не престават да вдишват тези наркотици и излизат на сцената, за да ни възвестят кой е бил агент. Как работи този механизъм: някой намира лист хартия, върху който липсва подпис на Кундера, но чешките вестници изведнъж в хор започват да говорят: „Кундера вече не е Бог!“. Той никога не е бил Бог, а писател. Какво означава това?

В. Х.: Целият този проблем беше разрешен зле във всички посткомунистически страни. В едни беше направено по-добре, в други по-зле, но никъде добре. Това наистина е проблем, с който трябва да се направи нещо. Не можем да затворим тази страница и да заявим, че не ни интересува, защото това е част от нашия живот.

След революцията предложих да се създаде група от петима достойни интелегентни хора от дисидентските среди, на които може да се гласува пълно доверие, и те да имат година време да решат какво да се прави. Но вместо това се взимаха прибързани решения: закона за лустрацията, промените в него и други такива. Това води до абсурдни неща: по телевизията се показва някакъв списък, милиони хора гледат и слушат, а после се признава, че не се знае дали това са доносници или жертви. И че това може да се провери от всекиго в архивите. Но кой от милионите, чули това, ще тръгне да проверява? Това е напълно безотговорен начин на действие: да унищожим нечий живот, като напъхаш всички в един чувал.

А. М.: Но това означава също така, че обществото има необходимост да знае.

В. Х.: Този въпрос е свързан и с цивилизационното развитие. Медиите търсят печалба. А старата поговорка казва: ако строителят падне от покрива, това е новина, ако не падне, няма новина. Значи щом могат да кажат, че Игрек е доносник или се е развел, или изнасилл някоя, ще го направят, защото печелят от това. А за някои медиуми печалбата е по-важна от съдържанието и истината.

А. М.: Ако някой двадесетгодишен прочете днес есето ти *Силата на безсилните*, какви изводи би могъл да си направи в тези времена? Какво би посъветвал днешните млади, ако питат как да живеят?

В. Х.: Основният императив „Живей в истина“, който има своята традиция в чешката философия, но корените му всъщност са библейски, не означава само притежаване или предаване на информация. Защото информацията като вирусите кръжат във въздуха и един ще прихване повече, друг по-малко. А истината е нещо друго, за нея гарантираме със собствената си личност. Истината е основана на отговорност. А това е императив, който е приложим във всички периоди. Разбира се, днес той има по-различни форми. Днес вече не се налага във витрините да се окачват портрети на Вацлав Хавел, Вацлав Клаус или Лех Качински и няма вече тоталитарен натиск, но това не значи, че сме спечелили. Това, което наричам „екзистенциална революция“, продължава да е валидно, макар на различни места да изглежда различно.

Същността е да настояваш на своето и да гарантираш за своята истина.

Като госпожа Политковская, която я гарантира с живота си. Този пример всъщност се отнася до твърде специфичното пространство на путинизма, но също е валидно и в Америка.

А като говорим за *Силата на безсилните*, нека припомня, че за нея вина носиш и ти, защото през 1978-а на границата се уговорихме, че ще напишем обща полско-чешка книга с есета. Ти ме помоли тогава аз първи да напиша текст и така се получи въпросното есе.

А. М.: Тоест след 30 години трябва да седна и да напиша своя отговор. Благодаря ти, Вашек!

Разговорът е публикуван във в. Газета Выборча на 15 ноември 2008.

Превод от полски: Силвия Борисова

Борис Межуев (р. 1970 г.) е руски политолог. Завършва Философския факултет на Московския университет, където защитава докторска дисертация върху творчеството на Владимир Соловьов и преподава от 1997 г. Работил е в различни руски списания и политически сайтове, като Полис (Политические исследования, 1993 – 2001), Космополис (2002 – 2006), уебсайта Русский Архипелаг, главен редактор на сайта Агенство политических новостей (2005 – 2007 г.), а от началото на 2008 г. е главен редактор на списание Русский журнал. От 2002 г. се занимава с изследване на политическия живот в САЩ и през 2008 г. ръководи проект, посветен на наблюдението на изборния процес в САЩ. Автор на редица статии, по-значимите от които са Новото евразийство, 2005 г., От политически към религиозен суверенитет, 2006 г., и др. Заедно с група руски политолози Борис Межуев посети София по покана на Центъра за либерални стратегии.

БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ ПРИНАДЛЕЖАТ НА РАЗЛИЧНИ ЦИВИЛИЗАЦИИ

С Борис Межуев разговаря Димитър Спасов

В много ваши статии и интервюта се определяте като неоконсерватор. Как ще дефинирате това понятие в православен контекст и доколко руският неоконсерватизъм е повлиян от американския неоконсерватизъм?

Вероятно има някакво смислово разминаване при превода, защото движението, към което аз се определях, се наричаше „младоконсерватори“. Мога да ви ги опиша съвсем накратко. Това е една група от млади консерватори, която се появи в началото на Путиновото управление. Стремешът на това движение бе да се засилят някои тенденции на това управление, да се подпомогне отдалечаването от определени модели, концепции, принципи, характерни за 90-те години на Елциновия период. Това беше група от много различни млади хора и самите младоконсерватори се характеризираха не толкова с някаква твърда идеология, а по-скоро беше поколенческо направление, което всъщност има връзка и с

американския неоконсерватизъм. Наистина част от тези хора, и то тази част, която най-малко изразяваше мнението на мнозинството, се отъждествяваше с американските неоконсерватори, даже имаше такъв проект за руска неоконсервативна доктрина. Тези хора успяха да си извоюват голямо влияние в интернет пространството, колкото и да е парадоксално това за хора с консервативна политическа програма. После се получи едно разделяне. Една част, към която принадлежах и аз, се оказа опозиционна към режима, а другата – обратно, изрази пролоялистка позиция.

Що се отнася до американския неоконсерватизъм, действително имаше някакво съотнасяне към него, но то бе по-скоро резултат от недоразумение, от незнание на това какво е американският неоконсерватизъм. Като човек, който го познава добре, мога да кажа, че това движение е крайно недружелюбно към Русия. Американският неоконсерватизъм се разделя на две части (макар че в него могат да се проследят и други вътрешни различия): от една страна, това са интелектуалните основатели на движението – Ървинг Кристъл на първо място и Норман Глейзър. Това са много дълбоки и интересни хора, особено Ървинг Кристъл. Това е много значимо интелектуално движение, което се характеризира с голямо разочарование от левия, либералния проект, който се случва в Америка през 50–60-те години на миналия век. Именно тогава става отблъскването от лявото, либералното експериментиране, появява се стремежът да се опрат на някакви вечни, религиозни ценности, за да бъдат утвърдени основите на западното общество, идеите за свободата и т.н. В това, трябва да кажа, виждам много близки и на мен идеи. Но при Рейгън и особено при Буш се утвърди направиленето, което стана рупор на идеята за американската империя, на стремежа изкуствено да се разпространява свободата в цял свят, без особено да се мисли за света и без елементарно съобразяване със самия контекст. Подобен проект по утвърждаване на глобалната хегемония на Съединените щати аз, като руснак, пък и изобщо изхождайки от интересите на Америка, намирам за дълбоко опасен и напълно чужд на мен и на моите единомишленици. За съжаление, колкото и да е странно, ярък изразител на новото движение стана синът на Ървинг Кристъл – Уилям Кристъл. Сега много от интересните и безусловно дълбоки мисли на бащата са напълно компрометирани от страшната пропагандистка дейност, провеждана от неговия син.

В някои свои статии вие говорите за новото евразийство като за политически проект, който може да направи Русия привлекателна за нейните съседни и не само за тях. Бихте ли пояснили какво имате пред вид под ново евразийство и какво място заема в него православие?

Да, това е добър въпрос. Разбира се, когато говоря за евразийство, нямам предвид някакъв професионален проект, а по скоро политически, който Русия може да предложи на света. При това не става дума за общи приказки за нашата съборност, а за нещо, което има своите основи в интелектуалните извори на Русия, опира се на съществуваща школа, но така или иначе, има нужда от някаква външна трансляция. Така се получи, че евразийството се оказа единственото интелектуално течение, което успя да разбере какъв е уникалният път на Русия

през XX в. независимо от ужасното наследство на съветската власт. В какво се състои този път? Русия единствена от империите на Новото време можа да направи всички жители на империята граждани на една държава. Това не успя да направи нито Англия, нито Франция, фактически никои. Англия не направи всички жители на колониите си британски поданици, Франция не стори това дори за жителите на Алжир, а Руската империя успя. Основавайки се на това, да не забравяме и веровете корени. Все пак православие е една съвсем различна религия от католицизма, още повече – от протестантизма, в него има много по-малко вътрешни основания за расизъм. Затова се търсеха възможности за продължаване на тази крачка, която Русия направи. Ето защо аз смятах, че за такава крачка, особено в момент на атаки на неоконсерваторите срещу Русия от някаква универсалистка позиция, може би ще е подходяща идеята за един регионален федерализъм, т.е. идеята, че националният мир и международният мир може да се осъществят за сметка на разпространението на този федеративен модел, който по времето на съветската власт възникна в Русия и се ползваше с поддръжката на старите евразийци. В евразийството аз се опитах да отделя именно онази религиозно-либерална съществена част, която ми се струва, че е намерила най-силен израз и в самата идея за държавата България, в идеята за възникването на националната държава именно на основата на православната култура. И наистина, когато се разхождаш из София, чувстваш обаянието на 80-те години на XIX в., когато славянската идея, православната идея и идеята за национално освобождение, и изобщо национално-либералната идея са били в максимална степен съединени. Това е епохата на Александър II, чиито външни архитектурни проявления ние виждаме в центъра на София.

За мен евразийците не са хора, които залагат на авторитарния модел, макар че и това го е имало, а по-скоро продължители на духа на националното освобождение, което те са искали да пренесат от славянството върху територията на Азия, завзета тогава от колониалните империи. Тази идея за глобалния федерализъм, транслирането на идеята на руския федеративен модел, ми се струват ценни. Разбира се, за целта е необходимо федерализмът да се развива в самата Русия. Според мен тази моя концепция беше малко опозиционна на господстващата в Русия идеология. За съжаление в Русия в този момент федерализмът се възприемаше точно по обратния начин, възприемаше се като нещо случайно, нещо, което е възникнало по силата на недоразумение, останало ни в наследство от съветската власт. А на мен ми се струваше, че е точно обратното, че федерализмът е същностна част от руската политическа система.

Още един характерен елемент на евразийството е критиката на международния ред. Това е идеология, която съдържа в себе си критика. Според мен това също има съществено значение за Русия. В това ново евразийство би следвало да има критика към новия имперски ред, който в онзи момент прокарваше, а и продължава да прокарва администрацията на Съединените щати. Това бяха идеи, основани върху националния суверенитет. Тук няма голямо противоречие с европейския модел, а беше опозиция на американския модел на едностранно доминиране.

Къде е по-голямото изкушение за православието: превръщането му в гържавна идеология с обслужващи функции или либералният натиск, на който то е подложено в съвременното общество, особено в гържавите, членки на ЕС?

Както се казва, от трън, та на глог. Що се отнася до нашата гържава, то Русия е светска гържава, макар че никои не знае какво е това и не разбира смисъла на този израз. Това или механично е усвоено от времето на съветската власт, или не е осмислено достатъчно, не е имало дебати или дискусии на тази тема. Имаме едно конституционно изискване, но то е абсолютно лишено от основа, без някакви дискусии, просто сега ни се налага да живеем в светска гържава и няма накъде да ходим. Това е един минус, още повече че сега е ясно, че нашата Църква сега едва ли психологически, нравствено, морално е готова да стане гържавна Църква. Това ще бъде също така непонятно и неосъзнато. За мен, от една страна, е очевидно следното: гържавата не може докрай да бъде секуларизирана, това е наувен възглед и аз, като консерватор, винаги го опровергавам. В обществото винаги съществуват редица видове табу или различни постановки, или определени положения, които така или иначе се основават на гадена духовна традиция и ако си замине християнската, православната традиция, неизбежно ще дойде някаква друга. На мен ми се струва, че в Европа тази „някаква друга традиция“ явно съществува и е много интересно да се разбере в какво се състои.

Преди време евтаназията се свързваше с националсоциализма, сега за евтаназията се борят най-либералните слоеве на обществото, считайки, че това е възплъщение на прогреса. Или пък нещо друго. В Русия никога няма да бъде осъзнат и възприет проблемът с еднородните бракове. Дори сред ултралибералните хора в Русия не виждам ясно разбиране защо този въпрос трябва да бъде поставян, защо на хората, които (не искам тук никого да обидя) се отклоняват от нормата на сексуално поведение, да им се дава възможност да взимат и възпитават деца и по този начин да ги осакатяват психически. Всичко, което сега казвам, е утвърдено в Социалната доктрина на Православната църква и е позицията на Църквата по тези въпроси. Доколкото разбирам, членството в Европейския съюз води със себе си сериозен натиск от страна на ляволибералната култура върху господстващите християнските норми, пък и изобщо върху традициите на здравия разум. Трябва обаче да кажем, че Русия по силата на съветското си наследство също върви по пътя на секуларизацията. Много неща могат да се кажат тук: и за абортите, и за битовия живот, много далеч от светостта. От това страда и църковният ни живот. В същото време Русия вижда как Европа в лицето и на своите интелектуалци, и в лицето на обикновените граждани се движи в посока от християнството към постхристиянството. И тези, които в Русия се опитват сякаш да следват Европа, самите не знаят накъде се движи Европа. Всичко осъзнато, осмислено и консервативно в Русия или не разбира добре какво е това постхристиянство, или ясно и категорично заявява враждебното си отношение към него. Това трябва да се отчита, това е важен фактор в руската култура и е проблем при взаимоотношенията ни с Европа.

Можете ли с няколко изречения да опишете каква е целта и смисълът на съществуване на държавата Русия?

Ако не се възприема от самоочевидната гледна точка, че държавата е необходима, за да осигури на руския народ безопасност, щастие, благополучие и т.н., то от гледна точка на вечността, на първо място, руската държава съществува, за да гаде определена, земна проекция на православната идея, това, което се нарича Третия Рим. Съвсем не е очевидно, че подобно нещо е възможно, това е отворен въпрос. В католицизма много ярко се е въплътила и проектирала идеята за земния град. През Средновековието в една или друга степен той съществува като земна проекция, по-късно това важи и за протестантизма, както впрочем и за исляма. Сега говоря не толкова за държавната, колкото за цивилизационната проекция на православие то и в този план сякаш то е свързано само с Русия. Освен Русия всички останали православни страни освен, разбира се, Украйна, Беларусия и Молдова, са членове на друга цивилизация – на европейската. Това се отнася за България, Гърция, Кипър в своята гръцка част, остават Сърбия, това, което остана от нея, Черна гора, Македония, които също са потенциални членове на Европейския съюз. И затова, ако има някакви алтернативи, то те са свързани с Русия. Потребността от тази алтернатива става понятна, или по-точно видима, в контекста на постхристиянството. Не искам да изкарам Русия страна на светци, но като някаква алтернатива, да, това ми се струва възможно. Наистина, много е загадъчно това, което става с Европа, където дехристиянизацията върви с бързи темпове, без дори да взимаме предвид състоянието на енориите, посещаемостта им. Може би само Полша е изключение. Но интелектуалната мисъл, елитарната мисъл в Европа ни показва едно движение някъде встрани, в посока непонятна от гледна точка на християнската култура. И наистина в тази ситуация Русия, от държавническа позиция, на първо място би могла да бъде алтернативен проект на неведомо бъдеще.

Можете ли да посочите пример за успешно осъществяване на някоя мощна идеология в реалната политика?

Да вземем за пример Съединените щати. Наскоро писах един текст за Четвърти юли, Деня на независимостта на САЩ. И изведнъж разбрах, че това е рожденият ден на нова цивилизация, на тази цивилизация, която днес се нарича съвременност, модерност и т.н. И защо е така? Кои друг е празнувал независимостта си преди Съединените щати? На кого му е идвало на ум да празнува независимостта си? Самата идея, че независимостта е ценност, не религиозно-конфесионалната свобода, не династическият суверенитет, а именно националната независимост. Това е само Америка. После я следват и други, и България, и целият свят изобщо. Това аз наричам политическа цивилизация, т.е. цивилизация, която избира свободата и на първо място националната свобода, като висша, доминираща ценност. Смисълът на съществуване на Америка, смисълът на нейното битие в историята е проверката на тази политическа цивилизация. Това не е просто формално въплъщение на независимостта, това е огромна реализация на идеите на Реформацията, от една страна, и на Просвещението, от друга. Това е мястото, където Реформацията и Просвещението се съединяват. Това

е представата, че човекът трябва да е свободен от всички стихии на света, от властта на чуждата традиция, неосъзната от неговия разум, и от друга, да бъде свободен от силите на природата. И именно Америка представлява тази политическа цивилизация, която пред очите ни преживява своята проблематизация във философията – на първо място, в икономиката, политиката и реалния живот също така. Защото се оказва, че тази политическа цивилизация е в сложни отношения с капитализма, че тези отношения не са така прости, както изглеждаше в идеите на ранния либерализъм. Отношенията са много сложни и трудно разрешими. Забелязва се вътрешна проблематизация на тази американска идея и е възможно и нейното преодоляване.

И така, връщайки се към вашия въпрос, си мисля, че това не е някаква руско-философска спекулация. Струва ми се, че заедно с реалния живот съществуват и определени ценностни системи и тези ценностни системи са също толкова реални, колкото и определени движещи сили. Хората просто невинаги си дават сметка за това, че съществуват и изхождат от рамката на определена ценностна система. На тях им се струва, че действат напълно рационално, но се оказва, че под повърхността съществува определена ценностна система, от която е трудно да се откажеш.

Следили сте отблизо президентските избори в САЩ. Бихте ли ги сравнили с президентските избори в Русия?

Исках повече да ги следя. Знаете ли, колкото и странно да звучи, има повече прилики, отколкото различия между Русия и Америка в това отношение. Ясно е, че в Русия имаше фактическа безалтернативност. Формално имаше някакви кандидати, които критикуваха и бяха опоненти. За разлика от повечето западни наблюдатели не бих слагал акцента върху изборните нарушения, каквито безспорно имаше. Но като цяло е ясно, че огромната част от руското население подкрепя руската власт, както е и в американския случай, и в това е безсмислено да се съмняваме. Аз смятах, че за Русия би било важно в даден момент да направи престъпление и да гласува срещу действащата власт и срещу действащия кандидат. Но това не стана през 1999 или 2000 година, когато в Русия имаше непопулярна президентска власт и въпреки това бе избран кандидатът, приемник на действащия президент. Съществува много силно, да кажем монархическо, традиционалистко мислене. Не влагам нищо положително в този термин. Това е мислене, според което е необходимо доверие към съществуващата власт. За разлика от Америка, където политическата цивилизация е основана на недоверие към властта – към глобалната, световната, кралската. Недоверие към всяка една власт. Аз не съм длъжен да се доверявам, щом не осъществявам контрол по някакъв начин – чрез парламента или някакъв друг начин. Но Русия все още се намира на по-ниско стъпало в това отношение и доверието към властта се възприема като нещо безусловно. Ако ти се доверявам, аз се доверявам безусловно. Това е не просто доверие в сегашния президент, което е естествено, това е отказ от всякакви опити да се ограничи властта в случай на недоверие. Ако аз се доверявам на президента, за какво ми е там някакъв парламент. Всички вярват на президента, защо ще му слагат прът в колелата и да се въвеждат

някакви непонятни разделения на властите. А това „доверявай, но проверявай”, както казва руската пословица, в Русия го няма. Много учени повтарят красиви думи за разделението на властите, но на практика почти нищо не се случва. Медведев сега се опитва да върне някакви контролни функции на парламента по отношение на правителството и т.н., но по принцип, като цяло в Русия доверието играе безусловна роля. А ако няма доверие, каквото и да направя – нищо не става. Както стана с Горбачов. Това в Русия е голям проблем. Заради това в Русия реален плурализъм няма не само поради психологически или политически натиск, а най-вече заради тази традиционалистка нагласа. Властта естествено се възползва от това положение, на нея така ѝ е удобно. И всички разбират, че щом нещо стане, както беше с Горбачов и с Елцин, се задейства инстинктът на недоверието със своята разрушителна стихия. Както се е случило и през 1905 г. в Русия, когато след кървавата неделя прозвучала фразата на поп Гапон „Вече нямаме цар”. Мене ме поразил, че именно тази фраза е прозвучала след кървавите събития на 9 януари 1905 г. Не „Долу монархията” или „Долу самодържавието”, а именно простата реакция, че човекът, който седи на трона и носи короната, вече не е истински цар. В Русия подобно съзнание води до самозванство и до голяма степен в Русия опозицията носи характера на самозванството. Това не е опозиция, а претенденти за ролята на цар, каквато беше Елцин при Горбачов, всичките сегашни лидери на опозицията и т.н. А когато се намери истинският цар, тогава всичко ще се оправи. Това го има в Русия и играе тежка роля в нашата история. Може би Русия дори наивно се надява, че когато стане Европа, Запад, Америка, всичко това ще изчезне. Това може би е задача пред Русия, пред руската държава, но тя може да се окаже непреодолима. Точно заради това аз, като представител на интелегенцията, мисля, че трябва да се движим в посока на преодоляване на тези традиционалистки комплекси. Просто защото подобно отношение към властта е опасно за държавата. Щом изведнъж се появи недоверието, това винаги е катастрофа, липсват каквито и да е защитни механизми.

А що се отнася до Америка, то там е точно обратното. Най-голямата политическа цивилизация, основана на системното недоверие към властта, на това „доверявай, но проверявай”. В същото време го има и сериозния традиционалистки компонент във вид на президентската власт, независима от законодателната. Там тази политическа цивилизация се сблъсква със законите на капиталистическата общност и често тези закони побеждават. В частност със закона за картелите. Появяват се „партии картели”, когато елитите на партиите все по-често се договарят помежду си дори за това кой ще победи в изборите. Всички сериозни идеологически позиции се маргинализират. На мен ми се струва, че сега в Америка става точно това. В победата на Обама виждаме, че истаблишмънтът на всички политически партии се обедини. Обама наистина изпълни обещанието си, че ще бъде обединител, и действително обедини истаблишмънта срещу всички хора, защитаващи някакви позиции – леви, консервативни, либерални – без значение. Победиха прагматиците, хората без убеждения, които са готови всеки път да реагират на някакъв призив. Мисля, че това създаде ужасно впечатление върху американския избирател, както и върху руския. Руският избирател също разбира, че Америка не е просто една страна, а страна, която диктува световната мода. И ако модата е на безпринципните съюзи, то Русия,

както и света нищо добро не ги чака. Да вземем за пример избора на Хилари Клинтън за държавен секретар. Избра нея, главния си опонент в избирателната кампания, и то именно по отношение на външната политика. Това е все едно Мегведев да назначи... не знам... Буковски... за министър-председател. Тогава защо да гласуват за теб, щом накрая избираш да търсиш консенсус именно по най-острите, спорни и дълбоки проблеми, заради позицията ти по които си получил гласовете на избирателите. За това медиите много-много не пишат, а може и да пишат в България.

И в същото време истаблишмънтът, Хенри Кисинджър, всички представители на нюйоркско-вашингтонския консенсус казват колко всичко е прекрасно, забележително, та Обама не е радикал, а Ричард Тел, един от лидерите на неоконсерватизма, каза: „Ха-ха, той говореше за промени, добре, че тези промени не се случиха”. Аз мисля, че това е началото на системна криза, при това много сериозна. В руския език има един израз „обламывать” (очупвам, окършвам), което означава и да *излъжеш* очакванията на населението, на избирателя. Това за Америка ще има сериозни последици. В най-лошия случай ще доведе до усилване на някакви радикални, няма значение на какви, но радикални тенденции, каквито имаше през 60-те години. През 60-те години също имаше прекрасен консенсус на всички с всички, което, от една страна, породило новото ляво, а от друга – консервативното течение.

Кой според вас е най-вероятният кандидат за патриаршеския трон? Очаквате ли държавна намеса, или това ще бъде по-скоро вътрешноцърковен избор?

Старая се да не навлизам в тези въпроси. Видимо най-вероятният кандидат е митрополит Кирил, който беше назначен за местоблюстител на патриаршеския престол. Може много работи да се случат, но според мен митрополит Кирил е най-силната фигура в Църквата ни сега, доколкото аз знам. Тук не съм експерт. Казах, че не навлизам в тази сфера, тя е много деликатна за Русия и всяка гума се възприема много болезнено. Не мисля, че тук може да има натиск, върху кого да е този натиск? Митрополит Кирил е много силна фигура, самият той може да оказва натиск върху държавата, той самият е лобист и не мисля, че някой сериозно може да оспори влиянието му. Сложно е това. Патриарх Алексий беше интегрираща фигура, ползваше се с авторитет, отнасяха се към него като към човек с лично благочестие, с нравствена порябчност, в която никои не се съмняваше. Митрополит Кирил е по-сложна фигура, повече е увлечен от земните дела, много активна фигура, но политизираща. Не виждам обаче кой може да му бъде реална алтернатива.

Ивайло Вџтев

В ПАМЕТ НА АЛЕКСИЙ ВТОРИ

Той произхожда от дворянски род. Обича да чете и да пише, особено лични писма. Въпреки че повечето му сътрудници използват интернет, той старомодно се придържа към мастилото и хартията. Любителите му автори са Достоевски, Тургенев и Чехов. За Михаил Булгаков казва, че в книгите му има много истина. Обича децата. Обича спорта – на младини сам е спортувал. Предпочита военните песни пред тези на Алла Пугачова. Любимото му ястие е от гъби рижики, които сам събира и приготвя по собствена рецепта. Обича да се връща в родната Естония и да посещава остров Валаам и Пюхтицкия манастир, все места, свързани със спомени от детството и младостта му. Смята разгрозителността за най-лошата черта от характера си... Такъв, или по-скоро подобен портрет, като изключим аристократичния произход, могат да имат милиони хора. Но той е Алексей Ридигер, по-известен като Патриарха на цяла Русия – Алексей Втори.

Ако милиони хора могат да отговарят на това описание, то малцина могат да се похвалят, че са играли толкова водеща роля в световните и църковните събития. Безспорен като ярка личност, не съвсем безспорен като изпълнител на ролята си, Алексей Втори води една от най-големите християнски общности през тресавището на политически, икономически и социални промени близо две десетилетия. Отричан и превъзнесен приживе, той ще поражда дискусии и след края на земния си път, но нито една историческа конюнктура не може да му оспорва водещата роля в театъра на събитията, известен като История.

Краят на СССР

Младият Ридигер се изкачва по стълбицата на църковната йерархия нормално и регламентирано. Все пак повечето му стъпки в тази посока са свързани с неизбежни контакти с тогавашната съветска власт и вездесъщото КГБ. В този смисъл упреците за сътрудничество с тайните служби са може би безспорни, но каква е била ролята на лицето „Дроздов“ в тяхната дейност, остава, а вероятно и за дълго ще си остане загадка. По-важно е друго – още през 1985 година тогавашният „управляющий делами РПЦ“ Алексей изпраща писмо до последния съветски генсек на КПСС и тогавашен лидер на страната Михаил Горбачов, в което ребром поставя въпроса за възстановяването на ролята на Църквата в обществения живот и за отношенията между Църквата и държавата. В резултат на това писмо, което няма особен ефект в средите на съветската компартия, Алексей е отстранен от поста си и понижен „в чин“ Ленинградски митрополит (управляващ и Талинска епархия – именно затова Алексей по-късно възприема твърде болезнено разнобоя с Константинополската патриаршия по повод църковната юрисдикция на родната си Естония).

И ето следващия, неочакван за мнозина момент – смятаният за неголюбван от

властите митрополит е избран за Всеруски патриарх – един от първите моменти, когато привърженици и противници се разделят – за едните той е първият църковен водач, избран без намеса от страна на държавата от много време насам, за другите изборът е доказателство за връзките му с КГБ. Така или иначе, новоизбраният Алексий Втори налага волята си в рамките на поместната руска църква и за кратко време се утвърждава като неин безспорен лидер.

Позициите му се засилват още повече след разпада на СССР, когато новият лидер на Русия, Борис Елцин, предоставя на РПЦ привилегията за безмитен внос и износ на алкохол и цигари (освен РПЦ такава привилегия имат Фондацията на ветераните от Афганистан и Фондацията на бившите спортисти). Това превръща РПЦ не само във възстановяваща се духовна институция, но и в могъщ икономически фактор, чиито финансови показатели изпреварват нерядко тези на няколко промишлени министерства, взети заедно.

Икономическата мощ на РПЦ става повод за много критики – и от страна на църковните, и от страна на светските среди. Но именно тя дава възможност за реставрирането на много храмове и манастири, за организирането на църковния живот във всичките му аспекти – от благотворителност и образование до извършването на мащабна мисионерска дейност. Именно в този период е постигнато съгласие с новоизбрания тогава московски кмет Юрий Лужков за възстановяването на разрушения по Сталиново време храм „Христос Спасител”.

Второто кръщение

Приеман или охулван, Алексий Втори успява в най-важното – на практика да възстанови православието в Русия, като дори се говори, че по негово време става Второто Кръщение на Русия. Наистина, Алексий Втори успява да възстанови множество църкви и манастири, но най-важният му успех е, че под негово ръководство РПЦ успява да върне хората в храма.

Това е изключително важно за една страна, в която патриаршеската традиция е прекъсната векове по-рано, а православните виждат в предшественика му Пимен само подставено лице на службите. Възходът е благоприятстван и от факта, че в очите на мнозинството руснаци РПЦ осъществява връзката и приемствеността със старите, предкомунистически традиции. „Фактически днешните граждани на Русия живеят в страна, която по-рано не е съществувала. Само архитектурните паметници, Пушкин и Църквата начело с Алексий Втори в продължение на 18 години свързват техния живот с непрекъснатата линия на историята, написа в коментара си Би Би Си.

Именно охулваният от критиците си Алексий Втори постига важното законодателно регулиране на отношенията между Църква и държава, което, макар и далеч от съвършенството, работи и до днес. Не може да се отрече, че в отношенията си с държавата РПЦ постига своите цели. Това не се отрича дори от най-силните критици на Алексий. Един от тях направо заявява – „няма църковен глава, който да не е имал някаква форма на сътрудничество с тайните служби.

Нима Кентърбърийският архиепископ няма връзки с МИ 6?“. Всъщност самият патриарх никога не отрича добрата си комуникация с гържавните структури. Както и светият константинополски патриарх Фотий никога не ги е отричал.

Равносметката: по време на Поместния събор на РПЦ през юни 1990 г. броят на архиереите е бил 92, а през декември 2007 – 193. От 9734 енориите стават 27 942. Манастирите от 35 – на 732, свещениците и дяконите от 8100 – на 29 841. През юни 2008 г. РПЦ вече има 156 епархии, 196 архиереи, 29 141 енории, 30 544 свещенослужители и 769 действащи манастири.

Външноцърковни връзки

Прег май 2007 година Алексий Втори постига големия си успех, като присъединява към Московската патриаршия Руската православна църква заграница (РПЦЗ) – най-голямата от т.нар. емигрантски църкви, основана от прокудени по времето на комунистическия режим православни архиереи и свещеници и дълго време намираща се в опозиция спрямо РПЦ. Обединението, станало обект на критика както от страна на либералите, така и на крайните консерватори, се превръща в апотеоз на служението на Алексий Втори като патриарх. Актът е колкото религиозен и църковен, толкова и политически символичен – той става един от етапите на преодоляване на последиците от преврата през 1917 година и последващата гражданска война.

Неготам безспорен е опитът на Алексий да комуникира с инославните изповедания и другите религии. Противоречиво се приема съвместното му изявление заедно с лидерите на ислямските духовници в Русия, че РПЦ и мюсюлманската общност в Руската федерация ще се борят съвместно срещу проникването на „западните ценности“ в Русия. Въпреки че тук се има предвид противоборство срещу нахлуващата попкултура и свързаната с нея порнография и кич, сътрудничеството с исляма остава неразбрано.

За сметка на това общуването с инославните църкви, а дори и с православните не е съвсем безпроблемно. Конфликтът с Вселенската патриаршия засяга основно вътрешноцърковни дела, основно преминаването на множество епархии от бившите съветски републики (Прибалтика, Украйна) под юрисдикцията на Константинопол. Това са висящи проблеми, които ще трябва да бъдат решавани от приемника на Алексий. Висящи остават и проблемите с Ватикана – въпреки че Алексий позволява на много свои архиереи да служат съвместно с католически епископи, самият той поощрява строгото диференциране на православния свят от католическия във всяко отношение. Именно отношението към Римския престол става повод за най-ожесточени спорове както в рамките на РПЦ, така и извън нея.

Наследството

След себе си Алексий Втори оставя една добре работеща църковна организация с ясно разграничени правила и закони, действащи манастири, солиден брой

духовници и активни миряни. При нормални условия тук не би трябвало да има какъвто и да било проблем за неговия наследник, който и да е той. Като лоша част от наследството обаче може да се отбележат недостатъчно ясните все още отношения с гържавата, както и това доколко РПЦ би следвала политиката на сегашното управление в Кремъл.

Един от основните претенденти, Смоленският и калининградски митрополит Кирил, вече се прочу с близките си връзки с латиноамерикански диктатори като Уго Чавес и Раул Кастро, като същевременно се отнася доста остро спрямо грузинския православен патриарх Илия Втори. За всички е очевидна геополитическата игра на сегашното управление в Кремъл с всички режими, които в една или друга степен се противопоставят на т.нар. Запад, т.е. на САЩ, ЕС и НАТО. Ако тази, не бих я нарекъл симфония, а симбиоза, между гражданска власт и Църква продължи, на наследника на Алексий Втори изобщо няма да му бъде лесно да балансира между православните ценности и политическите изисквания на деня, още повече че сред избраниците за приятели Кремъл ясно визира ислямисткия Иран.

Допълнителна трудност биха създали и т.нар. православни „военно-патриотични“ формирования (евфемизъм за националисти в краен стадий), чиито лидери се водят основно от политически интереси и рядко имат предвид православните духовни ценности.

В същото време наследникът на Алексий Втори може да се радва на вече готово силна Църква, че гържавата не би могла да си позволи да дискриминира тази общност, без да се дискредитира, т.е. всяко управление в Кремъл трябва да се съобразява с РПЦ по въпросите, които са от обща значимост.

Алексий Втори

De mortuis nil nisi bonum – „За мъртвите нищо, освен добро“. Спазвайки тази гревна римска сентенция, само ще отбележим факта, че за личността и делото на Алексий Втори се говори, а и ще продължава да се говори, което означава, че споменът за този Всеруски патриарх не се изчерпва с еднозначни и елементаризирани съждения.

Ще минат години и постепенно злободневните истории около личността на този човек ще слязат от дневен ред, тогава ще дойде време за трезв анализ. Но каквито и да бъдат неговите изводи, една оценка ще присъства там задължително – Алексий Втори бе достоен мъж, застанал на достойно място, и с достойнство стоял на него.

Александър Каломирос е съвременен гръцки богослов и проповедник, автор на много книги и статии по богословие и апологетика, голяма част от тях са издадени на английски език. Текстът, който ви предлагаме, е откъс от книгата Огнена река – една от най-известните му – в която той подлага на задълбочена критика псевдохристиянската концепция за „отмъстителния Бог“, тази „съдбовна“ заблуда на западното християнство – заблуда, която се превръща в благодатна почва за зараждането и разпространението на атеизма.

Александър Каломирос

ОГНЕНА РЕКА

I

Няма никакво съмнение, че живеем във времената на отстъпление от Бога, описани за последните дни в Апокалипсиса. На практика мнозинството от хората са безбожници, въпреки че на теория мнозина все още вярват. Топлохладност и духът на *този свят* властват навсякъде.

Коя е причината за това състояние? Изстиването на любовта. Любовта към Бога вече не гори в сърцата на хората, а заради това умира и любовта между самите нас. А каква е причината за угасването на любовта към Бога? Отговорът несъмнено е грехът. Грехът – този тъмен облак, който не дава на Божията светлина да докосне очите ни. Но нали грехът съществува отгавна? Значи проблемът трябва да е в нещо друго: как хората стигнаха готам, че не просто започнаха да игнорират Бога, но на практика да Го ненавиждат. Днес отношението на човека към Бога е не просто плод на невежество или безразличие. Ако вникнете по-дълбоко в днешния човек, ще откриете, че неговото невежество и безразличие са белязани от дълбока ненавист.

Само че никой не може да ненавижда нещо, което не съществува. Подозирам, че днес хората вярват в Бога повече откогато и да е било през цялата история на човечеството. Свещеното писание, учението на Църквата и Божието домостроителство е известно на хората по-добре отвсякога. Те са в пълно съзнание на това, че Бог съществува. Техният атеизъм не е истинско неверие. Отношението им към Господа е сродно с отвращението към някого, когото познаваме много добре и при това го ненавиждаме с цялото си сърце: „...и бесовете вярват и треперят” (Як. 2:19). Човечеството ненавижда Бога и затова Го игнорира, давайки си вид, че никога не Го е виждало и знаело – това е своеобразна симулация на безбожие. В действителност хората са възприели Бога като свой враг в истинския смисъл на думата. Отрицанието на Бога – това е мъст, атеизмът – реванш.

Но защо хората ненавиждат Бога? Ненавиждат Го не само защото делата им са тъмни, докато Бог е светлина (вж. Йоан 3:20), но и защото Го възприемат като заплаха, като неизбежна и безкрайна опасност, като противник, като прокурор и вечно преследващ ги. За тях Бог вече не е всемогъщият лекар, Които се въплъти, за да ни спаси от болест и смърт, а жесток съдия и отмъстителен инквизитор.

Дяволът внушава на хората да мислят, че Бог не ни обича, но обича само Себе Си, че е готов да се помири с нас само тогава, когато ние се гържим така, както Той е заповядал, че Той ни ненавижда и е до такава степен оскърбен от нашето неподчинение, че сме длъжни да заплатим това с вечни мъки, които са били създадени от Него точно с тази цел. Кои може да обича мъчителя? Даже и тези, които се опитват да се спасят от гнева Божия, едва ли могат действително да Го обикнат. Тяхната мнима любов е принудителна – те се нагяват да избегнат отмъщението и да достигнат вечното блаженство само благодарение на това, че са се постарали да умилостивят този страшен и неимоверно опасен Създател.

Успяваме ли да разпознаем дяволската клевета към нашия Вселюбящ и Всемилович, абсолютно благ Бог? Неслучайно „дявол“ в превод от гръцки означава „клеветник“...

II

С чия помощ дяволът успя да оклевети така успешно Бога? Какво средство използва, за да убеди човечеството, да разврати така човешката мисъл?

Използва... богословието. Отначало привнесъл в него незначително отклонение, което било прието от богословите. Благодарение на усилията му това отклонение се задълбочило до степен, че станало невъзможно да се разпознае християнството. Тези процеси протекли преди всичко в развитието на т.нар. западно богословие.

Налагало ли ви се е някога да се замислите коя е отличителната черта на западното богословие? Неговата отличителна черта е признанието, че Бог е реалната причина за всяко зло. Какво е злото? Нима не е отчуждение от Бога, Които е Живот? Нима това не е смърт?¹

Какво учи западното богословие за смъртта? Всички католици и мнозинството протестанти възприемат смъртта като наказание от Бога. Бог вменил като вина греха на Адам на всички хора и ги наказал със смърт, тоест отделяйки ги

¹ „Злото е отчуждение от Бога“ – св. Василий Велики, *За това, че Бог не е виновен за зло*; „Тези, които по собствена воля се отделят от Бог, Бог отделя от Себе Си, а отделянето от Бога е смърт“ – св. Иринеи Лионски, *Против ересите*; „Хората, отхвърлили вечното и по съвета на дявола обърнали се към тленните неща, сами за себе си са станали причина за тлението и смъртта“ – св. Атанасий Велики, *За въплъщението*; „Докогато си се отделил от живота, дотолкова си се приближил към смъртта. Бог е живот, лишението от този живот е смърт. Така че Адам доброволно отделяйки се от Бога, сам става причина за собствената си смърт“ – Св. Василий Велики, *РГ 31:345*.

от Себе си и лишавайки ги от Своята благодат, даваща жизнена енергия, Той ги унищожава – първо духовно, посредством някакъв духовен глад, а след това и физически. Августин интерпретира откъса от книга Битие – „но от гървото за познаване доброто и злото, да не ядеш от него; защото в деня, когато ядеш от него, непременно ще умреш” така: ако вкусите от това гърво, Аз ще ви убия. Някои протестанти възприемат смъртта не като наказание, но като нещо естествено (нали Бог е създател на всичко). Така и в двата случая Бог за тях е истинската причина за смъртта.

Това е справедливо не само по отношение смъртта на тялото. В същата степен то е валидно и за смъртта на душата. Нима западните богослови не възприемат ада като вечна духовна смърт, като наказание от Бога? И нима не възприемат дявола като слуга на Бога, осъществяващ наказанието на хората в ада?

„Богът” на Запада е оскърбен и разгневен владика, преизпълнен с негодувание заради непослушанието на хората, жагуващ в Своята разрушителна страст да подложи на вечни мъки за греховете цялото човечество, ако не получи безкрайно удовлетворение на Своето оскърбено величие.

Какъв е западният догмат за спасението? Нима Бог Отец не убива Своя Син, за да принесе удовлетворение за Своята гордост, която западните богослови наричат с евфемизма „справедливост”? И нима не благодарение именно на това безкрайно удовлетворение Той не снизхожда, за да приеме спасението на някои от нас? Какво е спасението за западното богословие? Нима това не е избягване на гнева Божи?

Разбирате ли сега как западното богословие учи, че реалната опасност, истинският ни враг е нашият Създател и Бог? И че спасението за западните богослови – това е спасение от „ръцете” на Бога!

Как може такъв Бог да бъде обичан? Как може да се има вяра на Този, когото всъщност скрито ненавиждаме? Вярата в своята дълбока същност е продукт на любовта, затова правилно е да желаш щото този, който те заплашва, въобще да не съществува, още повече когато тази заплаха се отнася до вечността. Даже и да се появи възможност да бъде избегнат гневът на този всемогъщ, но зъл Съдия (чрез смъртта на Сина Му), за нас би било много по-добре, ако този Съдия не съществуваше. Това е било неизбежното логическо заключение в ума и сърцата на западните народи, защото с такъв жесток Бог е противен даже вечният рай.

По този начин се е родил атеизмът и именно Западът е мястото на неговото рождение. Атеизмът е бил неизвестен на източното християнство, докато вли-

Станислав Памукчиев, Цикъл „Преминаване“, 90/63 см, въглен, акварел

янието на западното богословие не проникнало и в него². Атеизмът е продукт на западното богословие. Атеизмът като отрицание и отречение от злия Бог³. Хората станали атеисти, за да могат, затваряйки очите си подобно на щрауса, който заравя главата си в пясъка, да се спасят от Него. Атеизмът не е нашият истински враг. Нашият истински враг е фалшифицираното и променено до неузнаваемост „християнство“.

III

Западните богослови нерядко говорят за „благия Бог“. Например във Франция епитетът „добър“ почти винаги се употребява по отношение на Бога. Същевременно Западна Европа и Америка никога не са били убедени, че такъв благ Бог действително съществува. Напротив, те наричат Бога благ по същия начин, по който древните гърци наричали благословение например бича и проклятието на едрата шарка, за да я умилостивят и се избавят от нея. В този смисъл Черно море е било наречено от гърците „гостоприемно“, въпреки че в действителност то е много своенравно и често доста негостоприемно.

В дълбините на душата си Западът възприема Бога като лош Съдия, Който никога не забравя дори най-малкото оскърбление, причинено Му от хората, нарушаващи Неговите закони. Това юридическо разбиране за Бога, което е съвършено извратена интерпретация на божествената справедливост, не е нищо друго освен прехвърляне на човешките страсти в сферата на богословието. Възвръщане към древноезическия процес на очовечаване на Бога и обожествяване на човека.

Хората, когато не са възприемани сериозно, изпитват раздразнение и гняв, считат това за унижение, което могат да компенсират само чрез мъст, престъпление или дуел. Така се е проявявало порочното разбиране за справедливост, властващо в умовете на средновековното т.нар. „християнско“ общество. По същия начин западните християни са мислили и за божествената справедливост. Бог, като безначално Същество, е бил безкрайно оскърбен от непослушанието на Адам. Той решил, че вината на Адам трябва по равно да се разпространи над всички негови потомци и че всички трябва да бъдат осъдени на смърт за този грях, без значение че самите те не са го извършили. По мнението на западните богослови божествената справедливост действа като средновековна венгета (кръвна мъст) – тоест достоен за смърт е не само човекът, който те е оскърбил, но и цялото му семейство. Трагичното и направо отчайващо за хората

² Дори и днес православието не се е освободило напълно от това влияние. Виж например: „Изкупителната Жертва била извършена, за да се възстанови първоначалната хармония между Небето и земята, която грехът извратил, за да бъде загладено ръкописанието на греха, за да бъде удовлетворено оскърбеното божествено правосъдие“ – Из посланието за Пасха на Вселенския патриарх Димитриос, 1980 г. В: *Episkepsis (in Greek)*, no. 229, 15. April 1980.

³ „Наистина безумен и ограничен в разбирането си се явява този, който говори, че няма Бог. Не по-малко безумен е този, който казва, че Бог е причина за злото. Аз считам, че тези заблудения са еднакво опасни, тъй като всяко едно от тях еднакво отрича висшето благо; и ако първото въобще отрича, че Бог съществува, то второто утвърждава, че Бог не е благ, защото ако Той е причина за злото, то естествено, Той не е добър. Така и в двата случая е налице отрицание на истинния Бог“ – св. Василий Велики, *За това, че Бог не е виновен за злото*.

е това, че нито един човек, нито даже цялото човечество не е в състояние да удовлетвори оскърбеното достойнство на Бога, въпреки че се наложило да бъде жертвано през цялата своя история. Достойнството на Бога можело да се спаси само в случай, че Той сам е можел да накаже някого, който да обладава същото достойнство като Него Самия. Ето защо, за да бъде спасено и достойнството на Бога, и самото човечество, не било намерено друго средство освен възплъщението на Неговия Син, за да може Той като човек, обладаващ достойнството на Бог, да бъде принесен в жертва за спасяване честта на Своя Отец.

IV

Тази езическа концепция за божествената справедливост, изискваща безкрайни жертви за удовлетворяване, прави от Бога наш истински враг и причина за всички наши нещастия. Изискването за удовлетворение за греха на праотците от хора, които не могат да носят за него никаква лична отговорност, е една огромна несправедливост⁴. С други думи, това, което западните християни наричат справедливост, трябва по-скоро да се нарече „обίδα“, „негодувание“ или „мъст“ в най-лошото значение на тези думи. Нещо повече, при такова открито шизоидно разбиране за Бога, който убива Своя Син за удовлетворение на собствената Си така наречена справедливост, жертвената любов на Христос губи всякакъв смисъл.

Има ли концепцията за такъв вид „справедливост“ каквото и да е отношение към справедливостта, която Бог Сам ни е открил? Такова ли значение има словосъчетанието „божествена справедливост“ в Стария и Новия завет?

Възможно е тласък към погрешна интерпретация на понятието „справедливост“ в Свещеното писание да е дал преводът с гръцката дума *dikaiosyne*. Не може да се каже, че такъв превод е бил съвършено неправилен, но това слово, бидейки термин на езическата гревногръцка цивилизация, неволно се асоциирало с определени представи, които са могли лесно да доведат до промяна на точното значение на думата.

Преди всичко думата *dikaiosyne* извиква в съзнанието представа за някакво равномерно разпределение, за точно съотношение, баланс. Така човешкото общество по справедливост награждава своите най-достойни граждани и наказва лошите. Това е чисто човешката справедливост, която има място в съда. Но в това ли се заключава справедливостта на Бога?

Dikaiosyne е гръцкият превод на гревноеврейското слово *tsedakan*, което означава „божествената енергия, която извършва човешкото спасение“. Значението на *tsedakan* е почти идентично, синонимно на друго гревноеврейско слово – *hesed*, което означава „милост“, „състрадание“, „любов“, а също и на *emet*,

⁴ „Ако всички, родени от Адам, станали грешни заради неговото съгрешение, то по всяка справедливост те не носят отговорност, тъй като са станали грешни не сами по себе си; затова терминът „грешници“ се използва в дадения случай вместо „смъртни“, защото смъртта е отплата за греха. Така, както в първия човек природата станала смъртна, всички тези, които обладават природата на своя праотец, съответствено също наследяват смъртност“ – Евтимий Зигабен, *Тълкувание на Посланието до Римляни*.

със значение „праведност“, „правда“. Всичко това, както ясно се вижда, поставя *dikaioyne* в съвършено друго измерение от това, което ние обикновено разбираме под справедливост⁵. И Църквата влага в разбирането за божествената справедливост именно този смисъл. Това е и разбирането, което са имали и са преподавали св. отци на Църквата.

„Как може да наречеш Бога справедлив – пише св. Исаак Сирин, – когато четеш притчата за платата, дадена на работниците: *Приятелю, не те онеправдавам. Не се ли погоди с мене за един денар? Вземи си своето и иди си; моята воля е да дам на тоя последния, както и на тебе. Не ми ли е позволено да сторя със своето каквото искам? Или твоео око е завистливо, защото аз съм добър* (Мат. 20:13-15)? Как може да наречеш Бога справедлив – продължава св. Исаак, – когато четеш притчата за блудния син, който пропилял своето състояние, живял неправедно и въпреки това за едното-едничко разкаяние баща му тича да го посрещне, хвърля се на врата му и го прави наследник на цялото свое богатство (вж. Лук. 15:20-22)? Не някой друг казва за Бога тези думи, но Сам Неговият Единороден Син свидетелства това, за да не се съмняваме. В какво се заключава тогава справедливостта на Бога? В това, че ние бяхме грешници, а Христос умря за нас?⁶

Както се вижда, Бог не е справедлив в смисъла, който хората влагат в тази дума. Неговата справедливост е великодушие и любов, които Той „несправедливо“ въздава на нас, недостойните за такава деяние, и нищо не взима в замяна. Затова и св. Исаак ни учи: „Не наричайте Бога справедлив, тъй като Неговата справедливост не се проявява в нещата, които ви касаят. И ако Давид ни Го показва справедлив и честен, Неговият Син ни открива, че Той е благ и добър. Той е благ, казва Той към злите и нечестивите“⁷. Любящият Бог е благ и добър даже към този, който е равнодушен към Него, непослушен или Го пренебрегва⁸.

⁵ Това е нещо съвършено различно от нашето разбиране за думата „справедливост“. Незнанието на този факт се явява причина някои напълно чужди на православието теории да бъдат разглеждани като негови крайъгълни камъни. Такава е юридическата концепция за спасението, в основата на която лежи разбирането за една справедливост, която много напомня закона за Необходимостта на древните, който подчинява на себе си не само човека, но и Бога. Всичко това придава на християнството мрачен вид. Виж изследването: S. Lyonnet. *La Soteriologie Paulienne. Introduction a la Bible*, 11. Belgium: Desclées & Bower. P. 840

⁶ „Ако човек с готовност и радост приема в името Божие всяко лишение, той вътрешно се очисти. Ако човек не гледа отвисоко даже на явния грешник, той наистина е свободен. Ако човек не е прелъстен от тези, които го възхваляват, и същевременно не е разочарован от тези, които го презират, той е мъртъв за света и този живот. Трезвост и разсъдителност в разпознаването на добро и зло е повече от всеки подвиг, независимо по какъв начин и в каква степен се извършва. Не храни ненавист към грешника, тъй като всички сме обременени от грехове. Ако тебе в името Божие те подбуждат да го осъдиш, по-добре оплачи греха му. Защо ти ненавиждаш грешника? Ненавиждай греха му, а за него самия се моли, за да се уподобиш на Христа, Който не се гневял на грешниците, но се застъпвал за тях. Нима не виждаш как Той оплаква Йерусалим“ – св. Исаак Сирин, Слово 60/90.

⁷ Ibid.

⁸ „Защото Бог толкова възлюби света, че даде Своя Единороден Син (Йоан 3:16). Не че Бог не е могъл да ни изкупи с помощта на друго средство, но Той е искал да ни яви безграничната си любов и да ни направи сродни на Себе си чрез смъртта на Своя Син. В действителност, ако у Него е имало нещо по-ценно от Сина Му, Той всичко би отдал заради нас, за да приближи нашия род към Себе си на всяка цена. По Своята всеобемеща любов Той не искал да насилва нашата свобода, въпреки че за Него е било възможно; но Той я съхранил, за да се приближим към Него от любов и по собствена воля“ – св. Исаак Сирин, Слово 81/48.

Той никога не отвърща на злото със зло. Той никога не отмъщава⁹. Неговото наказание, това са средства за изправление, прилагани с любов към хората, докато все още е възможно изправление и лечение в този живот. Тези наказания никога не се простират във вечността.

Бог е създал всичко чисто и добро. Даже неразумните твари чувстват, че техният Създател и Бог не е зъл и отмъстителен, но изпълнен с любов. Ето защо и дивите зверове са готови да признаят за свой господар подвижника християнин, който чрез смирение се уподобява на Бога. Те се приближават към него не със страх, но с радост, благодарност и с любяща покорност...

Бог е благ. Той ни защитава и спасява дори когато падаме. Нима не е очевидно, че злото и вечните мъки нямат никакво отношение към Бога? Те се раждат не по Неговата воля, а по волята на Неговите разумни създания, и Той не насилва тази воля. Смъртта не ни е дадена от Бога като отплата за нашите грехове. Ние сами сме паднали в смъртта заради противенето ни към Бога. Бог е живот и животът е Бог. Ние въстанахме против Бога и така сами захрихме вратите за Неговото милосърдие, даващо живот.

„Тъй като Бог е живот, а лишението от живот е смърт – пише св. Василий Велики, – значи колкото повече човек се отделя от Бога, толкова повече се приближава към смъртта“. „Бог не е създавал смъртта, – продължава св. Василий, – но ние сами сме си я навлекли... Бог не възпрепятства действието на тлението (смъртта)... затова, за да не стане нашата греховност вечна. Св. Иринеи казва по този повод: „Отделянето от Бога е смърт, както отделянето от светлината е тъмнина... Същевременно това не означава, че светлината е наложила на слепите наказание да пребивават в тъмнина“. „Смъртта – казва св. Максим Исповедник – по същество е отделяне от Бога, вследствие на което по необходимост се е явила смъртта на телата. Животът по същество е Бог, Който казва: Аз съм Живот“.

Но защо на смърт е подложено цялото човечество? Защо тези, които не са съгрешили заедно с Адам, умират като Адам? Ето отговора на св. Анастасий Синаит: „Ние сме станали наследници на проклятието на Адам. Ние сме били наказани не затова, че сме чули божествената повеля заедно с Адам, но затова, защото Адам е станал смъртен; и той е пренесъл греха на своето потомство в този смисъл, че ние сме станали смъртни, тъй като сме родени от смъртен“. А св. Григорий Палама по този повод утвърждава: „Бог не казва на Адам: „Връщай се там, откъдето си взет“, но му говори: „Пръст си и в пръстта ще се върнеш“... Бог не казва: „В деня, в който вкусиш от него (дървото), умри!“, но: „В деня, в който ти вкусиш от него, ти естествено ще умреш“. Също и впоследствие Той не казва: „връщай се сега в пръстта“, но: „ти ще се върнеш в пръстта“, и по този начин Бог предупреждава, предупреждава истинно (макар и да не възпрепятства) за това, което ще се случи“.

⁹ „В момент на униение никога не забравяйте заповедта на Господа, дадена на Петър, за необходимостта да прощаваме на ближния седемдесет пъти по седем (Мат. 18:22). Защото Този, Който е дал такава заповед, Сам прощава много повече“ – св. Йоан Лествичник, *Лествица, Степен 26*.

Ние виждаме, че смъртта е дошла не в резултат на желанието на Бог, а като следствие на това, че Адам разтроил своето отношение с Източника на живота чрез непослушание; Бог по Своята благост го предупреждава за това.

„Дървото на познанието само по себе си – казва св. Теофил Антиохийски, – било добро и плодовете му били хубави. Не дървото, както мислят някои, съдържало в себе си смъртта, но непослушанието; а плодовете съдържали не нещо друго, но знание; а знанието е благо, разбира се, когато се използва правилно. Отците ни учат, че забраната за вкушване от дървото на познанието не била безусловна, но временна. Адам бил духовен младенец. Не всяка храна е добра за младенците. Някои храни могат дори да ги убият, въпреки че за възрастните не представляват опасност. Дървото на познанието било посадено от Бога за човека. То било добро и хранително. Но това било „твърда храна“, докато тогава Адам бил способен все още да поема само „мляко“...

Превод: Венцислав Каравълчев

Станислав Памукчиев, Цикъл, „Преминаване“ (детайл), въглен, акварел

Киприан (Керн) е роден през 1899 в гр. Тула. Напуска Русия след революцията през 1917 г. и завършва последователно юридическия (1922 г.) и богословския (1925 г.) факултет на Белградския университет. През 1927 г. приема монашеско пострижение, а през 1928 г. е удостоен с архимандритска офикия. Работи като преподавател по литургика и апологетика в Семинарията в Битоля (1925 – 1928 и 1931 – 1936 г.), а междуременно ръководи руската духовна мисия в Йерусалим. През 1936 г. се премества в Париж, където работи като професор по литургика и патрология в Богословския институт „Св. Сергий“ до края на живота си през 1960 г. Сред най-известните му творби са Евхаристията, Париж, 1947 г.; Антропологията на св. Григорий Палама, 1950 г.; Православно пастирско служение, Париж, 1957 г. Публикуваните тук текст е превод на Образ и подобие Божие (Човек и ангели) – В: Архимандрит Киприан (Керн). Восхождение к Фаворскому свету. М., 2007.

Архимандрит Киприан (Керн)

ОБРАЗ И ПОДОБИЕ БОЖИЕ (ЧОВЕКЪТ И АНГЕЛИТЕ)

Почти всички писатели и учители на Църквата се докосват в една или друга степен до въпроса за богоподобие на човека. И това е съвсем разбираемо, тъй като по своя характер учението за сътворяването на човека по Божи образ и по Божие подобие е чисто библейско. Нехристиянската антропология не знае нищо по този въпрос и не включва в своите схеми за човека категорията богоподобие. Но сред църковните писатели и учители едни различават образа от подобие, а други са склонни да смятат тези изрази за синонимни. Освен това, в най-древни времена са виждали Божия образ в определени способности на човека, докато по-късно под понятието Божи образ започват да разбират съвкупността от духовни дарования или способности и въобще да влагат в този библейски израз все по-голям и по-голям обем.

Като че ли най-голям е броят на църковните писатели, които са искали да видят Божия образ в *разумността* (духовността). Някои от тях гонускат редом

с духовността или разумността още и *свободната воля* като признак за Божия образ. Други виждат Божия образ в *безсмъртието*, в господстващото или *властващото* положение на човека в мирозданието. Божият образ се разбира от учителите на Църквата и като залог за *святост* или по-точно казано, способност за нравствено усъвършенстване.

Редица писатели на Църквата виждат Божия образ в способността на човека *да твори* и да произвежда в различни области на духовния и светския живот. Като Творец, Бог подпечатва Своите създания и с богоподобната творческа способност. У същите свети отци откриваме и още едно обяснение на библейските гуми „по образ и подобие” (Бит. 1:26) – това е разбирането на богоподобие като образ не на едно от Лицата на Светата Троица, а на цялата Живоначална Троица. По този начин човекът отобразява в себе си, в своята духовна структура и живот, *вътре-троичния* божествен живот. Така учат например св. Григорий Нисийски, св. Кирил Александрийски, бл. Теодорит Кирски, Селевкийският еп. Василий, св. Анастасий Синаит, св. Йоан Дамаскин и св. Патриарх Фотий.

Последните два възгледа за богоподобие на човека са особено интересни и важни, тъй като разкриват в човека особени дълбини и го призовават към самовъзлюбване и развитие на духовните му дарования. В богоподобие на човека има не само много *дадено*, но и много *загадено*. Човекът като че ли е получил от Бога някакво послушание – да продължи Божието дело на земята. Освен това при възлюбване в собствения си вътрешен живот, като отблясък на вътре-троичния живот, човек се възлюбва и в тайните на богословието. Св. Патриарх Фотий заявява в прав текст, че у човека е заложена *загадката на богословието*. Човекът е задължен да богословства. Това разбиране за Божия образ стои в основата на един светоглед, който е свойствен само за християните.

Започвайки от първите опити за построяване на християнски богословски системи, и в течение на цялото развитие на християнската мисъл, Църквата гледа на вселената, тварите, човека и ангелите като на едно огромно органично цяло, от което не отделя нито една негова част. По-конкретно, човекът се разглежда винаги като тварно същество, влизащо в състава на мирозданието като негова органична част. Богословски обоснованата антропология не поставя темата за човека отделно от цялостното учение за света и творението. Отделянето – на теория – на човека от общата система на мирозданието е коренно погрешно, тъй като човекът е включен от своя Творец в общия план на мирозданието и е *органична* част от този план. По гумите на отците (в случая на Немезий Емески), човекът е своеобразна *свързка на света*. По един наистина особен начин той е свързан с ангелския свят.

И наистина, човекът заема свое собствено място в йерархията на Божиите създания. По всички признаци на органичната си същност той принадлежи към света на животните. Тъй като обаче е надарен от Бога и с лично, ипостасно, начало и тъй като притежава дух, той превъзхожда всички живи същества. Но неговият дух е даден все пак на едно от живите същества, поради което човекът се оказва на практика най-слабият от всички духове. Той винаги се

колебае между духовното и природното, тъй като принадлежи към два отделни плана на битието. Ето защо и изучаването на човека във връзка с духовния свят има особено важно значение. В същата връзка и темата за богородието придобива изключителна острота в светоотеческата писменост. Между двете съществува не само близост и връзка по силата на общия Божи творчески план, но и някаква съотносителност, чиято очевидност не може да бъде скрита от погледа на изпитващия мислител. Именно тя привлича вниманието на св. Григорий Палама.

Наистина, този отец на Църквата не създава завършена и стройна богословска система от типа на *Точно изложение на православната вяра* на св. Йоан Дамаскин, но въпреки това у него се забелязва едно ясно и цялостно възприемане на света, макар и не изразено докрай в богословски формули. Ето защо и човекът, за когото той толкова много и така възвишено пише, представлява една наистина неотнимаема част от световното всеединство. Изучаването на човека в схемата на неговото богословско световъзприятие е възможно единствено в общо богословски контекст, в съотнасяне както към света на висшите духове, така и към света на низшите безсловесни твари. Ако съберем разхвърляните в отделни богословски трудове на св. Григорий мисли относно безплътните Сили и тяхното отношение към Бога и към човека, неговата ангелология ще изглежда в следния вид.

Ангелският свят превъзхожда нас, хората. Духовната природа на ангелите ги прави най-близки до Бога и сродни с Него. Не би било правилно обаче да се смята, че ангелите са предназначени да бъдат във всичко и завинаги по-висши от човека. Св. Григорий Палама развива изключително високо учение за човека. Той обича да казва, че човекът в много отношения превъзхожда ангелите и разработва учението за възвишеното призвание на човека – едно особено интересно явление в историята на богословската мисъл. Обикновено е прието да се смята, че за Изтока е свойствен особен устрем нагоре, че Изтокът познава повече духовното, отколкото земното. В исторически план за това способства изявеният стремеж на източната мисъл към отвлечени разсъждения. Отвлечените богословски съзерцания са и по-близки, отколкото устройването на земния живот и културния градеж. Изтокът отдава много повече сили на отвлечената догматическа мисъл и на богословските спорове, отколкото на организационната си дейност в областта на църковното управление, която изглежда характерна по-скоро за Запада. Във време, когато на Изток бушуват догматически разпри и се водят изтънчени богословски спорове, Рим, с присъщия си юридизъм и етицизъм, се оказва повече зает с устройването на християнската земна власт на Папството. Разбира се, този устрем на Изтока към висините се проявява с особена сила във времето на христологическите спорове, когато за богословието се решава съдбата на човешката природа вътре в сложната Ипостас на Въплътлото се Слово. Без съмнение монофизитството е една типично източна и типично монашеска ерес. Неслучайно същият този Изток ражда ереси като

докетизма¹, енкратизма², манихейството³ и монофизитството⁴. Съблазънта на малокръвния и изнемошял аскетизъм лесно успява да увлече тъкмо жителите на пустинята до степен да ги потопи изцяло и наистина непримиримо в бездната на христологическия спор. И както вече беше показано, ако вероопределението на Халкидонския събор побеждава Евтихийевата ерес догматически, то самият живот, съзнанието на народа и умонастроението сред клириците не винаги успяват да преодолееят докрай умонастроението на психологическото монофизитство.

Очарованието от безплътното, ангелоподобното и още по-точно – това, което изглежда и се възприема като истински духовно, е изключително силно. Много са онези, които не само не могат, но дори отказват да представят на човешкото, плътското и тварното онова, което още Превечният Божи Съвет е преопределил като достойно да се съедини с Бог Слово за освещаване и прослава. Религиозното съзнание се оказва налегнато от боязливо отношение към човека и плътта. Създава се особено силната атмосфера на неопределеното психологическо монофизитство, обгърнала бита, мисълта, литургиката и аскетиката на много християни.

Внимателното, за да не кажем направо пренебрежителното, отношение към всичко тварно започва дори да се смята за повече православно. В него започват да съзират повече „смирение“. В истината на Боговъплъщението слабото религиозно чувство започва да вижда някакво извънмерно превъзнасяне на земното. Създава се дълбоко вкоренено впечатление, че истински монашеското и действително аскетичното отношение към живота и тварното трябва да бъде точно такова – да се основава върху недоверчивост към плътта и човека. Самият човек като такъв, дори не непременно грешният човек, става сам по себе си обект на подозрение. Това е и причината, поради която същите тези настроения започват да се изразяват още по-силно в случая с монашеството и аскетизма. И не само за западното съзнание, но и за самите православни този – в същността си докетичен и псевдодуховен – стил *понякога* изглежда особено привлекателен и верен облик на източния, монашески идеал на християнството.

¹ *Докетизмът* (от гр. δοκέω – представям си, струва ми се, изглежда ми) е една от най-древните ереси, отричащи човешката природа на Исус Христос, а оттам и действителността на Неговото Въплъщение. Ереста има гностически произход и е свързана с радикалното отричане на материята като зло. Докетите смятат Христос за духовно същество, което е притежавало само привидно образ на човек. (бел. прев.)

² Според *Азбучна синтагма* на Матей Властар (XIV в.) последователите на енкратизма (буквално „въздържатели“) са дуалистична секта от II век. Отричат брака, който смятат за дело на сатаната, и се въздържат от употреба на вино, месо и храна с животински произход. (бел. прев.)

³ *Манихейството* е компилативно, макар и в основата си дуалистично, религиозно учение от втората половина на III век. Негов основател е вавилонянинът Мани (216 – 274), самообявил се за Божи пратеник (нов Месия и „печат на пророците“) и Утешител (Параклит). Учението на Мани е смесица от зороастризм, юдеохристиянство и други второстепенни елементи. (бел. прев.)

⁴ *Монофизитството* в най-общ смисъл е учение за една природа на Исус Христос и се свързва с името на известния архимандрит Евтихий (подвизавал се в средата на V век в един от манастирите около Константинопол). Отречено и осъдено от Църквата на нейния Четвърти вселенски събор в Халкидон (451 г.), то продължава да се разпространява под различни форми, най-известна от които е монотелитството/моноенергизмът. Някои от разновидностите на монофизитството продължават да съществуват и днес. Независимо от разнообразието на историческите си превъплъщения обаче в основата си тази ерес остава отричане на пълнотата на човешката природа, възприета от Христос във Въплъщението, а оттам и отричане на действителността на извършеното от Христос спасение, т.е. има връзка не само с христологията, но и със сотириологията. (бел. прев.)

Православието започва да бъде схващано – разбира се, крайно погрешно – като нещо, което е повече ангелско, отколкото човешко. А истинският радостен космизъм, свойствен именно на православието, отказват да признаят за достояние на истинно православната психология. *Понякога*, но всъщност *твърде често*, искат да представят православния идеал за спасението като нещо, което по определение носи белезите на изтощението. А когато въпреки всичко се натъкнат на промъкнали се и излезли наяве светли и любовни нотки във възприемането на земята и на плътта, същите биват посрещани с крайно недоумение и с някакво разочарование.

* * *

Така описаното неправилно и предвзето възприятие за източния бит и дух обаче с удивление и неочаквано се сблъсква с автентичния образ на православната светла аскетика и радостна мистика. За някои наличието дори при най-строгите аскети на любовно отношение към тварите и към човека се превръща в истинско откровение. И трябва да кажем, че колкото по-строг е някой подвижник, колкото по-висока е неговата духовност, толкова по-силно е възприятието му за човешкото начало. Оказва се, че строгостта и отдалечаването от греха не създават отчужденост към самата плът, а точно обратното: стилизираната поради пълно непознаване на православието психология на подвижника, представяна под знака на мрак и измършавяване, се оказва в действителност радостна и светла. И точно това възвишено отношение към човешкото се увеличава според мярката на възрастване на подвижническото напрежение и автентичната, а не лъжедуховна аскетика.

В това отношение сред писателите на монашеския Изток св. Григорий заема своето особено място. Той не се страхува радостно и възвишено да учи за човека, оправдавайки го от лъжливите обвинения.

Водачът на атонските исихасти – самият той близък до ангелския безплътен живот – гръзва да възхвалява човека така, както вероятно малцина от отците на Църквата са правили това. Той съвсем определено говори за висотата на човека, за *богопричастната* плът, за превъзходството на човека над света на ангелите. Като посочва някои страни, в които ангелите превъзхождат хората, той не се страхува да говори и за това, което извисява човека над ангелите и го прави най-скъп и прекрасен цвят на цялото мироздание. В това отношение св. Григорий Палама се явява наследник на мистическата традиция, свързана със св. Дионисий Ареопагит и преп. Максим Исповедник.

Тялото не принизява човешката природа, а точно обратното – то я изпълва, като ѝ придава определена завършеност. Именно тук св. Григорий намира знак за превъзходството на човека над ангелите. Преди всичко това има отношение към Божия образ в човека. Ако ангелите превъзхождат човека в своето подобие, то по отношение на Божия образ душата на човека стои по-високо от тях. Според св. Григорий умната и словесна природа на душата сама по себе си обладава и ума, и словото, и животворящия дух. Тя единствена е създадена от

Станислав Памукчиев,
„Посещение”, 55/71 см, въглен, акварел

S/Pam. 90

Бога по Негов образ и е повече от ангелите. И това е нещо, което не може да бъде променено дори при липса на съзнание за собственото достойнство и при отсъствие на съответстващи на Създалия я по Свой образ чувства и действия. Така например след греха на прародителите, макар и загубил живота по Божие подобие, човекът не е загубил живота по Божи образ. И това е първото, което извисява човешката природа над света на безплътните небожители. Нека си спомним, впрочем, че същата мисъл се среща и в литургичното ни богословие, в изрази като „образ съм на неизказаната Твоя слава, макар и да нося раните на моите презрешения“⁵.

Второто преимущество над ангелите се крие в предназначението на човека, в неговото особено господстващо положение в йерархията на мирозданието. Пак според солунския първосветител нищо не е по-възвишено от човека и това е така, за да може той да бъде посъветван, като му бъде предложено онова, което ще му е от полза, а той да може да го познае и изпълни. Човекът запазва своя чин (своето достойнство) само тогава, когато желае да приеме съвета, когато познава себе си и Онзи Единствен, Който е над него, и когато съблюдава онова, на което е научен от Всевишния Бог.

По този начин ангелите се оказват служебни духове, *литургоси*, не само по отношение на Висшия ум, но и по отношение на иначе по-голу стоящите от тях по достойнство хора. И това е единственият, даден им от Бога, дял. Човекът пък, по самата си природа и по своето предназначение, е призван към господстващо положение. Той е предназначен да царува над този свят. Разбира се, това негово господстващо положение е поставено в пряка връзка с неговата телесност, с това, че неговата плът от вечност е предназначена за въчовечаването на Бог Слово. Още отпреди създаването на света тя е предназначена за непорочния и пречист Агнец Христос (виж 1 Петр. 1:19-20). От вечност Предвечният Съвет на Светата Троица е поискал Синът Божи да стане Син Човечески – Богочовек, а не Богоангел. Това е и причината, поради която в сотириологичен и в аскетичен план може да се говори за обожение на човека, а не на ангелите. Защото именно на човека – в творческия Божи замисъл – е дадена възможността да бъде способен на това съединяване на Бога с неговата собствена природа в една Ипостас.

Най-интересно обаче е онова превъзходство на човека над ангелите, което св. Григорий Палама вижда в структурата на нашето познание. То е интересно и от гледна точка на изводите, които могат да бъдат направени от него. В тази връзка св. Григорий смята, че троичната структура на човешкото познание е свидетелство за превъзходство на човека над ангелите по отношение на Божия образ. И това не е така само защото тази структура е троична, а и защото тя превъзхожда всеки вид познание. И наистина, единствени от всички останали създания, хората имат освен своя ум още разсъдък и чувства. Това, което е природно съединено с разсъдъка, се проявява в разнообразието на изкуствата, науките и знанията: земеделие, строеж на домове, *правене на неща от нищо*

⁵ Тропар, гл. 5, из последованието на Панихидата. Виж: *Требник*, СИ, С., 1994, с. 331. (бел. прев.)

(погръзбира се не от абсолютно небитие, което е само Божие дело) – всичко това е дадено единствено на хората. Защото се случва така, че почти нищо от онова, което е създадено от Бога, не загибва, но смесвайки се едно с друго, придобива у нас друга форма. Така например невидимото слово на ума не само се съединява по въздуха с органа на слуха, но и се изписва и вижда с тяло и чрез тяло – нещо, което *Бог е дал единствено на хората*. А това се случва, за да бъде удостоверено пришествието, явяването на Всевишното Слово в плът. *Нищо подобно никога не е било свойствено на ангелите*.

Тези наблюдения имат изключително важно значение за антропологията на солунския първосветител. Съвършен безмълвник и равноангелен подвижник, той не само не показва каквото и да било пренебрежение към земното и човешкото и никакво желание да подменя човешкото с ангелско или да заменя Божия образ с ангелския, но дори нещо повече: в разсъжденията му чуваме прослава на *плътта*. На същата тази плът, която бихме помислили за препятствие пред монашеското равноангелно житие. Той не само не осъжда и не принизява онова, с което хората, в своето познание, се отличават от ангелите, а именно чувственото възприятие, а точно обратното: възхвалява чувственото възприятие като източник на абсолютно недостъпни за ангелите откровения в областта на познанието и като възможност не само за възприемане на познаваемото, но и за създаване на съвършено нови, несъществуващи до появата си форми и предмети. На ангелите не е дадена най-висшата способност, предоставена на човека – дарът на творчеството, по силата на който човек се рогее със своя Творец. Ако Бог е Творец, при това Творец от нищо⁶, то и ние, сътворените по образа на Твореца, сме също творци на несъществуващи преди появата им предмети и образи. Разбира се, има и определена разлика – Бог твори от абсолютно небитие, докато ние можем само да извикваме към живот неща, които вече съществуват в умопостижимия свят, но в действителност все още не са проявени в емпиричния. Всичко това може да даде обосновка и оправдание на една цяла философия на творчеството.

Цялото построение на св. Григорий Палама е в пълно съгласие с мислите на гурзи, живели преди него свети отци и учители на Църквата. На практика той не въвежда нищо ново, а само разкрива в още по-сполучливи образи и още по-пълно православното учение за Божия образ в човека и за творческите ни способности.

И така, човешката плът, която – с помощта на органите на чувствата – се явява източник на творчески дарования и която е предназначена от Предвечния Съвет да се съедини с Бог Слово, тази плът не може по никакъв начин да служи за принизяване на човека. Във всички векове радостният космизъм на православията и нашето антропоцентрично богословие са усещали Божия произход и особеното благословение над тази плът. И ако до Въплъщението на Бог Слово в очите на религиозния мислител човекът е бил понизен „малко нещо спроти ангелите” (Пс. 8:6), то след възнесението на нашата природа на небето човекът

⁶ Ex nihilo (бел. прев.)

вече превишава дори най-приближените до Бога ангели. За телесността вече може да се говори в категориите на светостта. Ето защо и св. Григорий Палама неведнъж ще говори за *богопричастността* на плътта. Също така и синаксарът в понеделника на Светия Дух, вдъхновен от псалом, умилително ще разказва как във всеки от деветте дни, отделящи Петдесетница от Възнесение, всеки от деветте ангелски чина е идвал, за да се поклони на обожената и прославена плът (виж Пс. 96:7).

* * *

В едно особено възторжено място от своите проповеди св. Григорий говори за Въплъщението на Бог Слово. Там той изброява много цели на въчовечаването. Според него Бог се е въплътил: за да не се превъзнасяме; за да победим сами в себе си своето робство по отношение на дявола; за да стане Словото посредник, който съгласува свойствата на двете природи; за да бъдат разрушени веригите на греха; за да бъде показана Божията любов към нас; за да стане пример за смирение; за да направи хората синове Божии и т.н., и т.н. Това така дълго изброяване на целите на Въплъщението и възхода на богословското си вдъхновение св. Григорий завършва с едно небивало дотогава в светоотеческата литература прославяне на телесността в категориите на светостта. Така той твърди, че най-висшата цел на Въплъщението на Словото е да бъде почетена плътта, при това тъкмо смъртната плът, така щото безсмъртните духове да не биха посмели и да си помислят, че стоят по-високо от човека и биха могли да достигнат обожение вследствие собствената си безплътност и видимо безсмъртие!

Можем да смятаме това за изключителен по възвишеността си и може би единствен в християнската аскетика химн на човешката природа, на плътта. Колко смел и решителен е този протест против безжизненото и мършаво възприемане на живота и тварността, този вдъхновен възглас, роден в безмълвието на атонската пустиня, в равноангелната висота на монашеския подвиг! И какви гръзновения се кривят тук за богословстващата мисъл и за християнското подвижничество! Какви необозрими и светли далечини е в състояние да открие твърдата вяра на човека! И как след всичко това някой би сметнал нравственото съвършенство за невъзможно, творчеството – за нещо, което не е благословено, а разумът, словото, чувствата и влечението към прекрасното – за гадени ни напразно?

След като пък на човека е гадено да бъде по-високо от ангелите, то трябва ли да се учудваме, че най-съвършеният Цвят на човечеството, Пречистата Божия Майка, бива прославяна като *по-почитана от Херувимите и несравнено по-славна от Серафимите!* Благодарение същия този възглед за съотнасянето между човешкото и ангелското св. Григорий Палама вижда как най-съвършените подвижници на духа предварват ангелските чиновначалия. Благодарение на подвига на стяжанието (придобиването) на Светия Дух, стоящият по плътскостта си по-ниско от *вторите светове* човек може да ги изпревари и да се доближи повече от тях до Източника на всяка светлина, до Този, Който превъзхожда всяко

естество. Примери за това св. Григорий намира в лицето на св. Йоан Прегтеча, св. апостоли Петър и Павел, св. вмчк Димитър. Разбира се, става дума не само за тях. Към това са призвани всички светци и още по-точно – всички хора, тъй като светци трябва да бъдат всички...

В Божия замисъл на човека е дарувана възможността или още по-точно, задачата да твори и създава нещо ново. Човекът е глъжен да осъществи този Божи замисъл. Ще бъде глъжен и да даде отговор на своя Творец доколко е успял да осъществи на практика своя творчески дар. Ето защо и Страшният съд ще гледа това как и доколко сме изпълнили тази своя задача, осъществили ли сме своето творческо предназначение на тази земя? *Добрият отговор на Страшния съд* ще е отговор от гледна точка на предвечния замисъл на Твореца на небето и земята. В съответствие с този наш отговор ще получим и своя дял в Небесното царство.

Уместно е при това положение да поставим въпроса: какво е възложено на човека в отличие от ангелите, които не притежават гара на творчеството, тъй като са по-малко от хората сътворени по образа на своя Творец? Какво е творчеството, към което е призван човекът в този живот?

Преди всичко да твори собствения си живот – да разкрива и да осъществява онази, нека я наречем линия на неговата съдба, която е заложена в него. Разбира се, свише не ни е наложено нищо от типа на *фатума* или *съдбата* на гревните елини. В пълно съгласие с Божието предзнание ние осъществяваме по собствена воля, в съчетание с волята Божия, собствения си жизнен път. Човешката свобода ни най-малко не е ограничена от доброволното подчиняване на Свръхчовешкото Начало, Което не предопределя, а само промисля за нас. Свободата не е анархия и не е абсолютен произвол. Тя е възможна само в свършена хармония с Божията свобода и в премъдрия план на Божия порядък на този свят. На човека не е дадена абсолютна свобода; такава съществува единствено в Бога, при това не като някаква възможност за абсолютен произвол, а тъкмо като свършена хармония. На човека не е делегирано да бъде свободен по мярата на ограничаването на тази свобода от Божията свобода. Трябва при това да помним, че тази свобода е дадена на човека принудително. Никой не ни пита при нашето раждане искаме ли да се родим или не и следователно угодно ли ни е да бъдем свободни или не. На човека просто е дадено да бъде такъв и да живее в границите на тази свобода. Човекът не изявява съгласие за свободно битие – той приема това битие като послушание. С това е свързано и послушанието на творчеството и на първо място на творенето на своя собствен жизнен път. Може би в това е заложена и една от най-големите трагедии на човека – не по свой избор да приема върху себе си бремето на свободата. Оттук са и противоречията, и конфликтите на съвестта, и терзанията на собственото ни самосъзнание, и т.н. И все пак волята на Предвечния Съвет е да бъдем свободни и да творим свободно своя живот.

След това творчеството се проявява в създаването на морални ценности. Да творим добро, да го събираме в ризницата на духовните богатства е проявление

Станислав Памукчиев
Цикъл „Преминаване“, 90/63 см, въглен, акварел

ние на творческото начало в човека. Това е стремежът към светостта, тъй като Бог е свят и тъй като и на нас самите ни е дадена възможността да сме светци. След като Бог е любов и след като от любов Той твори света и промисля за него, то и нашето приближаване към Бога – Творец и Любов⁷ – е разкриване в нас самите на порива на творческата любов. Злото, грехът и анархията винаги разделят и разрушават. Единствената съзидателна сила е любовта. Само тя е в състояние да възстановява разложеното и разкъсано от греха единство на първоначалното съвършенство. Тя е онази съзиждаща сила, която ни връща обратно към първоначалното състояние – нещо, което прекрасно е разбирал и преп. Максим Исповедник.

Силата на любовта, като отблясък на Божията любов в нас, е движеща сила в духовния живот. Моралното благо, доброто, подвигът – всичко това изхожда от любовта към Бога и ражда любов към света и към отделния човек. Със силата на тази любов се разпространява всичко, което е добро. Това творчество в сферата на моралното добротворене не трябва обаче да бъде разбирано като количествено натрупване на добри дела или добри факти в някаква съкровищница на заслугите, а като изграждане около нас самите и разпространяване на атмосфера на добро и любов. Можем от себе си да отделяме атмосфера на добро, любов и саможертва, а можем и да разпространяваме около нас зло, ненавист и мъст. Трябва да помним и за огромната сила на аскетизма, като натрупване и разширяване около самите нас на духовни енергии, смирение, любов...

Творенето не в света на принудителните закони на природата, а в царството на духовната свобода (свобода от властта на същата тази природа), е онова творене на морални ценности, което оставя подире си плодове на безсмъртие и нетление. Един живот само в сферата на природата, творенето според природния закон, т.е. обикновеното размножаване на човешката природа, винаги е свързано със смърт. За да дадем живот на идните поколения, ние го вземаме от предишните. Ние способстваме на процеса на отвърщане от предците, от историята, от културната традиция. Духовното пък творчество в морален план не отнема нищо от никого. На даващия в тази област в бъдеще ще бъде дадено още повече и той ще пребъде. Неговата духовна ризница не само няма да се изтощи, но и по чудесен път ще бъде допълвана в това отдаване. По този начин човекът се разкрива като призван към доброволно подчинение спрямо висшата творческа промислителна воля свободно да осъществява в своето творчество възможно най-пълното си лично нравствено усъвършенстване и да подпомага усъвършенстването на останалите. Вървейки по този път, той служи не само на своето собствено обожение, но и на обожението на цялото човечество и въобще на целия свят.

Когато въпросът за аскетизма и за нравственото усъвършенстване се постави по точно този начин, когато му бъде придаван не само отрицателен характер, т.е. не се взема под внимание само отказът от правенето или не на определено нещо, а точно обратно – когато този въпрос бъде поставен в руслото на общия

⁷ Срв. 1 Иоан. 4:8,16 (бел. прев.)

творчески поток на човешките духовни дарования, то и привидното противоречие между творчество и спасение (аскетика) престава да изглежда така непримирумо. Всички духовно-производителни способности на човека трябва да се разглеждат само в общия контекст на този творчески дар, даден на човека от Бога, а самият този дар да изхожда от любовта и в нея да почива.

Творецът Бог е създал човека по Свой, т.е. по творчески, образ и подобие и поради това човекът е длъжен да бъде творец. Бог е Дух и Бог е Любов. Ето защо и истинската творческа, богоподобна активност на човека трябва да бъде и може да бъде само в дух и любов. Само така човек твори истинно и вечно. В особена степен това важи за творчеството в нравствената област, което не може да бъде откъснато от любовта към Бога на любовта и към мира. Ако е вярна бележката на Фегър, че този, който обича, е повече божествен, тъй като той е в ръцете на Бога, и ако за Сократ любовта предполага притежаване на обекта на любовта и силно влечение към него, а силното влечение се проявява само тогава, когато няма притежаване, то именно тук се разкрива разликата между платонистичното и християнското разбиране за любовта. От Платонова гледна точка любовта вътре в Светата Троица би трябвало да бъде унищожена, да изгори по силата на самия факт на вечното притежаване, на вечната иманентност. Точно това обаче не е така. Светата Троица е *Горяща* къпина, вечно горяща любов. Такова именно символично разбиране на този ветхозаветен образ дава св. Григорий Палама в своята Единадесета беседа за Честния Кръст.

Жаждата за святост не е само очистване, не е само пуританство или някакво малокръвно морализаторство, а стремеж към действително обожение и сливане с Първоизточника на любовта, със самата Любов, с Бога. И това може да стане само в творческия порив, в съзиждането на собствената святост, в творенето на духовни ценности.

На човека е дадено да съзижда тези нравствени ценности, да твори любов. На ангелите пък е дадено само да служат, да бъдат проводници на любовта, да я отразяват като огледала, като отблясъци от Първоизточника на любовта. И в това следователно те са по-малки от човека...

* * *

И така както всичко във вътрешния живот на човека е необяснимо, както са тайнствени и загадъчни всички феномени на духовното битие – способността ни да мислим, речта, запомнянето, въображението, така по особен начин неизказана остава тайната на творческата сила в нас. Как да разбираме и с какви достъпни за нашия разум думи, можещи да удовлетворят любознателността ни, да изразим и обясним тайната на творчеството в човешката гуша? Как се случва това загадъчно и чудесно раждане на новите форми на духовните ценности?

Отнякъде, в пълно мълчание и като от някаква бездна на нощния мрак – от *небитие* – изведнъж проблясва някаква ярка искра. Нашият свят е пронизан от

невидимите лъчи на Божествената светлина, която изхожда от Първоизточника на всеки живот и на всяка светлина. И сиянието на тези лъчи е достъпно за духа на човека. В мълчанието на нашия дух, в мрака на небитието изведнъж отнякъде се показва искра Божествена мисъл, отблясък от Божествената премъдрост, за да пронже нашия мълчащ ум. Като че ли осколци или искри от Божия логос проблясват със своето сияние в нашия собствен логос, в нашия човешки ум. В мълчанието и съня изведнъж *нещо* се мярва и засиява. Но какво е това? Наистина, тук не става дума нито за слово, изказано или написано, нито за звук, зазвънтял с мелодията си, нито за линия или окраска на някаква картина, нито за огъваща се вълна, оживяла под резеца на художника на мрамора... Но ето че в тайнствения процес на вътрешното оформяне творецът намира в съкровена своя гълбочина и гуми, и звуци, и цветове, и линии, и тогава този умопостигаем свят на образите бива облечен във форма, вече достъпна не само за него единия. Вече са създадени ясни облици на художествената реч и музиката, в цветовете и линии са вплътени образите, живели дотогава в тайните кътчета на духа на човека творец.

... Творчеството е тайна, както тайна е и самият живот. Ние сме образи на Твореца, а нашите умове биват пронизвани от искрите на Вечния логос. Наредено ни е да сме творци. В тишината на нощта ние очакваме тези звуци, осколките от гругия свят. Те проблясват, идват и пронизват нашия собствен логос. Внимаваме в тях, но какво представляват те самите и какво е самото творчество, ние не знаем и никога няма да разберем...

Тук още веднъж символичното световъзприятие е в състояние да разбере съотносителността между психологическия и гносеологичен свят, от една страна, и отвъдсветовната вечна среда: Божественият живот. Нашето лично творчество само символично отобразява светотворчеството.

Във връзка с въпроса за творчеството стои и една друга тема – за културата, за устройването на живота и участието на християнина в градежа на историята на света. Сътворяването на света продължава шест дни – шест тайнствени цикъла на библейската митология. И ако Библията говори, че Бог си е починал от всички Свои дела, то Сам Спасителят свидетелства, че „Моят Отец досега работи, и Аз работя” (Иоан 5:17). В съзидателното Божие действие съучаства и човекът творец.

За това, че човекът е разумен, свободен и обдарен с най-различни дарования, пишат много от църковните писатели. За творчеството обаче, като особена задача, която е поставена пред човека, споменават малцина от тях. Съпоставянето пък на тази задача с Божия образ и съотнасянето ѝ със света на духовете, които са на пръв поглед по-съвършени от човека, се удава като че ли само на св. Григорий Палама. Разбира се, той не строи своя философия на културата. Към подобно нещо не го предразполагат нито епохата, в която той живее, нито стилът или направлението на мисълта във Византия. Той обаче подхвърля тази мисъл.

За нас е повече от ясно, че във връзка с тази задача не може да съществува ясен догматически отговор. Задачата или по-точно – поръчението, ни е дадено. На човека по силата на самата му същност е *зададена способността да твори*. Именно това го и отличава от ангелите. Такава е Божията воля за него. Освен това обаче при изгонването му от Едем той чува заповед „... да обработва земята, от която бе взет” (Бит. 3:23), което, разбира се, не се ограничава само до едното земеделие, а е *обработване* и *украсяване* в най-широкия възможен смисъл на тази дума, при това във всички области на живота и творчеството. Но нека повторим, не ни се налага да търсим догматически ясно и така да се каже, благополучно разрешение на този въпрос. Такова няма и не може да има. Самото поръчение е трагично и носи в себе си противоречие, но това все пак не предполага неговото отменяне.

Не бихме могли да си представим и самия религиозен живот свободен от противоречия и конфликти. В живота на духа не може да има нищо благополучно и безметежно, тъй като духът е свързан с материята, приклящен от тесните рамки на природните закони. Неговата свобода бива стеснявана от необходимостта, от ограничеността и логиката на вещите, така че той се обърква и не може да свикне с ограничеността на света на природните явления, опитва се да се измъкне от него. И може би в нито една област от живота на духа тези конфликти не са така силни и неумолими, както в областта на творчеството и културата. На човека е *дадено* и му е *зададено* да бъде творец. И той твори с жажда така щото плодът на неговото творчество да избегне тлението, но все пак цялата обкръжаваща го действителност му говори, че всичко, създадено от него, някога ще погине, ще изчезне. Духът зове към своето обезсмъртяване и увековечаване, а зъбите на времето и самият ритъм на живота, неумолимият ход на историята унищожават всичко: паметниците на гревната архитектура, ръкописите, покрити с все още неразшифровани писмена, избледняващата и сякаш изчезваща фреска на Тайната вечеря, философските системи, политическите доктрини, бита и носите на народите, попаднали под съкрушителното колело на историята. Творчеството изхожда от Вечното Начало и се стреми към Него, а настоящият живот разрушава сътвореното и сам се разбива в портите на смъртта. Всички, които са мили на сърцата ни, близките на всички ни *вечни спътници* са обречени в крайна сметка на смърт заедно с края на историята.

Но няма в такъв случай има смисъл в творчеството? И необходима ли ни е културата? Съвместими ли са те с факта на смъртта, с историческите и геологични катаклизми и самата идея за последния космически пожар, който ще унищожил всичко, в чийто ярък пламък ще изгори всичко, което дотогава не е изгоряло, и ще се разруши всичко, което дотогава още не е било разрушено? Пожарът, който ще изпепели оцелелите платна на Ренесанса, който ще разтопи бронза на статуите и ще превърне в пепел мозайките на „Света Софийа” и Равена, който ще превърне в развалини вечните градове на човечеството заедно с божествените им готически събори и древни базилики...

Въпросът за културата може да бъде поставен и по друг начин. След като при изгонването му от рая на човека е заповядано да обработва земята с пот на

лицето си, то не е ли самото това културно строителство наказание за греха на непослушанието? Гледано по този начин, творчеството изглежда като наказание. Човекът е осъден на принудително робство, на една своеобразна ангария. В такъв случай творческата му дейност се оказва обусловена от грехопадението на Адам. Излиза, че ако Адам не бе престъпил заповедта, човекът нямаше да се превърне в създател на ценности. Като следва Демокрит, Немезий Емески поучава за нуждата като за първопричина и съзидателно начало на цивилизацията. Но св. Григорий Палама успява да види повече – в човешкото творчество той вижда изволението на Предвечния Съвет, предназначението на човека да бъде сътворен по Божии образ, да бъде творец и съ-творец на Бога, да е по-високо от ангелите. Така че тук имаме не наказание за престъпление, а харизма на Параклита. Културата и *обработката* на земята изхождат не от греха на Адам, а от вечния замисъл за човека.

Доколкото обаче смисълът предполага логичност и разумност, можем ли да говорим за смисъл на творчеството и на културата тогава, когато личната смърт на всеки от нас, космическият пожар и смъртта на цялото човечество и всичко земно разрушава от корена ѝ всяка логика на съзиданието тук, на земята?

Ясно е, че поставен в християнска перспектива, проблемът за културата и съзиданието ни призовава да разсъждаваме не за смисъла и човешката логика на творчеството, а само за неговото религиозно оправдание. Та нали и апостолът така поставя въпроса за цивилизацията пред лицето на огъня на пожара:

Ако върху тая основа (т.е. върху Иисус Христос – б.а.) някой зида със злато, сребро, драгоценни камъни, дървета, сено или слама, – на всекиго делото ще стане явно: денят ще го покаже; защото чрез огън се открива, и огънят ще изпита, какво е на всекиго делото. И ако някому делото, що е зидан, устои, той ще получи награда. А комуто делото изгори, той ще бъде ощетен (1 Кор. 3:12-15).

Разбира се, това строителство не трябва да ограничаваме до едното тясно моралистично схващане, т.е. като строителство единствено на добри дела. Това, за което говори апостолът, е разкриване на всички творчески дарования на човека. Тук трябва да си спомним и притчата за талантите. Построеното от личности като преп. Андрей Критски, св. Роман Сладкопевец, св. Козма Маюмски, преп. Максим Грек и др. не се ограничава само до богоугодните дела на техните монашески подвизи, до тяхното смирение, търпение, пост, девство и т.н. Защото написаните от тези свети мъже кондаци, канони и богословски тълкувания имат същата цена, каквато имат и монашеските им подвизи. Нима само подвизите на молитвата и поста могат да бъдат оприличени на златото и среброто, които ще бъдат очистени и съхранени в огъня на космическия пожар, докато техните музикални, поетични и богословски творения, подобно на сеното, дърветата или сламата, ще изгорят и от тях няма да остане нищо освен купчинка пепел? А редом с тях изгорелите в космическия пожар икони на преп. Андрей Рубльов, мозайките от византийските и от атонските храмове, паметниците на архитектурата и др. ще изгорят и на Страшния съд като ненужни за Небесното Царство вехтории?

... Във всяко творчество, било то мисловно, научно или художествено, има нещо, което съдържа вечност в самото себе си, в своя *семенен логос*, който го прави родствено на Първоизточника на премъдростта, на Предвечния логос. Тъкмо това вечно, съдържащо се в творенията на човешките ръце, ще премине във вечността в своя нетленен, преобразен облик и ще остане да пребивава в не-вечерните гни на Царството. Така, както мислите, звуците, словата и линиите отнякъде, от някакъв умопостижаем свят, тайнствено са се появили в творческия ум на човека, така те – ние вярваме в това – също така тайнствено *преобразени*, ще отидат във вечността, за да заживеят там вечно. Енергиите на Духа, сиянието на нетварната светлина от Тавор действат в нашия малък свят, проникват в него, идвайки от тайнствения груг свят, пронизват ума, логоса на човека и го вдъхновяват. Тези енергии на Духа, нетварната светлина не могат да изчезнат безследно. Силата на Преображението се разпространява и върху произведенията на Духа – Творец на красотата. Онова, което е нетварно, трябва да бъде вечно. Съществува определен смисъл, определен логос на творчеството, който ние все още не можем да видим и да разберем. Но не би имало и по-голяма безсмислица от това да го отричаме. Това би означавало да отнемем на човека целия Божествен смисъл на неговото предназначение.

Как точно ще се случи това преображение, ние не знаем и дори не желаем да разглеждаме. Необходимо е да умеем в своите богословски опити да се спираме пред определен предел. А нашият предел е това, което – по гумите на *бащата на православието* – ангелите закриват със своите крила⁸.

Способността да твори е дадена на човека и тя му е необходима, за да може да оправдава както своето религиозно превъзходство над ангелите, така и въобще своето предназначение. Разбира се, не трябва да смятаме, че Бог изпитва нужда от нашето творчество, тъй като Той е над всяка нужда и над всяка необходимост. Не трябва обаче и да смятаме, придържайки се към гледната точка на св. Григорий Палама, че на Бога, Който Сам е пожелал нашето творчество, то не е угодно. Не трябва изкуствено да разкъсваме онтологичната връзка, която съществува между духа на човека и Божия Дух.

Красотата, свойствена на човека и участваща във всяко творчество, изхожда от Духа, от Параклита, от Подателя на всяка красота. Той е Самата ипостазирана Красота и Той е, Който вдъхновява към всяко творчество. А вдъхновението – ако се изразим отново с езика на св. Григорий – е една от енергиите на Духа, подобно на останалите Негови действия (енергии).

Така например в съчинението си *За строежите* авторът на *Тайната история* Прокопий Кесарийски се възхищава от великолепието на Юстиниановата „Света София“, като изказва следните наблюдения: при влизане в този храм за молитва веднага се чувства, че той не е дело на човешко могъщество и на човешко изкуство, а по-скоро е дело на Самия Бог; умът пък, когато се обръща към небето, осъзнава, че на това място Бог е особено близо до човека и че *Бог особено*

⁸ Баща (или „Отец“) на православието обикновено наричат св. Атанасий Велики (ок. 293 – 373) – епископ на Александрийската църква от 328 г. до смъртта си. (бел. прев.)

много харесва този Свой дом, който Сам е избрал за Себе Си. И наистина, при съприкосновението ни с подобни шедьоври на човешкия гений ние не можем да не почувстваме особеното Божие дихание и отпечатъка на десницата на Всевишния, съдействала на хората при тяхното създаване. Подобно на всички останали човешки създания, и „Света Софiя” ще бъде унищожена при последното действие от земната история, но при все това в някакъв преобразен вид нейният гений или логос няма да изчезне. И ние искаме заедно с Прокопий да вярваме, че по особен начин на Бога могат да бъдат угодни най-съвършените произведения, сътворени от човека творец:

... И биде към мене слово Господне: и ти, сине човешки, викни, та заплачи за Тир и кажи на Тир, който се е поселил на изгаднините в морето, който търгува с народите от много острови: тъй казва Господ Бог: Тире! ти казваш: „аз съм съвършена красота!”. Твоите предели са в сърцето на моретата; твоите строители направиха съвършена твоята красота; от сенирски кипариси направиха всички твои подове; вземаха от Ливан кедрни, за да ти правят мачти; от васански дърбове весла правеха; столовете ти правеха от буково дърво, нашарени със слонова кост от Китимски острови, пъстрошити платна египетски употребяваха у тебе за ветрила и служеха за пряпор; сини и пурпурови тъкани от островите Елиски бяха ти покривала. (Иез. 27:1-7)

С какво съвършенство на художествения усет е описана тази картина! Колко знания върху архитектурното и върху други видове изкуства са възпътени в този химн! Споменати са и сенирските кипариси за строеж на погууми, и ливанските кедрни за издигане на мачти, и васанските дърбове за производство на весла, и пъстрите платна на Египет за папирусите, и сините и пурпурни тъкани – за покривалата; благородни метали и слонова кост, абаносово дърво и червен гранит (карбункул), корали и рубини, благовония, вина и богатства – всичко, което хората са ползвали, за да украсяват този наистина изумителен по красотата си град. Тук са всички занаятчии, всички майстори и изкусни художници, всички творци на тази красота, които заедно с гребците, търговците и мореплавателите служат на все по-голямото прославяне на Тир. Ако си спомним редом с това описание и видението на пророк Йезекиил за тайнствения храм с изтънчените описания на архитектурните му детайли (Иез. 40:5 - 42:20), то ще се окаже, че наистина никъде в Св. писание религиозната идея не е била възпътана до такава степен във вещественно-пространствени форми на изкуството, както при този пророк.

И какво? Нима всичко това няма да пропадне в морето в деня на пагането на този град!

Наистина, пророкът ни предупреждава, че не трябва да се прелъстяваме от земното строителство и да го надценяваме, че не трябва да обръкваме културата и Църквата, че не трябва да служим на творението повече, отколкото на Твореца... И все пак не можем и да отхвърлим заповедта да творим.

* * *

В края на човешката история предстои космически пожар. А в замисъла за човека е предвидено той да бъде творец. Като отговор на въпроса за целта на това творчество, за неговия смисъл и оправданието му въпреки цялата трагична съдба на културата остава вярата в Небесния Йерусалим. И ако не можем по човешки и рационално да разберем смисъла на обречените на гибел култура и творчество, за нас все пак остава в името на вечната красота да приемем това творчество като послушание.

И ако *проблемът* за творчеството, за неговия вечен смисъл и за Божествения му произход е поставен по особен начин пред мислителя, то пред всеки отделен човек творчеството е поставено като задача, чийто произход е същият, какъвто е и произходът на самата човешка свобода. А това е заложено в Божието творческо действие *по образ и подобие*. От казаното става ясно, че в задачата на човека да бъде творец влиза още и създаването на морални ценности, и културното строителство.

Във връзка с произтичащите от всичко, казано дотук, богословски питання и недоумения смятаме за полезно в заключение да кажем следното: за човека Бог е наистина неизследима бездна от неизказани и непостижими тайни. Следователно и създаденият по Негов образ човек носи в себе си печата на тези непостижимост и на тези тайни. Човекът е тайнствена криптограма, която никога и никога не може да разгадае докрай и да разчете по достатъчно удовлетворителен начин. И всичко, което произхожда от тази тайнственост и загадъчност, в това число и проблемът за творчеството, за неговия смисъл и оправдание – всичко това е проникнато от тайни, до които ни е позволено да се доближим, но не и да постигнем докрай.

Смятаме при това, че ако богословстващата мисъл наистина е призвана да разпитва и разсъждава, без да подминава и най-вълнуващите и трудни проблеми, то все пак в определен момент тя трябва да се смири пред непостижимото, да се преклони пред закриваната от крилете на ангелите тайна и да замълчи...

Превод: Борис Маринов

Сандро Магистер

НОВ ПРОЧИТ НА АНТИХРИСТА НА СОЛОВЬОВ

Самокритично към днешната Църква и християнство

Кардинал Джакомо Биффи, 77-годишен, архиепископ на Болоня в периода 1984 – 2003 г., богослов и изследовател на творчеството на св. Августин, наскоро публикува книгата *Пиноккио, Пепино, Антихристът и други забавления* (изд. *Santa-galli*). Размишленията в тази книга не са стриктно богословски, а Антихристът в заглавието е препратка към книгата на Владимир Сергеевич Соловьев *Три диалога и разказ за Антихриста*, излязла малко преди смъртта му през 1900 г.

Защо кардинал Биффи насочва днес вниманието ни отново към тази тема? Защото според него „Соловьев предрече пророчески голямата криза, която засегна християнството в последните десетилетия на XX век“. В образа на Антихриста, описан от Соловьев, Биффи съзира „представата на една объркана и неясна религиозност, каквато живеем днес“. Той вижда очертано и ясно критикувано „християнството по принцип“, ударението върху „отварянето“, акцента върху диалога на всяка цена, „в което е останало твърде малко от единствената и несравнима личност на Божия Син, разпнат заради нас, възкръснал от смъртта, Който продължава да живее и днес. Това е ситуация, която беше разобличена от отец Диво Барсети със силните, но верни гуми, че днес в католическия свят името на Иисус Христос твърде често се използва само като извинение да се говори за нещо друго.

В разказа на Соловьев Антихристът първо е избран за президент на Съединените европейски щати, след това е провъзгласен за римски император, после завладява целия свят и накрая налага господството си дори над живота и организацията на църквите.

Кардинал Биффи обаче акцентира не толкова върху тази поредица от събития, колкото върху личностните характеристики на главния герой – Антихриста. Тук предлагам няколко откъса от неговия труд, който заслужава да бъде прочетен изцяло, в който авторът сумира тези личностни характеристики и обяснява какъв урок те съдържат за днешната Църква.

Дните идват и те вече са настъпили...

Антихристът, пише Соловьев, беше „убеден спиритуалист“. Вярваше в доброто, дори в Бога. Беше аскет, учен, филантроп. Беше образец на „възможно най-голяма умереност, безкористност, дейно милосърдие“. В своята младост се беше отличил като талантлив и прозорлив екзегет, един от неговите трудове върху Библията му беше донесъл почетна докторска титла от Университета в Тюбинген. Но книгата, която го изведе до върха на славата и му донесе всеобщо одобрение, беше озаглавена *Пътят към мира и световното благоденствие*, в която „благородното уважение към традициите и символиката на гревността се свързваше с един всеобхващащ, смел и радикален подход към социалните и политически цели и стремежи; безкрайната свобода на мисълта беше обединена с дълбокото разбиране на всичко мистично; абсолютният индивидуализъм – с пламенна отгаденост на общото благо; най-висшият идеализъм и вяроност на водещите принципи – с точността и виталността на практичните решения“.

Наистина, някои вярващи хора си задаваха въпроса защо в книгата нито веднъж не се споменаваше името Христово, но други отвърщаха: „Ако книгата е изпълнена с истински християнски дух, с действена любов и благосклонност към целия свят, тогава необходимо ли е нещо друго?“. Още повече че авторът „не проявява никаква принципна враждебност към Христа“. Напротив, той цени високо неговите правилни намерения и възвишено учение.

Но за автора бяха неприемливи три характеристики за Христос:

Преди всичко отношението на Христос към морала. „Христос, твърдеше авторът, с неговия морализъм доведе до разделението на хората на добри и лоши, докато аз ще ги обединя чрез благата, еднакво необходими и за добрите, и за лошите“.

После не му допагаше Христовата „абсолютна единственост“. Той е бил един от многото, или още по-добре – мой предшественик, защото аз съм свършеният и последен спасител, защото аз пречистих неговото благовестие от всичко неприемливо за днешния човек.

И накрая, но най-важно – той до такава степен не можеше да приеме мисълта, че Иисус е жив, че продължаваше истерично да повтаря: „Той не е между живите и никога няма да бъде. Той не е възкръснал, не е възкръснал, не е възкръснал. Изгнл е, изгнл е в гроба“.

Това, което най-много изненадва и впечатлява в изложението на Соловьев и затова заслужава по-голямо внимание, е окачествяването на Антихриста като пацифист, еколог и икуменист.

Дали Соловьев е имал предвид конкретна личност когато е направил това описание на Антихриста? Безспорно, в книгата си той визира т.нар. „ново христи-

янство”, успешно пропагандирано в това време от Лев Толстой. В своето *Евангелие* Толстой свежда християнството до пет принципа, изведени от Нагорната проповед на Христа:

1. Не само не трябва да убиваш, но и не трябва да се гневиш на твоя брат.
2. Не трябва да се поддаваш на чувствеността, дори на желанието към собствената си жена.
3. Не трябва никога да се обвързваш с клетви.
4. Не трябва да се противиш на злото, а да прилагаш принципа на ненасилие докрай и във всеки конкретен случай.
5. Обичай, помагай и служи на твоя неприятел.

Толстой твърди, че макар тези принципи да произлизат от Христос, тяхното следване по никакъв начин не изисква реалното съществуване на Сина на живия Бог.

Кардинал Джакомо Биффи

Разбира се, Соловьев не персонифицира големия романист в образа на Антихриста. Но интуитивно той ясно съзнава, че през XX век кредото на Толстой ще се превърне в средство за изпразване на евангелското благовестие от неговото реално съдържание, което ще бъде изместено от формалното превъзнасяне на етиката и любовта към човечеството, представена като истинските християнски „ценности”.

Ще дойдат дни, ни казва Соловьев, и те вече са настъпили, в които спасителният смисъл на християнството, който може да бъде възприет само чрез трудния, смел, ясен и разумен акт на вярата, ще бъде претопен до поредица от „ценности”, които лесно могат да бъдат пласирани на световните пазари. От тази опасност трябва да се пазим, ни предупреждава великият руски философ.

Дори ако „толстоисткото” християнство може да ни направи несравнимо по-приемливи за салоните, за социалните и политически събрания, за телевизионните предавания, ние не можем и не трябва да се отказваме от християнството на Иисуса Христа, от християнството, чиито център е Кръстът и разтърсващата реалност на възкресението Господне.

Иисус Христос, Божият Син, разпънат и възкръснал, единственият спасител на човека, не може да бъде превърнат в поредица от добри проекти и добри

вдъхновения, хомогенно вписващи се в доминиращия светски манталитет. Иисус Христос е „камък“, както Сам Той каза за Себе Си. И човек може да строи върху този камък (ако Му се довери) или да се разбие (ако му се противопостави). „И който падне върху този камък, ще се разбие; а върху когото падне, ще го смаже“ (Мт. 21:44).

Това прави учението на Соловьев едновременно пророческо, но и често пренебрегвано. Ние искаме отново да се обърнем към това учение с надеждата християнството най-накрая да го разбере и да му отдаде дължимото внимание.

Публикувано в www.chiesa.espresso.repubblica.it

Превод от италиански: отец Петко Вълв

Станислав Памукчиев
Цикъл „Начала“, 135/135 см, пепел, пръст, пигменти

ДВА МИЛИОНА КИЛОМЕТРА В ТЪРСЕНЕ НА ЛЮБОВТА

С Клаус Кенет за другите религии, живеенето без страх и завръщането към Христовото съзнание разговаря Людмила Димова

Нарича себе си един от най-щастливите хора в Европа. Защото – казва той – любовта към Христос е жива в сърцето му. Но щастиято му е изстрадано в дългите години търсене на вътрешна връзка с Бога. В живота на Клаус Кенет – доскоро учител във Фрибург, Швейцария, духовно чедо на архимандрит Софроний Сахаров, сякаш се е огледал целият ХХ век с духовните му лутаници. Трудно можем да си представим, че всичко това може да се случи на един човек, достигнал едва средна възраст. Но този живот е и още нещо, той е свидетелството за възможното духовно преображение.

2 000 000 километра в търсене на любовта се нарича книгата, в която Клаус Кенет разказва своя път през разочарованието, омразата и дълбоката депресия, през практикуването на всички големи религии, окултизма, езотериката, през анархизма и наркотиците, 12-годишен път, прекосил много земи в Европа, Азия и Америка.

Роден е през 1945 г. в Германия малко преди края на Втората световна война, докато семейството му, останало без дом и препитание, бяга от Червената армия. Като дете не получава любов и сигурност от майка си, баща му ги напуска. Още тогава се сблъсква със самотата и се опитва да замести родителската грижа със силни емоции – не се задържа у дома, върши разни престъпления и накрая попада в затвора за 3 дни. Ранната му среща с християнството е ужасна – изнасилен е от католически свещеник. През 60-те години създава биит групата *The Shouters*, която става известна в Южна Германия. За известно време се включва в терористичната фракция „Червена армия“, позната като *Багер-Майнхоф* по името на водачите ѝ. Записва се да следва в Хамбург, участва в студентските демонстрации през 1968 г., анархията става негов лозунг, живее като хипи, грозира се. Смята се за убеден комунист и атеист, но е разочарован от философията и от следването си по психология, те не утоляват копнежа му по любов и истина. Прави многократни опити за самоубийство. Когато след едно посещение на майка си се опитва да сложи край на живота си, застанал пред отворената балконска врата, той усеща леко докосване и чува глас: „Ти не си сам“. Година наред не може да си обясни случилото се. Но пред него се отваря нова врата: духовността става новата му надежда да открие смисъла в живота. Кръстосва САЩ, Мексико, Канада, арабските страни, но не намира каквото търси. В Хамбург среща гуруто Махариши, чрез когото се запознава със

състоянията на екстаз и транс. За да изучи трансценденталната медитация, която се основава на индуизма, Кенет се отправя за Индия. Упражнява йога, медитира пред образите на боговете и се надява да постигне чрез контрол върху тялото и духа търсеното състояние на съзнанието. „След седем години почувствах – пише той, – че моите страсти непрекъснато унищожават всички полети, състояния на лекота или предполагаема близост до Бога, които бях постигнал с най-голямо усилие и аскетизъм. Нямахше прошка. Желанието за власт, пари и секс не ме пускаха. Не бях станал по-свободен. Дори стана още по-зле. Колкото повече потъвах в света на индуизма, толкова повече бях подвластен на страх и смърт и фиксиран върху смъртта, вместо да я преодоляя”.

В стремеж да познае смъртта, той заминава за Калкута, където Майка Тереза се грижи за умиращите. Успява да се срещне с монахинята, тя взима ръката му и казва, че истината, която търси, ще намери в сърцето си, а не навън. Но Кенет не е готов да разбере тези думи. Разочарован и от индуизма, той се обръща към будизма и заминава при най-строгия учител в Тибет. Живее сред 400 монаси, стреми се чрез аскеза и известни техники да се освободи сам от греха. Медитира понякога и по 24 часа, научава се да напуска тялото си и среща демони. По-късно се запознава с исляма, става последовател на Кришна, на езотериката и окултизма. Но както сам казва, душата му остава празна. Всеки опит завършва с разочарование. Не открива гуру или учител, които да живеят това, което проповядват. Решава да търси истината при шаманите и заминава за Колумбия. Бягайки от Богота, където го напада крадец, на път за Каракас се сблъсква със смъртта. Автобусът, в който пътува, е отвлечен в запустяла местност. „Вече нямах какво да губя. Животът ми беше само верига от робства и мъчения, страх и омраза. Бях преживял всички върхове и падения и бях горчиво разочарован от живота”. И тогава отново чува глас: „За да можеш да умреш, първо трябва да си живял”. Гласът на Бога ли беше това – пита се той днес. Наистина похитителите избягали, изоставяйки зложниците. Тази случка слага край на дългите пътешествия на Кенет, но не и на духовните му търсения. С нешлифован и искрен език той говори за просветлението, което получава в катедралата на Лозана, за своето завръщане при Иисус, за осъзнаването, че цял живот е бил марионетка, за срещата си с архимандрит Софроний Сахаров.

„Така получих прошка на греховете, а от друга страна, увереност, че не се нуждаем от йога и други техники, за да мога да живеея. Човек се нуждае единствено и само от Него, от Иисус Христос. Иисус Христос е възкръснал след смъртта на кръста. Той е победил смъртта и цялото зло в света, Иисус живее. Другите създатели на религии са мъртви”.

Кенет прощава на майка си, помирява се с живота и открива в православието дълго търсения мир. Създава дом за сираци и бивши проститутки в Кения и фондация в Черна гора. Автор е на няколко книги, търсен събеседник в телевизионни и радиопредавания, изнася концерти и беседи из цяла Европа, навсякъде разказва за спасението, което е получил от Иисус. Преди няколко месеца представи книгата си – дневник на преживяното – *2 000 000 километра в търсене на любовта* (изд. „Омофор”) и в аулата на Богословския факултет в София. В края на бесе-

дата изрече една необикновена за ухото на православния молитва, която беше записана от присъстващите и скоро се появи в Мрежата.

Господи Исусе Христе, Които Си животворящ и Си тук, благослови нас всички, за да станем жива Църква и истински храм Божий. Дай ни сили, за да стигнем до смирение, защото самото смирение е израстване. Господи Исусе Христе, смили се над Църквата Си в България, запълни отново празните манастири, оживи нас в любов. И не позволявай тази вечер да е изгубена. Защото е благословено Името Ти во веки веков. Амин.

Много хора поискаха да си отнесат заедно с автографа и няколко гуми от автора, казани лично на всеки. Затова интервюто с него трябваше да бъде направено по-късно по електронната поща.

Дванадесет години пътувате из Европа, Азия и Латинска Америка – защо ви беше нужен този дълъг път?

Западът с аналитичното си мислене и студената си наука изобщо не обръща внимание на човешкото сърце. Но само в сърцето си можеш истински да срещнеш Иисус Христос и никога само с разума. Затова трябваше да тръгна да търся моето сърце. Разочарован от християнството след 7-годишно насилие, извършвано от един католически свещеник, бях принуден да търся други религии и начини за спасение: например философия, психология, наркотици, комунизъм, мъдростта на индианците, вълшебството, магията и пр. Но всичко това нямаше за реална основа любовта. Всичко това имаше само земна основа – и накрая обещаният „земен рай“ се превръщаше в долина на скръбта. Бях излъган двойно: не открих нито земен, нито небесен рай. Следователно търсенето трябваше да продължи.

Търсите любовта, но според мнозина самият смисъл на живота е в търсенето, не в намирането.

Смисълът на живота е в това да си върнем изгубения рай. Бог е създал човека като ипостас – Адам в рая. Чрез загубата на рая заради непослушание смъртта идва в живота на хората. Този страх се опитва да заобиколи „падналата природа“ чрез постигане на задоволяване, докато търсенето не се превърне в пристрастяване (игра на гуми – на немски *Suche* (търсене) и *Sucht* (пристрастяване) – б.а.). Пристрастяване към пари, към слава, към секс. Всичко това те отвежда единствено в задънена улица. Търсенето на Бога наистина все още е във всеки човек, създаден по образ и подобие Божие. Но търсенето намира своя край, когато приемем вярата в Иисус Христос и последваме Христос.

Книгата ви описва как отхвърляте като заблуди много религии. Какво научихте от чуждите богове, както сам ги наричате?

Чуждите богове като цяло ме отдалечиха от Иисус Христос, следователно и от мен самия, от моята истинска природа (ипостаса). От опит знам, че всички други богове и идоли не са нищо друго освен паднали демони. Целта им е да

пробутат на човека една заблуда като истина. Това важи и за упражненията по йога, които изглеждат толкова безобидни, както и за гзен и другите форми като шанти или екстаз, когато се опитваме да влезем във връзка с боговете. Само чрез чистата молитва е възможно да се влезе във връзка с Бога.

Какво си мислите днес за другите религии?

Другите религии са стремежът на земния човек към небето. Те са заместители, открития на човека. Християнството не е религия: то е Божие Откровение; християнството е отговорът на небето към земята. Бог обича грешниците, но не греха, и Клаус обича индуистите, будистите или мюсюлманите, но не техните религии. Конфуций, Лао Дзъ, Буда, Маркс и може би Мохамед са мислели добро, но са останали в плен на своите човешки идеи: тяхната идея е била една и съща, а именно да поправят морално човека. Единствено Христос преобръща цялата пирамида на човешките ценности – последните ще станат първи или любовта към врага – до такива „смахнати“ идеи човек изобщо не може да стигне; за мен това е най-сигурният знак, че Христос е бил и е Божият син. Неговите обновени ценности толкова много са обезпокоили хората, че те са Го разпънали на кръста. Че кой иска да е безимотен, целомъргрен и покорен?

След толкова много години живот в Индия и Тибет как гледате на практиката на медитацията?

Предпочитам медиация пред медитация. Христос е медиатор между Отца и хората, Той е посредник. Какво е медитацията? Зависи от съдържанието. Медитацията не се случва чрез външната форма (например трансценденталната медитация и сърдечната молитва си приличат по външна форма). Медиацията се случва чрез съдържанието. Ако вземем човешки съдържания, ще останем свързани със земното и никога няма да се възвисим до Бога. Ако вземем библейски съдържания или части от живота на Иисус, рано или късно ще се оставим да ни води Светият Дух, защото усещаме, че ни води към любов, любов към ближния и в края на краищата, любов към врага.

Ние живеем в ситуация на религиозен плурализъм, всеки може да избере своята религия. Как се отнасяте към този шанс, а може би проклетие?

Е, това точно правех в продължение на 12 години. Беше задънена улица, която ме отведе в смъртта. Когато някой от цялото си сърце търси истината, ще я намери: ще Го намери, този, който твърди за Себе си: „Аз съм истината“. Тогава се приключват и споровете чия религия е по-добра.

Присъединявате се към лявата терористична фракция „Червена Армия“. Какви бяха мотивите ви?

Обществото, светът ме повредиха от най-ранно детство. Затова беше естествено да приема сериозно лозунга на хипитата: „Унищожете това, което ви унищожава!“. Но много бързо забелязах, че насилието не е моят път. То поначало не е път за хората.

Защо казвате, че нямате доверие на богословите и интелектуалците?

Нямам доверие, защото много от богословите не носят Исус в сърцата си, защото говорят за Него, но не Го познават; те проповядват, без да Го живеят; за щастие, не всички. Интелектуалците са подвластни прекалено много на главите си и пренебрегват сърцето. Едно общество, което се гордее с „висшистите“ си, живее с фалшиви ценности. Само одухотворяването чрез Светия Дух води човека до смирението на братската любов. Христос не ни е казал, че трябва да обсъждаме Неговото Евангелие, казал ни е, че трябва да го живеем.

„Този, който покаже раните си, ще бъде спасен“ – как ви звучат тези думи на един ваш сънародник, художника Йозеф Бойс?

Този, който се е укрепил в затвор зад стени и маски, може и да е защитен, но ще остане самотен. Който е ранен, който се разкрие и стане прозрачен, винаги ще страда в този свят. Който показва раните си, нашето общество го приема или за слабохарактерен, или – от духовна гледна точка – за герой. Христос беше и човек и много изстрада. Но чрез страданието Си Той спаси света. Според мен думи като тези на Йозеф Бойс трябва да се разбират не в психологически план, а да се пренасят на духовно ниво, иначе може да претърпим крушение.

Кога почувствахте, че вашето спасение е Исус Христос?

След като изпробвах всички други религии – на принципа на елиминирането – накрая остана само това, от което най-много се страхувах: да не се разочаровам отново, да не бъда измамен. От моя страна се изискваше огромно доверие към няколко души, за които знаех, че не са „проповедници“ или празнодумци – т.нар. *babyfaces*. Щом те бяха приели Христос, а по лицата им можех да прочета радост, тогава може би имаше надежда и за мен. Надежда за свобода, за любов, за прошка и за ново начало. Но беше изключително трудно да се доверя. Недоверието е по-лесно. За щастие решението ми се оказа правилно. От 25 години живея без страх и твърдя, че съм един от най-щастливите хора в Европа.

Помните ли първата среща с архимандрит Софроний Сахаров? Какво научихте от него?

Върху първата ми среща с отец Софроний сложи отпечатък неговото чувство за хумор. Той много точно знаеше на какво ниво се намирам и се движеше на същото ниво. Двамата много се смеехме и на всеки мой въпрос той намираще съвършен отговор. От всички последвали срещи в мен се е запечатало само едно: отец Софроний е въплътената любов! В живота си не бях изпитал любов, преди да се срещна в Калкута с Майка Тереза. Но любовта на отец Софроний надхвърли многократно тази любов. Когато отдалече ме зърваше и разтваряше ръце да ме прегърне, сякаш ме повличаше огромна вълна цунами. Тази любов ме носи и днес, когато стоя пред гроба му: светият Софроний не е мъртъв, защото любовта е безсмъртна. Тя е божествена. От него научих накъде води един живот в Бога.

Какво ви дава православието?

Точно това, което означава гумата: прав, правилен, ортодоксален. Вярата на нашите апостоли, отци, църковни отци, светци – тя е съвършена. В близки работни отношения съм с реформати, протестанти и със свободните църкви: тяхната често пламенна и истинна молитва е впечатляваща, но се изпарява в липсата на традиция. Познавам вярата на католиците и трагичните ѝ отклонения. Само една вяра обаче е права и животворяща: тази на нашите отци. Но не можеш да я обясниш, трябва само да я (из)живееш. То е като плода манго: можеш да го нарисуваш, опишеш, разрежеш, измериш, претеглиш, наблюдаваш... Но само като го отхапеш, разбираш какво е манго. Православната вяра често ми създава трудност, защото изисква много, дори е аскетична: но понеже ме насочва по пътя към Христос, тъкмо Той, Христос, е тук и ме носи, когато е трудно. Това не е разходка, не е *life style*, както в много свободни църкви. Един ден Христос ме повика при себе си (при моето покръстване), а Той не възнамеряваше да ми предложи само половината от Своето царство. Така логично *трябваше* да стигна до „правата вяра“. Не беше случайност, че срещнах отец Софроний, този свидетел на Божията любов.

Как се случи вашето помирение с живота?

Съвсем просто: когато Христос ми прости, можех да се помирис с останалата част от света. Ако беше просто религия, нямаше много да се промени. Но понеже оттогава на всяка литургия получавам истинния живот, хляб и вино, тялото и кръвта Христови, мога след всяка литургия отново да възкръсна. Какво предложение само!

В началото на вашите търсения не сте способен да обичате, как преодоляхте това?

В началото не трябваше да вярвам, защото изпитах на собствен гръб толкова много доказателства за вярата и истински чудеса. Това очевидно не е нормално за всеки новопокръстен. Защо при мен се случи така, само Бог знае. Той беше до мен почти видим и осезаем (вж. втора част от моята книга), така че неоторимото ми християнско съзнание растеше и го днес е непокътнато. Аз вярвам, че Христос се притичва на помощ на всеки човек по начин, който е най-добър за него в педагогически план. Но човек трябва да съдейства само с едно: той трябва да го иска и да направи първата крачка. Христос е всемогъщ, само едно не може да направи: да влезе в сърцето ти, ако ти не желаеш.

Християнската вяра вече не е в сърцата и умовете на мнозинството, но тя е част от нашата, от европейската култура. Достатъчно ли е това?

Ужасното обедняване се е случило в продължение на векове: Божието откровение е принижено до култура, ритуал, гордост за националистите или до повърхностна традиция. Също като при юдеите след техния изход от Египет. Влиянието на телевизията, Холивуд, Далай Лама и възможностите за пътувания в чужди

страни са допринесли за това християнството да се размие. Когато наливаш още и още мляко в чая, все някога това вече няма да е чай. Какво ни донесе телевизията? Жажда да притежаваме, разводи от сапунените сериали, които служат за пример, сексзвезди, зяпане на спортни иголи и още. Свещеници, които са се превърнали във функционери. Всичко това и още много е непоносимо за Бог, който иска да притежава цялото сърце на човека. Какво е нужно за промяната? Нужни са живи примери като отец Софроний (той улови дори хардлайнер като мен!). Нужни са свидетели на Божията любов. Нужна е смелост за промяна на убежденията и за освобождаване от рутинната ортодоксия.

Понякога си мисля, че е по-добре една стара гора, пълна с изсъхнали гървета, изцяло да се изкорени, вместо да се опитваме да я спасим. По-добре да засадим нова гора със свежи млади фиданки, с ентузиазъм, който идва от една истинна православна вяра. Да се обърнем към младите. Кой би могъл да промени един закърнял, изсъхнал старец? Да гледаме в бъдещето, да не гледаме назад.

Празни ли са църквите във вашия град?

Празни са църквите, които разпространяват богословие вместо живот. Да, скандалите в католическата църква, където на хората се натрапват свещеници или даже епископи, които никои не иска, където става въпрос само за морал, допринасят за това да опустеят не само църквите, но и семинариите.

В свободните църкви има голям наплив, защото те примамват хората с рокендрол, театър, танц и мюзикъли. Такива неща привличат. Приемливи са като начало, но не и като път към Христос.

Как живее един православен християнин в Швейцария?

Имаме наши православни енории. За съжаление често разделени на националистически принцип. Сякаш другите са врагове. Ужасно! Аз лично живея моята вяра и извън енорията. Чрез седмични беседи в евангелистките църкви от всякакъв характер и чрез моите книги нося на хората посланието на православието – и за моя голяма радост често виждам как предрасъдъците изчезват. Реформатите са доста по-отворени за православието от католиците, сякаш знаят, че им липсва нещо съществено.

Много хора ли търсят съвета ви?

Да, много хора, които имат нужда от съвет, идват лично, търсят ме по телефона или ми пишат. Разочаровани, че не са получили отговор в своите енории, или напълно невярващи.

Социолозите убедително говорят за забръщане на религиите. Вие пътувате много, забелязвате ли го?

Не, вече не зная каква е днес тенденцията в „обществото“. Вече не слушам радио, не гледам телевизия, не чета вестници: аз се моля за света, както по време

на всяка литургия се отправя молитва за градовете, страните, политиците. Това ми изглежда по-малка загуба на време, отколкото да угодворявам жаждата си за новини. Защото медиите, откакто съществуват, са едни и същи: те живеят от смърт и отвлечения, от войни и караници между политици. Изглежда голямата цел на всяка политика е да скрие от нас истината. По-добре да покажеш на хората път към Бога и любовта към себе си и ближния. Това обаче не е същото като „завръщане“ на религиите. Завръщане към Христовото съзнание е решението. Ние трябва да се научим да оставаме в Христовото присъствие. Молете се непрестанно!

Какви са впечатленията ви от християните в България?

Бях за кратко в София, там чух за една „изсъхнала гора“, както се изразих по-горе. Да оставим тези хора. Но видях една група извънредно ангажирани млади хора, които въпреки всички неприятности и неудобства не могат да бъдат отклонени от своята цел да възвестяват Христос: чрез дело и чрез медиите, където и аз можах да дам моя малък принос. За това благодаря на Бога! Моля се за обновлението на една страна, която по моите впечатления е стигнала до толкова гръно на разрухата, че вече може да върви само нагоре. Това е крайно положително! Бог е с българския народ – но не в националистически смисъл.

Изнасяте лекции, пишете книги. Как разбирате днес вашата задача?

Моето желание е да пътувам от град на град както тук, в Западна Европа, така и в България, да стигам до хората, за да ги вода към Божията любов. Но това бих могъл да правя само когато аз самият съм „умрял“, когато моето ego напълно се удави във водата в кръщелния купел. Преди всичко не искам да съм проповедник, който не живее това, което говори. Навярно това е задачата ми: всеки ден да убивам себе си, да постигам смирение и по този начин да имам в сърцето си Светия дух. Една почти невъзможна задача. Но Бог е с мен – както и с теб.

Станислав Памукчиев
„Бела стая”, 350х280х420 см, въглен, воал,
Галерия „Сибанк”, София, 2006 г.

ДА ЧУВАШ ПРЕДОПРЕДЕЛЕНИЕТО НА СВОЯТА ЧОВЕШКА ПРИРОДА

С художника Станислав Памукчиев разговаря Венета Домусчиева

В едно интервю казвате, че всяка картина е самостоятелна. Какво е мястото, каква е ролята на изобразителното изкуство в света, в който живеем, тук и сега?

Определението за самостоятелност в картината се позовава на опита и теорията на абстрактното изкуство. На екзалтациите и патоса от разкриване към естетически универсалии и търсене на Абсолют, на пълна свобода от обвързаността с други цели и функции освен чисто естетически. Бодлер ще дефинира, че поезията няма цел извън себе си, а Т. Готие, че гумите имат красотата извън техния смисъл.

В началото на 90-те откривах за себе си самостоятелната сила на пластическото изговаряне, на пластически и абстрактен идиоматичен израз. Това бе себеоткриване и бягство от обслужването на баналното, от социалната или политическа гротеска на деня. Това бе личен избор според нагласата ми, според моята пропорция и рефлексия към света. Пак заради моята определеност не стигнах до чист самостоятелен абстрактен израз, а запазих обвързаност на естетическото преживяване с етичeskото и духовното, като психична и духовна памет, като памет на рога.

Това го приемаме и като отговор на разбирането ми за мястото и ролята на изкуството. Това е моето разбиране както на вътрешния ход и развитие на самото изкуство, така и реакция срещу крайно деформиращите, комерсиализирани модели на масовата култура.

Бихте ли споделили своето виждане за културната ситуация в България? На базата на вашия контакт с културния живот в света бихте ли направили някои сравнения?

В битката за своето самоопределяне българската култура винаги е съществувала в противоречивата динамика между усвояването на чужд опит и съхраняването на разпознатото като уникално свое. Когато светът има мисълта на Кант и Гьоте, Паусий пише: „О, неразумний...“. Когато се е появил Мърквичка, вече има Делакроа, Мане и Ван Гог, родил се е Пикасо. Трудно е да се преодолее

комплексът за вторичност, закъснение и локалност, да бъде преодолян компенсаторният рефлекс. Трудно е да изградиш достойнство, автономно поведение извън модни конвенции и конюнктури.

Сега, жадни, откривайки се за света, попадаме на самокритичност, която поставя под съмнение цивилизационния ход, възможностите за извеждане на идеи и ценности, които да мотивират нов импулс за култура. На Балканите поради особеностите на историческото и духовно развитие времето тече по различен начин. Ние живеем с травмата за нещо неслучило се, но и с очакването за нещо, което предстои. Запазен е духовен импулс, изтощен и размит, но не умъртвен от усещането за край на времето и историята. Дали езическа жилавост или есхатологично предчувствие поддържат този духовен импулс, но той продуктивно, макар някак неопределено, крехко, търси своя проекция.

Въпросът е как да се изведе и защити иманентна стойност. Липсата на инфраструктура, на работещи институции, на механизми и средства, фрагментирането, затварянето, спасяването поединично, балканските ни нрави и комплекси правят ситуацията изключително трудна.

Във вашето творчество се наблюдава развитие на изразните форми. Вие не се придържате само към живописата. Правите инсталации, но в тях живописният елемент никога не изчезва. Има ли граници между формите? Трудно ли е прекрачването на тези граници?

Да постигнеш визуалната сила на образа е мъката и опиянението на творческия акт. Промяната на вече утвърдения език е впускане в приключения с много рискове и неочаквани резултати. В експеримента с формата разочарованието или възхновяващото откритие те карат да се усещаш жив в този процес.

С използването на естествени материали в моята работа – основно пепел, въглен, пръст, сено, восък – картините ми ставаха по-малко изобразителни и все „по-веществени“ с разкриването на автономната пластическа и семантична сила на тези материали. Вчувстването, вживяването в правенето, в жеста и преживяването му като личен ритуален акт определиха нова посока и нов вид запис, кодиране на посланието. Картините ставаха все повече „обекти“ със свое собствено битие. От това до излизането в триизмерното пространство имаше една крачка.

Независимо от промените в изговарянето, от преминаването на граници, нещо устойчиво се запази от живописата – ароматичност, остра сетивност на повърхнини и материали, действена пластическа сила. Пристрастието към пластическата материя е устойчиво във всичките ми превъплъщения.

Употребявате термина „Голямо време“, какво имате предвид?

Разбирам изкуството като трансцендиране, като освобождаване от скованите рамки на конкретното, историческото. В работите ми има движение от единичното към единното, обръщане от крайното към безкрайното. Моят патос

е болката и усилието да се излезе от граничното, крайното, изтичащото линейно време, да се пропътува към целостта и безкрая на Голямото митологично време. Картините от циклите *Пепели* и *Утаено време* са израз на подсъзнателен, първичен порив към тайното, неназованото, атавистичното. На импулс, който раздвижва интуицията за сакралното, като обсебваща безлика сила. Силата, за която копнеем и която търсим в утайките на потиснатата памет за изначалното. Слизането в културните напластявания е събиране на духовен опит, опора за ново начало. Завръщането и разпознаването в духовната памет е мистично пренасяне, мост към Голямото време, в което минало, настояще и бъдеще влизат в безкрая на вечно повтарящите се сътворение, разпад и ново начало. Раздвижването на духовната ни интуиция е движение към Вечността.

Тези идеи намериха цялостен израз в изложбите *Реликти*, *Пепели* и *Начала*. След това имах други търсения и експерименти както по отношение на формата, така и на съдържанието, но неотменно интересът ми е към подсъзнателните психични структури, към архетипите, които дълбинно определят човека.

Във вашето творчество обръщате внимание на знаците. Защо? Към кои типове знаци имате по-голям интерес? Може ли да се намери в творчеството ви връзка с някои от символите на християнството?

Имам няколко серии малкоформатни работи, които са почерпили вдъхновение от следи, знаци, принадлежащи на различни времена и култури. Те раздвижиха интерес към тяхната изначална, мистична същност. Кандински, откривайки тази тяхна сила, ще каже, че основните геометрични фигури се завръщат към своята символна дълбочина.

Кръг, квадрат, кръг в квадрат, спирала, триъгълник, кръст – като „Анх” или „Тау”, свастика, риба или змия – това са архетипни визуални обозначения, маркери по пътя на еволюционното развитие. Основните символни знаци присъстват устойчиво в почти всички протокултури, гревни митологии и религии с малки нюанси на своята семантична натовареност.

В рисунки от предисторическо време и рисунки на 2–3-годишни деца се откриват поразителни сходства. Може да се твърди, че детето в етапите на своето развитие преживява психичната и духовна еволюция на вида. Човек носи в своите дълбинни структури изначална памет за тази информация. Това ми дава основанието и вълнението чрез пластическата интерпретация на такива изображения да търся дълбока основа, базисно комуникативно поле за среща с другите.

Вие сте преподавател в Художествената академия. Имате наблюдения върху развитието на поколенията художници у нас. Има ли ярка граница между поколенията? Има ли творчески кръгове? Тече ли творчески дебат между различните групи художници?

Поради драматичната смяна на социо-културните модели начинът, по който нашата генерация се оформяше, е доста по-различен от начините и пътищата,

по които това става сега с младите. Разбира се, Академията се опитва умно-консервативно да съхранява базисното познание и в същото време да намира воля и култура за сложните предизвикателства от промените и безкрайно разширените представи за предмет, цели и средства на съвременното изкуство. Тези промени при едни се приемат възторжено като възможности, свобода и реализация, при други – като суета и власт. Немалко са тези, които преживяват това граматично, като срив на ценности, на устойчиви критерии. Това определи бързото разпадане на единното пространство, в което се движеше българското изкуство, неговото фрагментиране и преразпределение. Оформи се конфронтация, но и продуктивна динамика в паралелното съществуване и доказване на полярно противоположни възгледи и артикулации. В условията на икономически, политически и културен хаос както в локален, така и в глобален план това започна да се осъзнава като криза.

В създалата се ситуация е съществено да имаш волята, зрелостта и спокойствието да се самоопределиш, да изведеш собствена нравствена и духовна конституция, лична митология. Да чуваш предопределението на своята човешка природа.

Кажете ни нещо повече за цикъла рисунки, който представяте в този брой на списанието. Кога са създадени? Накъде плува корабът с хората в него?

Избрах част от цикъла рисунки *Преминаване*, правени през 1991–93 г. Съобразих както съдържателната, така и формалната им характеристика с естеството на списанието, с начина на графично оформление. Този цикъл е важен за навлизането и осмислянето на проблематиката, за която стана вече въпрос. Темата „Преминаване” във времето намери много и различни интерпретации като образност, материали, размери.

Тези малки, крехки човечета са съдбовно обвързани. В една лодка, в една верига са свързани живите и с неживите, и с неродените. Още един начин да се говори за безвремие. Един оптимистичен поглед пред лицето на екзистенциалния мрак и край.

Станислав Памукчиев
Цикъл „Преминаване”, 63/90 см, въглен, акварел

Станислав Памукчиев
Цикъл „Начала“, 191/135 см, пепел, пръст, пигменти

Любомир Ангелов Игнатов е роден на 10 април 1963 г. Завършва Софийската духовна семинария „Св. Иоан Рилски“ през 1985 г., а през 1989 г. – Духовната академия „Св. Климент Охридски“. По-късно същата година започва работа като преподавател по Източно църковно пение и Църковен рег (Типик) в Духовната семинария. Понастоящем съчетава преподавателската си дейност с псалтска – като ламбадариий (ляв певец) в столичния храм „Св. Преображение“. Предложената тук статия е откъс от книгата му ПОЛИПТИХ на музиколозите, химнографите и мелографите на Православната църква – трети том от поредицата ПСАЛТИКОЗНАНИЕ, чието издаване предстои. Статията се публикува с незначителни съкращения.

Любомир Игнатов

ЗА ТВОРЕНИЯТА НА СВ. ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ ОТ МУЗИКАЛНО ГЛЕДИЩЕ

Св. Василий е роден около 330 г. в град Кесария в провинция Кападокия, Мала Азия, който град по-късно обгрижвал духовно като презвитер, а след това и като архиепископ. Произхождал от известно, богато, но и благочестиво християнско семейство. Семейната среда била за малкия Василий и своеобразна школа. Тук бил възпитан в непоколебима християнска вяра, аскетическо настроение, а междувременно получил и началното си образование. Впоследствие учил в Кесария, Константинопол и Атина. В Атина обучението му продължило цели 15 години – време, прекарано в изучаване на философия, риторика, поезия, астрономия и по всяка вероятност музика, което проличава от проявените в писанията му отлични познания в тази насока¹, като междувременно имаме предвид и факта, че музиката като философска дисциплина неизменно присъствала в елинската образователна система чак до IX век, а в отделни случаи дори и до по-късно². Кръщение приел в река Йордан към 360 г. – на 30-годишна възраст. Тайнствоизвършителят на това знаменателно събитие бил Йерусалимският епископ Максим. След известно време, изживяно в монашески подвизи

¹ На много места в творенията си св. Василий говори с учудващо разбиране за музикални инструменти и за светски хорове, коментирайки способността им да благозвучат, което е свидетелство за неговата висока музикална култура (като пример виж *Василия Великаго. Часть IV, Беседа 22 – Къ юношамъ*, с. 353).

² Подражавайки на философите енциклопедисти, през XII век с музика се занимавал и Михаил Псел.

край бреговете на р. Ирис, св. Василий бил избран за архиепископ на Кесария Кападокийска, където преди това вече бил спечелил безграничната любов и уважение на паството в служението си като презвитер. На този пост св. Василий утвърждава славата си на строг подвижник и учител на благочестието, усърден защитник на православната вяра и непоколебим поборник срещу лъжеученията на духоборци и ариани, църковен писател и ревнител на богоприятното църковно песнословие. След около осемгодишна неуморна архипастирска дейност на 1 януари 379 г. св. Василий заел мястото си до престола на тържествувашата небесна Църква, който ден е отреден за богослужебно почитане на светителската му памет.

Икона от Деисис от Иконостаса на Благовещенската катедрала в Московския Кремъл, от 1405 година, от Теофан Грек

За този велик пастир и учител на Църквата е изписано и изговорено много, а в наше време изследванията взеха и музикална насока. Следващите редове, съгласно с главната тема на настоящото пособие, са именно в тази насока, т.е. те са в съсредоточие на вижданията му за църковната музика, представят вкратце сведенията, които той дава за участието ѝ в негово време и преди това, и не на последно място – отразяват богатните му наставления относно нейното благосъстояние, чистота и душеспасителна мисия.

Прелиствайки съчиненията на св. Василий Велики, ще установим, че в тях е заложена изключително богата информация относно проблемите, свързани с музиката, които той с вещина представя на вниманието на читателя, като същевременно светоотечески реагира със съответни забележки и препоръки, макар в някои случаи само мимоходом. Същите проблеми на музиката и в частност на певчеството са налице и днес, а св. Василиевите наставления в това

отношение не само че не са загубили актуалността си, но дори са по-потребни от всякога, имайки предвид непреходността във времето на посочените от св. Василий музикални ценности и значително нарасналото в наши дни музикално разнообразие, а с това и увеличаването асортимента на т.нар. от св. Василий „неприлична музика”.

Ако бъдат извлечени и систематизирани със съответен коментар музикалните му бележки дори само от Шестоднева и тълкуванията на псалмите, ще се оформи същински музикален наръчник. Ако пък към този наръчник бъдат включени и разсъжденията му на музикална тематика, вметнати и в другите му светоотечески творения – беседи, послания, тълкувания и др., ще се получи своего рода ръководство с особен музикално-поучителен характер, достатъчно да упъти песнословстващите към достойно и богоугодно носене на възложеното им от Църквата служение в полза както за самите тях, така и в грижа за изпълващите храма.

Като цяло бележките на св. Василий Велики по отношение на музиката могат условно да бъдат разпределени в четири тематични групи:

- 1) същност и задачи на музиката и в частност на църковното пение;
- 2) норми за достойно носене на свещеноевческото служение и за дисциплината сред хора и богомолния народ;
- 3) за полезната и вредната музика и за ползата от песнословенето;
- 4) сведения с музикалноисторически и литургичен характер.

1. Същност и задачи на музиката и в частност на църковното пение

И така, според Кесарийския светител *песен е стройният глас, извеждан хармонически и взет отделно от звуците на органа, песента е още действие, съобразено със съзерцание. Каквото е съединено с възвишено съзерцание и богословие*, пише св. Василий, *то е песен*³, т.е. същността на песента според него не представлява само звукова хармония, която безплодно гали слуха, но представлява още и влагане в изпълнението на възвишено душевно чувство, захранено с познание за Бога и Неговия благ промисъл. Само при наличието и на тези компоненти песента е в истинското си и пълно измерение и само тогава тя е в състояние да изпълни божествената си мисия – спасението на човешката душа. Несъмнено в тази връзка няколко глави по-напред в същото тълкувание той заявява: *песен е и словото Господне, призоваващо към вечен живот и към наслаждаване от небесните блага*⁴.

³ *Василия Великаго, Архиепископа Кесарии Кападокийския. Творения, часть первая, Беседа на двадцать девятый псаломъ, Свято-Троицкая Сергиева лавра, Москва, 1900 (репринтно издание, Москва, 1993), с. 215.*

⁴ *Василия Великаго, Архиепископа Кесарии Кападокийския. Часть II, издание третье, Творения – Толкование на пророка Исаию. Глава 12, типография М. Г. Волчанинова, Москва, 1891 (репринтно издание, Москва, 1993), глава 5, с. 150.*

Значителна част от вмятанятия на св. Василий, определени тук като спадаци към *първата категория* светоотечески бележки, т.е. бележки за същността и задачите на пението, не са пряко насочени по адрес на самото пение, а са изречени във връзка с представяне същността на псалмите или покрай отчитането на тяхното значение за духовното възрастване на християните. От свидетелствата на Старозаветната свещена история знаем, че предназначението на псалмите е да бъдат изпълнявани песенно, обикновено в съпровод и на музикални инструменти. Тази практика, но вече без инструментален съпровод, била обичайна и за първите християнски общности, както и за гревната Църква от времето на св. Василий. Такава традиция съществува в известна степен и днес. Разсъждавайки за същността на псалом като средство за общуване с Бога, светият архипастир изследва не само смисъла на душеполезния псалмов текст, но изследва и най-благопотребния начин, по който този текст стига до слуха и сърцето на човека – чрез хармонично пеене. В беседата си върху 29 псалом той определя псалмите като *музикална реч* и *божествена и музикална хармония*⁵. В тази връзка облеченият в музика псалмов текст според св. Василий е *мъдро изобретение на Учителя, измислил начин как едновременно и да пеем, и да се учим на полезното*⁶. Псалмопением според него представлява още: *покой за душите, то дарява мир, успокоява буйните и развълнувани мисли, смекчава гневното сърце, уцеломъдрява невъздържанието*⁷.

Псаломът (респ. псалмопением), пише светителят в беседата си върху първа част на първи псалом, е *занимание на ангелите, небесно общение, духовен тамян*⁸. От редица повествования в Свещеното писание, както и от събития, описани в светоотеческата литература, става ясно, че ангелите наистина отдават почитта си към Бога предимно чрез песнославане – с тържествена ангелска песен било възвестено раждането на Спасителя и началото на новозаветните времена. *Какво по-добро от това*, пише светителят в друго свое духовно напътствие, *на земята да се подражава на ангелското ликование. Още с настъпването на деня да пристъпваме към молитва и да отдаваме почит на Твореца с химни и песни*⁹. Според светителския духовен взор обаче същността на богохвалебното пение съвсем не се изчерпва с определянето му като ангелоподражателен акт, а е преди всичко същност на самия човек. Подобно на ангелите, човекът също е устроен да песнослови своя Създател. Песнословенето е изпълнение на Божия благ промисъл, то е пребиваване в нормалната природа на човека. *Съставът на тялото в преносен смисъл*, казва св. Василий в беседата си върху 29 псалом, *представлява псалтир и орган, музикално настроен за хвалебни песнопения на нашия Бог*¹⁰. Следователно песнословенето, излязло от устата и

⁵ *Василия Великаго..., часть первая, Беседа на двадцать девятый псаломъ, с. 215; 216.*

⁶ *Василия Великаго..., часть I, Беседа на первую часть первого псалма, с. 157.* Цитатът е според превода от старогръцки на Росен Тенев, в: *Св. Василий Велики. Шестоднев и други беседи.* Изд. „Народна култура“, София, 1999, с. 132.

⁷ *Василия Великаго..., пос. съч., с. 156-157.*

⁸ Пак там.

⁹ Цитат по: Архиепископ Филарет (Гумилевский). *Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви.* Репринтно издание, Свято-Троицкая лавра, 1995, с. 103.

¹⁰ *Василия Великаго..., часть I, Беседа на двадцать девятый псаломъ, с. 215.*

сърцето на човека и насочено за възхвала на нашия Създател, е живееен според предназначението на човека и битуване в неговата реална природа.

2. Моралните и дисциплинарни норми за достойно носене на свещенопевческото служение

Изследвайки по-нататък беседата на св. Василий върху 29 псалом, по естествен път в мисловното си обзрение стигаме до поредното пренасяне на характеристиките от небесното ангелско служение към пеещите пред Свята святих на земната воинстваща Църква, с което пък навлизаме във *втората категория* светоотечески музикални бележки, имащи за тема моралните и дисциплинарни норми за достойно носене на свещенопевческото служение. Тук на свой ред иде реч за необходимостта от благоприятие и чинност при външното богопочитане на певците, или казано с други думи – необходимостта от премереност във всяко движение на тялото по време на песенното общуване с Бога.

Идеята за *недопускане нищо нестройно в движенията си* в някои от творенията на св. Василий, разбира се, намира своето развитие и задълбочаване, като съответно светоотеческото внимание бива насочено вече не върху зримото в поведението на носещите псалтската дължност, а върху вътрешния им духовен облик, акцентирайки на тяхната нравствена чистота, добродетелност и съзнание за висока отговорност, с които е свързано повереното им църковнопевческо служение, тъй като според св. Василий: *словесният псалтир* (лира – б.а.) *се изявява най-вече тогава, когато делата са приведени в съгласие със словата*¹¹. *Не всеки, казва той, който произнася с устните си слова от псалома, пее на Господа, но всички, които от чисто сърце възнасят псалмопения, всички, които са праведни и пазят правдата пред Бога, само такива могат да пеят на Бога – вярно съблюдаващите духовните норми*¹².

Едни от най-явните пороци сред песнословстващите от всички времена са високомерието и гордостта – най-гревната и същинска първопричина за падение на ангели и човеци. Битува дори мнение, че в различна степен и проявление днес те са присъщи на всеки псалт – от най-скромния в певческите си познания и умение до майсторски изявения в изкуството. Духовното заслепяване и прелест пречи на такива псалти да проумеят, че всичко на този свят е до време, както и това, че Бог е подател на всички дарования, но и че Сам Той ги отнема, когато трябва. На такива, а и на горделивите изобщо светителят припомня думите от Притчи Соломонови: *На гордите Бог се противи, а на смирените дава благодат* (Притч. 3, 34; I Петр. 5, 5 – според славянския текст), както и: *...всеки, който превъзнася себе си, ще бъде унижен, а който се смирява, ще бъде въздигнат* (Лук. 14:11)¹³. Подобни са и проявите, при които гордостта и самомнението са заслепили негодатам богодарувани псалти, които случаи обикновено предизвикват у слушателя чувство на съжаление, но понякога – да пази Бог, предизвикват и смехотворно чувство. Почти всеки от нас е имал нещастие то да стане неволен

¹¹ Пак там: *Беседа на псаломъ сорок осмый*, с. 304.

¹² Пак там: *Беседа на двадцать девятый псаломъ*, с. 219.

¹³ *Василия Великаго...*, часть IV, *Беседа 20 – О смиренномудрии*, с. 317.

Станислав Памукчиев
„Стъпки”, 70x300x340, смес. техн., 2005 г.,
Национална художествена галерия, Прага, Чехия

свидетел или дори участник в грозни певчески картини, при които носенето на църковнопевческата длъжност от богослужение се превръща в съревнование и сцена за безумна борба за надмощие, чест, популярност и слава. С връщането устоите на източната музика в родните ни храмове, наред с ревността по музикалното благолепие на православните богослужби, за съжаление бе пренесен и избуя плевелът на певческото високомерие и гордост, който иначе доскоро бе запазена марка само за псалмите от Южната ни православна съседка. Всичко това, разбира се, като негъг на песнословстващите, е съществувало и по времето на св. Василий и съответно за изкореняването на този негъг от паството си св. отец съветва: *И словото, и песента, и обръщението ти към ближните да бъдат устремени най-вече към скромност, отколкото към надменност. Да нямат място в тебе софистическото изящество в словата, прекомерното сладкогласие в пеенето, както и думи горделиви и гръзки, но във всичко пресичай величавостта*¹⁴.

Полезни певчески съвети биха могли да бъдат извлечени и от св. Василиевите поучения, отправени не пряко към певците, но имащи поразителна актуалност и спрямо тях. Такива например са напътствията му спрямо служението на церея, при които, ако някои отделни изречения се извадят от цялостния текст, ще прозвучат така, все едно са написани специално за огласящия храма редови църковен певец. Ето и конкретен пример: *Не се озъртай насам или натам, съветва царственият свещеноначалник, бързайки, не съкращавай молитвата. Когато се молиш, не обръщай внимание на човека, а гледай на присъстващия Цар*¹⁵. Изпитва ли съвестта си музикословстващият – не е ли ограничавал пеенето си понякога в услаждане на собствения си слух, отлагайки истинската молитва, не е ли било то в дадени случаи с единственото предназначение да впечатли намиращите се в храма, поради което позорно е следял всяко тяхно движение и е нехаел, че стои пред Бога и че Бог очаква неговата сърдечна песенна молитва? И освен това, не е ли ставала тази молитва жертва на безотговорно съкращаване? Несъмнено, имайки предвид именно подобни ситуации, които нерядко съпътстват певческата служба, любящият добър кесарийски пастир със загриженост съветва: *Бъдете достойни за благословието Господне, съблюдавайки доколкото е възможно благолепието на това благочиние в Христа Иисуса, нашия Господ...*¹⁶.

Във връзка с проблема с невнимаващите и отегчаващите се от църковната богослужба св. Василий представя следната позната нам картина: *А жалките хора оставят своя дом и се стичат в храма, за да получат там някаква полза, като не наклонят слуха си към Божиите слова и не стоят в съзнание за своята природа... но с усмивка простират ръце един към друг, като дома за молитва правят място за дълги разговори, без да внимават върху псалома, който свидетелства и казва, че в храма Божий „всеки изрича слава” (Пс. 18:2). А ти не само не изричаш слава, но и на другия служиш за препятствие, обръщайки вниманието му на*

¹⁴ *Василия Великаго..., часть IV, Беседа 20 – О смиренномудрии, с. 319.*

¹⁵ Цитат по: Архиепископ Филарет . Пос. пособие, с. 98.

¹⁶ *Василия Великаго..., часть I, Беседа 4 – О собрании водъ, с. 67.*

себе си, заглушавайки със своя шум учението на Духа. Виж, вместо да получиш награда за славословието, да не излезеш оттук осъден заедно с хулещите Божието име¹⁷. Каква е в нас молитвата, какво ни е прощението?... На тях главата им е натежала, те се прозяват, непрестанно се вторачват и гледат дали скоро псалмопевецът ще свърши стихословието и скоро ли те ще се освободят от църковната служба като от окови и от молитвата като от неволя¹⁸.

На търсещите оправдание за неизпълнение на певческата си обязаност или за каквото и да е неучастие в общественото богослужение по нещастна и скръбна причина ревнивият Кападокийски молитвеник заявява: *Срамно е за нас в щастията си да благославяме, а в печалните и трудни обстоятелства да пазим мълчание*¹⁹.

3. Полезна и вредна музика

В редица свои съчинения св. Василий подлага на разискване въпроси, свързани както с църковната, така и със светската музика, като обръща сериозно внимание на въздействието върху слушателите на всяка една от тях поотделно. Бележките му в тази насока тук са обединени като *трета група* светоотечески музикални бележки под наслов: *Полезна и вредна музика*. Според св. Василий *някои напеви рушат и погубват, като пораждат често пълна поквара в душите*²⁰. А в Четвъртата си беседа по Шестоднева – *За събирането на водите*, св. Василий отбелязва: *изкусните мелодии на флейтите и развратните песни, като заседнат в душите на слушателите, карат ги всички да се държат неприлично, подражавайки на китаристите и флейтистите*²¹. В тази насока светителски забележки изобилстват най-вече в Глава 5 от тълкуванието му на пророк Исаия²², но могат да бъдат открити и на много други места в св. Василиевите творения. Споменатата Глава 5 е принос и към музикалната история. Тук е споменат първият музикант сред човечите – Иувал, както и някои по-значителни музикални прояви в Стария завет²³. И така, в продължение на поетата мисъл – *при китарата и лирата, пише св. Василий, медната струна звучи отдолу, под ударите на перцето. Докато хармоничните ладове на псалтира* (муз. инструмент – б.а.) *са предизвикани отгоре, та и ние да се учим да търсим висшите неща, а не да се насочваме към страстите на плътта, увеличайки се от приятността на пееенето*²⁴. По тази именно причина св. Василий приканва църковната и светската музика да бъде внимателно подбирана. Тя трябва да отрезвява умовете и да възпитава в благоразумие и почтеност. *И за Питагор се говори*, разказва св. Василий, *че попадайки на пияна компания, заповядал на предвождия си флейтист*

17 Пак там: *Беседа на двадцать осмый псаломъ*, с. 212.

18 *Василія Великаго...*, часть IV, *Беседа 8 – говоренная во время голода и засухи*, с. 125.

19 Пак там: *Беседа на псаломъ тридцать третий*, с. 247.

20 Цитат по: Παπαγιωτόπουλου, Δ. Θεορία καί πράξις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Αθήναι, 1986, σ. 30.

21 *Василія Великаго...*, часть I, *Шестоднев. Беседа 4, О собрании водъ*, с. 56.

22 *Василія Великаго...*, часть II, *Толкованіе на пророка Исаію*. Глава 5, с. 166-171.

23 Пак там, с. 173.

24 *Василія Великаго...*, часть I, *Беседа на первую часть перваго псалма*, с. 157-158.

да промени ритъма и да им засвири горийска мелодия; те толкова се повлияли от музиката, казва светителят, че захвърлили венците и си отишли засрамени. Други под звуците на флейта, продължава той, изпадат в екстаз и изстъпления. Толкова голяма е разликата между това дали ще се изпълниш със здрава или с порочна мелодия. Затова, заключава св. Василий, трябва да се пазите от сега слушаната музика повече, отколкото от всяко друго най-позорно нещо²⁵. Дали този апел не се отнася и за някои от съвременните ни видове т.нар. музика?

Що се отнася до ползата от песнословенето, определено в св. Василиевите творения като равноангелско служение на земята, това всъщност е едно от нещата, на които св. Василий обръща специално внимание. *Светият Дух*, казва той в една от беседите си, *смеси поученията с приятна поезия, та да приемем неусетно полезните слова заедно с лекото и сладкото слушане, също както мъдрите лекари, които, когато дават най-неприятните лекарства на болните, намазват понякога ръба на чашата с мед. Затова са съставени за нас тези хармонични песни на псалмите, та децата по възраст и изобщо младите по нрав хора и да пеят както трябва, и да възпитават душите си в истина.*

4. Сведения с музикалноисторически и литургичен характер

Игва ред да бъдат споменати св. Василиевите църковномузикални вмятания, обособени в настоящия очерк като *четвърта група* светоотечески музикални бележки, под наслов *Сведения с музикалноисторически и литургичен характер*. Съчиненията на св. Василий Велики в това отношение са сред най-богатите на информация в познатата ни днес патристична литература. В тях откриваме ценни сведения за богослужебно-песенната традиция най-вече през IV в. – времето на св. Василий. Така например в посланието си до неокесарийци представя реда на утринното богослужение по това време; в пространното му наставление към иноците пък откриваме сведения и за другите последования от нощния богослужебен кръг; в други от посланията си св. отец говори за нощни химни (Посл. 243, 2); за т.нар. респонзорно пение, когато протопсалтът пее стихове от даден псалом, а народът отговарял на стиховете с рефрен (припев); за антифонното пение; за съгласуваността по отношение на богослужебния ред във всички поместни църкви по онова време и др. (Посл. 267).

Не е известно дали някои от днес попълващите православния църковнопевчески репертоар песнопения са съчинени от св. Василий Велики, но със сигурност се знае, че неговите беседи вдъхновили по-късни песнописци да напишат високопоетични църковни химни. Някои от тях са в богослужебна употреба и в наше време – като например стихирите в чест на св. 40 мъченици, химнографирани от св. Иоан Дамаскин, за чието написване като образец всъщност послужили вдъхновени изречения от беседата на св. Василий за подвига на севастийските мъченици (Беседа 19).

²⁵ *Василия Великаго..., часть IV, Беседа 22 – Къ юношамъ*, с. 360 - 361. Цитатът е според превода от старогръцки на Росен Тенев, в: *Св. Василий Велики. Шестоднев и други беседи*. Изд. „Народна култура“, София, 1999, с. 163.

Св. Василий пръв въвел в Кесарийската църква антифонното пение, за което пение съответно дава и своята висока оценка, като го определя за полезно на *богомислието по време на пение*. Песенното изпълнение на псалмите по антифонния начин според св. Василий позволявало да се размишлява върху текстовото съдържание на псалом²⁶. Установяването на това пение в Неокесарийската църква обаче предизвикало недоволството на постоянстващите в старата местна традиция неокесарийци, които на свой ред обвинили архипастира, че ги обременява с излишни за тях нововъведения – имайки предвид и антифонното пение. Недоволството им станало причина за написването и на ответното първо изобличително послание към тях, в което св. Василий с присъщия си пастирски плам отговорил достойно в защита на предприетото от него богослужебно преустройство.

Св. Василий Велики е сред сонма на най-изявените писатели на молитви, намиращи място и в съвременния евхологион. Една от четирите днес употребявани в православния свят св. литургии е също негово дело. По установената в Православната църква традиция тя се служи само десет пъти в годината. Според Константинополския архиепископ св. Прокъл (†447) св. Василий решил да състави свой чин на литургията за облекчение на богомолния народ – *Народът*, пише той, *скупчал от дългите молитви на древната литургия, тъй като бил охладнял в ревността си по вярата, зает с грижите на този век, и Василий – за да бъде излекувано злото, преподал доколкото е възможно кратък чин на повторение на Господнята вечеря*²⁷. Известно е още, че св. Василий установил богослужебния чин на Петдесетница и допълнил с молитвите си редица други последования.

От писанията на св. Григорий Богослов узнаваме, че през годините, в които светителствувал св. Василий Велики, църковната псалмодия била на твърде голяма висота. Стройното изпълнение на псалмовите песнопения, благолепието и строгият порядък в храма трогнали и самия император арианин Валент, който влязъл в храма със свитата си по време на богослужение, водено от св. Василий (Слово 43, 52)²⁸. Било празник Богоявление. Народът, който се стичал на Василиевите богослужби, както обикновено приличал на море, а пението му наподобявало грохот на вълни, но навсякъде и във всичко било спазвано благочиние и ред. Видно било, че благолепието в олтара и пред него било повече ангелско, отколкото човешко. Архипастирът, вгълбен в свещеноейството си, не обърнал никакво внимание на височайшето посещение, което смутило невиделия дотогава толкова нещо император. Последният едва не паднал, след като даровете, които той искал да предложи за жертвеника, не били приети, понеже отговарящите за това в храма не посмели да нарушат порядъка и богомолното съсредоточение на изпълващите храма²⁹. Впоследствие погнсаната от силно респектирания самогържец заповед за замисленото преди това заточение на светителя била

²⁶ Архиепископ Филарет . Пос. пособие, с. 102.

²⁷ Архиепископ Филарет . Пос. пособие, с. 93.

²⁸ Благой Чифлянов, *Литургия*, УИ „Св. Климент Охридски”, София, 1996, с. 25 .

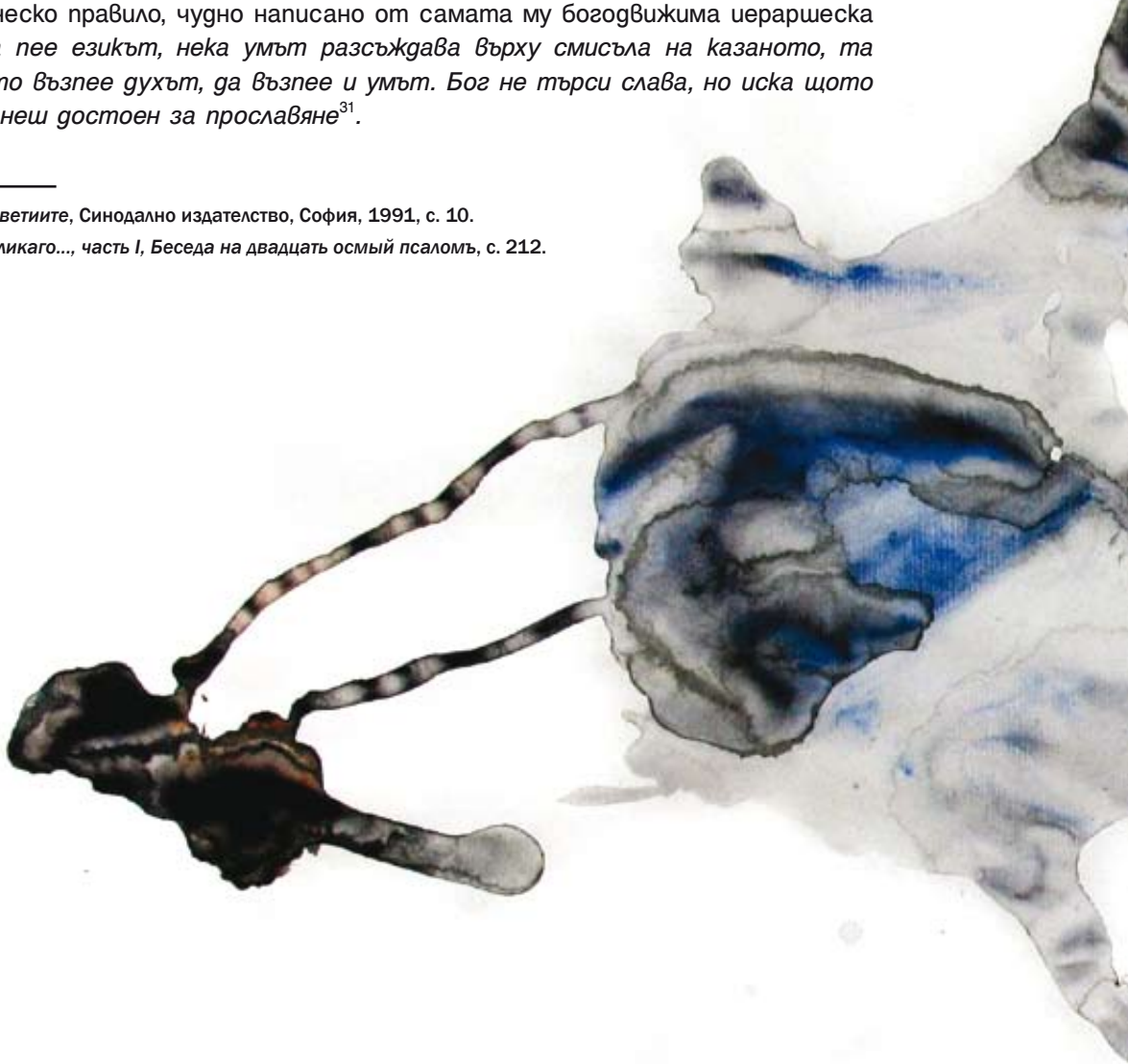
²⁹ Архиепископ Филарет. Пос. пособие, с. 93 .

разкъсана³⁰.

Като уместен завършек на настоящия очерк за музикалните напътствия, вложени в съчиненията на богомъдрия св. Василий Велики, прилагаме най-важното и първо певческо правило, чудно написано от самата му богодвижима иераршеска ръка: *Нека пее езикът, нека умът разсъждава върху смисъла на казаното, та това, което възпее духът, да възпее и умът. Бог не търси слава, но иска щото ти да станеш достоен за прославяне*³¹.

³⁰ Жития на светиите, Синадално издателство, София, 1991, с. 10.

³¹ Василия Великаго..., часть I, Беседа на двадцать осмый псаломъ, с. 212.

Станислав Памукчиев
Цикъл „Преминаване“, 63/90 см, въглен, акварел

ЗА ХОРОСАНА И ВЯРАТА

Архитект Васил Китов за възстановяването на „Св. София“ и Зографския манастир, за границите на свободата и трудните решения на реставратора пред Людмила Димова

Арх. Васил Китов е върнал е към живот над 50 църкви, негова е архитектурната реставрация на Боянската църква, на двата християнски храма „Св. св. Константин и Елена“ и „Св. Великомъченик Георги“ в Огрин, на източното крило на манастира „Св. Великомъченик Георги Зограф“ в Света гора. Реставрирал е молитвени домове на други вероизповедания, сред тях са Софийската синагога, джамия в Ямбол, католическа църква във Варна... Но делото на живота му продължава да бъде цялостната реставрация на църквата „Св. София“. Аскетичната ранно-християнска базилика в сърцето на столицата, която кара християнската душа да трепти в непознат възторг.

Вече 30 години съм със „Св. София“ – казва В. Китов – отначало работех върху фасадите, след това върху интериора, а сега и отдолу, под наоса. Работил съм по над 50 храма, но „Св. София“ ми е най на сърцето. Ние живеем в кв. „Лозенец“, нашата енорийска църква е семинарската „Св. Иван Рилски“, но геца ми смятат „Св. София“ за своята църква. Когато се омъжваше, дъщеря ми каза: „Няма да правим венчавка, ако не може в „Св. София“...“

Страхотна църква, тя е явление за нашите земи и условия. Най-старата действаща църква в България. На малко места извън България има живи храмове от онова време – края на V и началото на VI век. Разбира се, има кърпежи, но като обем си е същата църква. „Св. Димитър“ в Солун – може би най-популярната църква на територията на Гърция, е по-нова. Ще повторя: „Св. София“ е явление дори само от гледна точка на това, че живее вече 1500 години, независимо дали е била църква или джамия.

Спомняте ли си кога за пръв път влязохте в „Св. София“?

Беше преди много години – в началото на 50-те. Моят баща беше свещеник, с него влязох в „Св. София“. Бил съм на 6–7 години. Спомням си белите стени, видя ми се огромна, много стряскаща. Въпреки че е значително по-малка от „Св. Александър Невски“, поне на мен тя ми въздейства по-респектиращо. Има невероятна композиция на пространствата, която внушава нещо много оптимистично, същевременно всичко е направено много пестеливо и с мярка. Между другото, има едно определение за гобрата архитектура: когато влезете в една сграда и си зададете въпроса какво излишно има като декорация, като елементи, които са вложени, колкото по-малко са нещата, за които ще кажете, че без

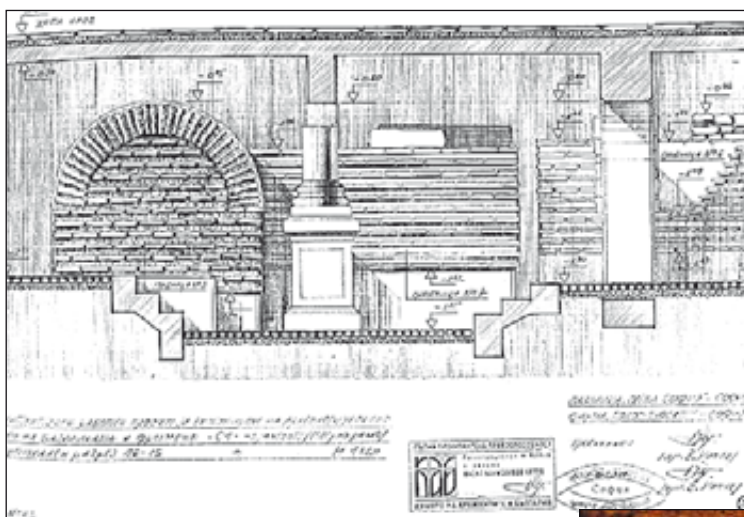
тях може, толкова по-добра е архитектурата. А при „Св. София“ аз не мога да си представя нещо да изчезне, защото няма абсолютно нищо излишно. Докато при „Св. Александър Невски“ – страхотен мащаб, бих казал извънчовешки, невероятен обем, но има толкова излишни неща, толкова много преизграждения. Без, разбира се, да подценявам качествата на храма, но това е белег на времето, въпрос на философия, на търсения, на творческо кредо на създателите. Явно онези хора преди 1500 години са били доста по-различни като манталитет, като разбирания за това, което ще оставят на бъдещето.

А как започнахте работа по реставрацията на „Св. София“?

През 1978 г. и началото на 1979 г. започна работата по екстериора, по фасадите, поводът беше 1300-годишнината на българската държава. Тогава в южната част се направи Паметникът на неизвестния воин и църквата трябваше да получи подобаващ външен вид. След това дълги години беше затворена под претекст, че се прави реставрация, но до края на 1989–1990 г. нищо не се вършеше. После работата малко се актуализира, но през цялото време вървеше с големи периоди на прекъсване, защото реставрационната дейност изисква много средства, а 90-те години бяха тежки. Но все пак в края на миналия век – странно ми е, сякаш беше вчера – през 1999 г. църквата беше завършена. Но вече 8–9 години продължава работата под църквата, много е свършено, но краят е далеч. По цялата църква се намират останки от античния некропол на Сердика, около 50 много интересни гробници, а освен това и останки от четири по-стари църкви. Напълно е възможно всичко това да бъде експонирано, хората да могат да го разглеждат. Така ще бъдат показани материалните останки от историята на това най-свято място в града. Трудностите по експонирането са само материални, нямаме проектантски трудности. Трябват пари, и то много. В момента работата е спряна, но скоро ще започне отново. Имаме обещание за финансиране през 2009 г.

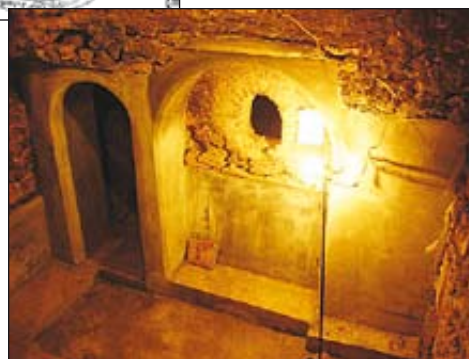

София 1

София 2

*Снимки София 1 – 3
Експониране на археологическото ниво на базиликата „Света София”, работен архитектурен проект. Има възможност за представяне на всички стойностни археологически останки на сутеренното ниво на базиликата – около 50 гробници, както и съхранени останки от градежни структури от четири предходящи базиликални църкви. Създават се атрактивни експозиционни пространства с екскурзоводна пешеходна линия. Предвидено е експониране на мозайки от предходни на днешната базилика църкви.*

София 3

С какви средства се извършват реставрационните дейности?

Доскоро парите идваха от Столичната община, сега се отпуснаха средства от държавния бюджет. От Българската православна църква досега не е дадена стотинка нито за първия етап – реставрацията на самата църква, нито за втория.

Как приемате реакцията на Светия синод срещу проектозакона за културното наследство, който урежда собствеността на културните ценности?

Моето дълбоко убеждение е, че Българската православна църква трябва да бъде стопанин – съвсем съзнателно употребявам тази дума – а не собственик. Защото сградите – църквите, манастирите, би трябвало да бъдат собственост на целия български православен народ. Те са изградени с даренията и труда на вярващите, а духовниците по стечение на обстоятелствата са хората, които трябва да стопанисват, да поддържат, да преумножават, както те казват, имотите – не само църквите, но и стопанските, битовите сгради, както и сградите с културно-исторически характер. За повечето духовници църквата е само сакрално място, но тя е напластяване на история, на културно-исторически и художествени стойности, които говорят за полета на духа на българ-

ския православен народ. Паството е постоянно, богомолците отиват в храма да споделят своите радости и горести и духовниците трябва да живеят със стремежа да направят каквото е възможно, за да бъдат пренесени в бъдещето православните средища. За съжаление грижата от страна на Българската православна църква е съвсем минимална, чака се от държава, от обществото. Да, значителната част от средствата ще дойдат от тях, но трябва да има желание от страна на Църквата да помага, дори да бъде инициатор на акции за набиране на средства.

Преди ген се върнахте от Света гора. Възстановяването на източния сектор (т.нар. Банско крило) на Зографския манастир ли е най-актуалната ви задача?

Актуални задачи непрекъснато текат, моят занаят е такъв, че работя върху няколко неща едновременно. Случаят със „Св. София“ е подобен – тя не е била главното, с което съм се занимавал, минавали са десетки и десетки други задачи, но като че ли всичко тече на фона на „Св. София“. Съгба!

Основната ми работа по Зографския манастир започна от инициативата за връщане към живот на Банското крило, което е огромно (*сочи гравюрата на стената срещу него в ателието, където разговаряме*). Съизмеримо е с големите крила на Рилския манастир. Но работата в чужбина е особена, човек трябва да се съобразява с изискванията на съответната държава, строителството е доста сложна сфера на човешката дейност, а пък реставрацията е още по-сложна, особено в условията на Света гора. Дори и само погледнато от два аспекта: всички сгради, не само 20-те големи манастира, са вписани в Списъка на световното културно наследство на ЮНЕСКО, затова всички действия трябва да се съгласуват с изискванията на КеДАК, Центъра за защита на Атонското

Църквата „Св. София“ днес

и през 1878 г. (гравюра в немски вестник)

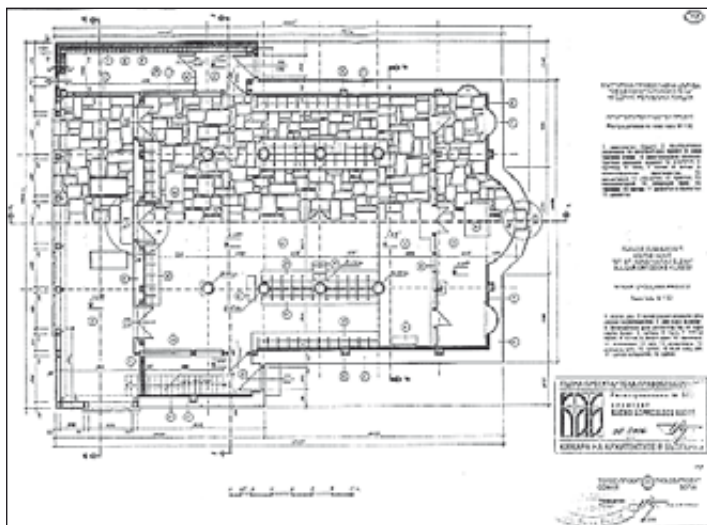
наследство в Солун. От друга страна, въпросът със собствеността е много специфичен, Атон е самоуправляваща се автономна монашеска република, по конституция е на територията на Гърция, но манастирите не са собственост на Гърция, нито пък Зограф е собственост на България. Манастирите са собственост на манастирското братство, т.е. монасите не са само стопани, но и собственици по документи. Те имат много демократична форма на управление и ние трябва напълно да се съобразяваме с изискванията им.

Доста време беше нужно, проектите за Банското крило вече са направени, гадани са за съгласуване, но текат дълги процедури. Манастирът е огромен организъм, имало е години, когато монасите са били между 350 и 500 души, а отделно около манастира е имало стопански и жилищни сгради, където са живели около 500 аргати. Запазени са значителни останки от някогашния блестящ манастирски комплекс, десетки години за него не е полагана никаква грижа извън елементарното поддържане от самите монаси. Преди няколко години обаче те бяха останали 5–6 души. Можете да си представите как една структура за 1000 души трябва да се поддържа от 5–6 души без никакви средства. А и нашето общество беше абсолютно незаинтересувано от запазването на този манастир. Затова и извън Банското крило има много груги неща за вършене. По мои най-груби сметки само за манастира без сградите наоколо (непосредствено до него има 6–7 килии – това са малки манастирчета) са нужни около 200–250 млн. лева. Никои няма да ги отпусне накуп, не е и необходимо. Защото не е възможно всички материали, обезпечавачи работата, да бъдат готови и да се започне дейност по всички крила. Освен това не могат да бъдат осигурени толкова много работници – повече от 50 души там ще си пречат. От гледна точка на организацията на работа е невъзможно. Затова се стремим да работим по секторите, където има най-голяма нужда, които са в аварийно състояние, искат неотложна намеса. Да се надяваме, че постепенно ще започне дейност на по-широк фронт, но знаете ли, там има работа за десетки години. Нереалистично е да се надяваме, че

Огрин 1

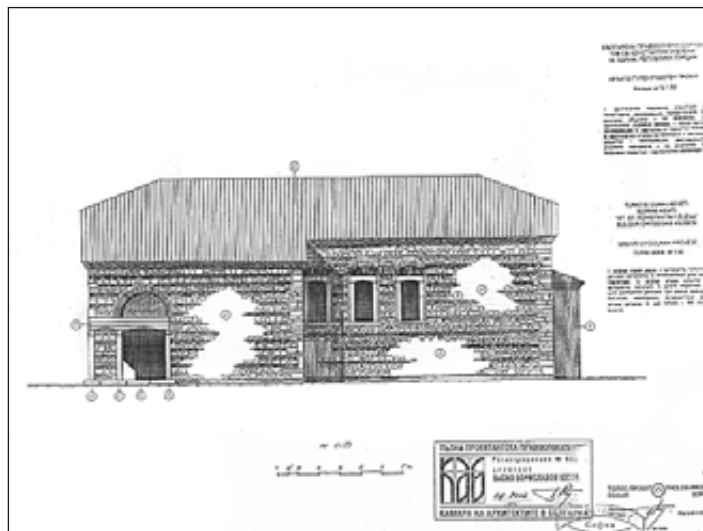
ще видим такъв обект завършен – има работа и за внуците, и за правнуците ни. По-важното е да се направи селекция на най-заstraшените места във всички части на манастира. А там всичко е стойностно, няма нещо, за което човек да каже: това може да си отиде. Слава Богу, през 2007 и 2008 се отделиха значителни средства, за да започне работа по най-належащото. И само за година и нещо манастирът започна да променя вида си. Вече отивам там с друго настроение. Много сериозна работа се върши, последното ми отиване беше, за да презгледаме в края на годината какво е направено, а констатациите да послужат като мотив за последващо финансиране. Доскоро сред 20-те големи манастира (17 гръцки и 3 негръцки) нашият беше в най-запуснато и тъжно състояние, сега той постепенно се променя. Въпрос на национално самочувствие. Същото беше състоянието и на двете църкви в Одрин. Преди няколко години, когато започ-

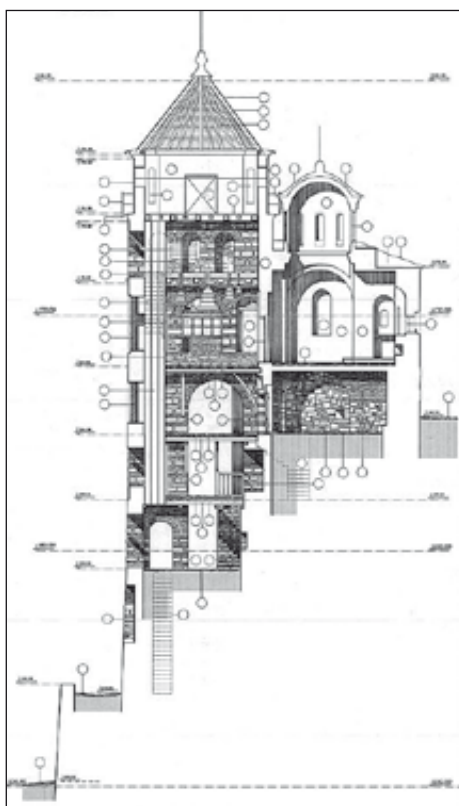
Одрин 2

Снимки Одрин 1 – 3.

Българската православна църква „Св. св. Константин и Елена“ в кв. „Абдурахман“, махала „Узункалдъръм“ в югоизточната част на Одрин. Построена е през 1869 г. с дарителството на родолюбиви българи. Представява трикорабна псевдобазилика, изградена е от смесена каменно-тухлена зидария на гевгирена конструкция. Фасадите са строги и семпли. В интериора е имало много елементи с дървена и шукатурна пластика, на иконостаса са били монтирани 70 икони. В средата на 80-те години на миналия век е опожарена и разграбена. Възстановена е през 2008 г. в първоначалния си вид по архивни документи и стари снимки.

Одрин 3

Зограф 1

нахме да работим, едната – „Св. Георги“ – беше в по-добро състояние, но другата – „Св. св. Константин и Елена“, беше в ужасен вид. И постепенно двете се върнаха към живот.

Кои са най-големите трудности в работата на реставратора?

Когато имате сграда в лошо състояние, полуразрушена, най-голямата трудност е да можеш да се убедиш, че това, което предлагаш като проект, е това, което е било, т.е. да се намерят достатъчно данни за коректна реставрация. Има един принцип при реставрацията, че не трябва да се прави нищо спорно, никаква хипотетика. Защото се заблуждава обществото, правят се фалшификати – не че не се правят. Аз съм свикнал стриктно да се придържам към принципите в тази област. Да не говорим за това, че реставрацията е невероятно скъпа дейност, ако вземете цената на една къща, която трябва да бъде построена на гол терен, и цената на същата, ако трябва да се реставрира – то реставрацията е по-скъпа от новото строителство най-малко с 50%, понякога излиза и пет пъти по-скъпа. Например аз съм правил реставрация на Боянската църква, много скромна като обем сграда. Ако трябва да се построи нова такава църква – няма проблем: правят се бетонни плочи и сводове. Но при реставрацията на тази църква имаше много неизвестни не само като архитектурна проблематика. Много човъркания, сондажи, проучвания трябваше да се направят и всичко това, съчетано с необходимостта от консервация и реставриране на стенопи-

сите, които са вътре, вече безкрайно усложни и оскъпи процесите. В никакъв случай не е пресилено да се каже, че една от най-големите трудности е точно финансирането на тези дейности. Дават ни за пример Испания, Англия, Скандинавия, но тези гържави до голяма степен са си нагвили на материалния хал, а от друга страна, нямат нашите трудности по отношение на общественото осъзнаване на необходимостта от запазване на храмовете. Чувал съм да казват – особено преди години, когато беше много тежко: „Хората нямат пари да си купят сирене, а вие ще давате пари за камънаци”. Може би за много хора това е оправдан начин на мислене, но ще дойде време, когато ще има пари за сирене, а отчуждеността и нихилизмът, които битуват у нас, ще ни накарат постепенно да изгубим усещането си за корени, за съпричастност с традицията и наследството. Трудно се намират и управници със съзнание, че народът трябва и да се възпитава. А религията е много важна за възпитанието и не е случайно това, което слушаме и четем по медиите за настроенята на обществото като цяло и в частност на младото поколение. За повече от 60 години беше направено всичко религията да бъде отхвърлена, като казвам религията, имам предвид не само християнската.

Баща ви е свещеник, това ли определи вашия професионален път?

Не, едно време, когато бях малък, баща ми искаше да уча в Семинарията. Когато завърших прогимназия, той потърси съвет от един много авторитетен епископ – Партений, който беше викарен епископ на Софийска митрополия, дали да ме изпрати в Семинарията. Дядо Партений дълго гледа през прозореца и каза: „Виж какво, отче, нека си върви по пътя, по-добре да бъде приятел на църквата извън църквата, отколкото враг на църквата вътре в църквата”. За цял живот съм запомнил тези думи. Те определиха освобождаването ми от ангажименти в тази област. А колкото до реставрацията, никога не съм имал колебания по отношение на професионалното ориентиране, както се казваше едно време. Аз съм от Самоков, нашата къща беше до прочутата Байраклъ джамия. Бях още дете, когато започна реставрацията ѝ, водеше я близък приятел на баща ми. И аз няколко години си живеях по скелите. От дете знаех с какво ще се занимавам.

Кой е учителят ви в професията?

Двама са, често казвам, че те са ми духовни родители: архитект Никола Мушанов, човекът, който правеше реставрацията на джамията, и архитект Златка Кирова.

Професията на реставратора според мнозина е неблагодарна, но в нея има и детективско предизвикателство.

От материална гледна точка е неблагодарна: разбира се, колегите правят огромни блокове, комплекси, хотели по морето и в планината, печелят много пари. В никакъв случай обаче не мога да кажа, че аз и семейството ми сме жадни и гладни. Пак ще си спомня баща ми, който казваше, че парите са много важни, но е ужасно, когато станат самоцел. За мен по-важното е, че съм имал невероят-

ния професионален късмет да работя по най-значимите наши паметници, а от това остава много сериозно морално удовлетворение, че си способствал да се запази нещо и то ще живее дълго след като вече те няма. А иначе професията на архитекта е такава, че не можеш в 5 часа следобед да си затвориш папката и да кажеш – за днес толкова. Когато нещо не се получава, колко ноци седя, обикалям, пуша...

Трябва ли разрушените храмове да се възстановяват до пълен блясък, както в Дрезден построиха отново Фрауенкирхе, разрушена от бомбардировките в края на Втората световна война? Или пък в църквата трябва да се запазят руини като знак за различие, за напомняне?

Поляците започнаха преди десетки години: възстановиха дворецовия комплекс във Варшава, голяма част от разрушеното в Краков. От гледна точка на консервационната теория това са укорими неща, но много често има и други съображения – възпитателният ефект, патриотичният подтик да се възстанови унищоженото от вандализма на войната. Не ми дава сърце да укоря германците, че са решили да възстановят Фрауенкирхе. Едно от първите ми излизания в чужбина беше в бившата ГДР, във филиала на източногерманския институт за паметници на културата в Дрезден. Тогава, през 1972–1973 г., руините на Фрауенкирхе стояха, потънали в треволяци, но хората от института бяха проучили всеки камък и знаеха откъде е. Казваха: „Ние можем веднага да възстановим Фрауенкирхе, комунистическата власт не ни позволява, но ще гоиде време и ще я построим отново”.

Според мен напълно е оправдано да се възстанови, когато има достатъчно данни, без да се пуска на воля проектантското въображение. Има случаи, когато това е необходимо от чисто психологическа гледна точка. Много се говори за Троя, но като я види, човек си казва: „Каква е тази Троя, тук – купчина камъни, там – купчина”. Човек трябва да почувства обем, архитектурата е обем, пространство, не е план, а много археологически обекти са направени така. На 200 км на юг е Ефес, където можеш да усетиш монументалността на града.

Но отношението ми към патриаршеския дворец на Царевец не може да е друго освен двусмислено. Има нещо бутафорно в тази възстановка.

И аз имам такава отношение, откровено си признавам. То си е бутафорно, но беше направено по височайши указания от политбюро и ЦК на партията.

Като във всяко нещо и в реставрационната дейност е много важно човек да има мярка. Няма рецепта как се постига тя, просто трябва да имаш чувство, че една определена граница не бива да се прескача.

Да възстановите или да построите – изпитвате ли желание да проектирате нови църкви?

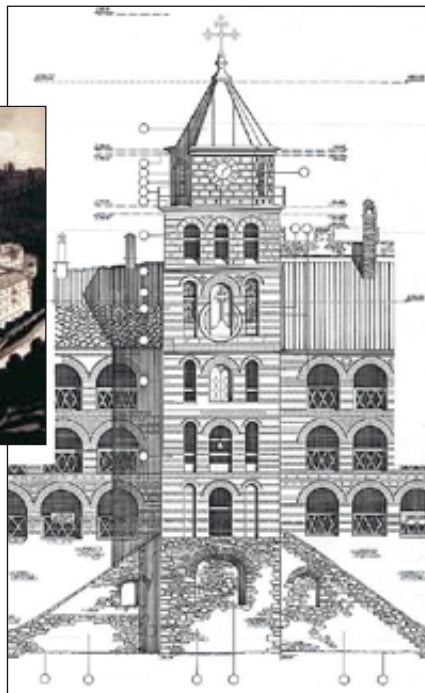
Изпитвам. Една от най-големите църкви в София, която за съжаление още не е завършена – „Св. Мина” в Лозенец, е по мой проект. Това е по-голямото предизвикателство, разбира се.

Докъде е свободата на архитекта, който проектира храм през XXI век? Може ли да се намеси в традицията в полза на новите функции, които трябва да изпълнява църквата?

Джамията е по-лесна за проектиране, защото са необходими по-малко елементи, за да може да изпълнява функцията си. Същото се отнася за синагогата, а евангелските църкви са още по-лесни. Докато при православната църква има повече канонични изисквания, за да бъде пълноценен храм, за да се изпълняват всички необходими тайнства. В същото време далеч не мога да се съглася с голяма част от висшите духовници, които казват: „Не, нищо ново не е необходимо”. Не мога да го приема, защото новото време с новите материали и строителни технологии дава много по-различни възможности, отколкото преди 100 или преди 1200 години. Но пак ще кажа: всичко трябва да е в допустимите рамки.

Зограф 2

Зограф 3

*Снимки Зограф 1 – 3
Манастирът „Св. Великомъченик Георги Зограф” в Света гора – източен сектор, архитекти: арх. Васил Китов, проф. Михаил Енев, арх. Мария Цакири. Корпусите на манастира са разположени върху южния скат на Светогорския планински хребет до Апостолската река. В огромния комплекс освен три големи църкви и седем параклиса има килии за стотици монаси и за посрещане на поклонници. Най-старата съхранена част от манастира е източният сектор (т.нар. Банско крило), изграден през третата четвърт на XVIII век от банскалии с решителното съдействие на Хаджи Вълчо Баанов, брат на преподобния Паисий Хилендарски. Представлява корпус с дължина около 100 м на четири нива (в кулата – камбанария на 7 нива). От няколко десетилетия крилото е необитаемо, в тежко техническо състояние.*

В каква посока да се развива мисленето на църковните архитекти?

Ако преди 100–150 години към църквата не е било нужно да се строи нищо освен може би една клисарница, където да се събира настоятелството да си напише кондиката, в съвременното разбиране един енорийски храм има нужда от много повече: складове и канцеларии – това е най-малкото, трябва да има помещения за обществена дейност, за братствени събрания, за неделни училища, репетиционни за хорове. А когато църквата най-сетне – казвам го с горчивина – започне да осъзнава, че трябва да изпълнява и социална роля, ще трябва да се помисли за трапезарии за бездомни и хора в нужда. Като имаретите при джамиите, нямате представа каква социална роля играят големите джамии. Защо към религиозни-

те комплекси да няма и спортни терени, места, където момчетата и момичетата да изпълняват и слушат музика. Въпросът е много по-сложен, отколкото по времето на нашите гядовци. А според мен Българската православна църква с цялостната ѝ уредба и нейните йерарси не само тъпче на едно място, а на моменти като че ли се връща назад. И далеч не съм убеден, че някой се замисля върху това, че Църквата трябва да води обществото.

Има ли в България религиозни комплекси, строени с такава мисъл?

Има, за съжаление са само католически и евангелски. Към православни храмове се правят разни анекси, които могат да изпълняват и такива функции. За съжаление не зная в нашите условия да има църква като действаща социална структура.

Предупреждавате, че вече се усеща недостиг на реставратори.

Най-големият проблем е, че младите хора няма къде да учат, след като излязат от университета. Когато аз завърших, трябваше да отида по разпределение в голяма институция, в която работят специалисти от всякакви нива. Ако искаш да учиш, започваш от чиракуването. Всяка година участвам по линията на Съюза на архитектите в журиране на дипломни, семестриални и други проекти – трябва да ви кажа, че има страхотни момчета и момичета. За съжаление повечето заминават в чужбина. Някои казват: „Вземи ги при теб да работят”. Но икономическите условия са такива, че не мога да осигуря прехрана на младите хора.

А имат ли те желание да се занимават с реставраторска дейност?

Много рядко. Между другото, през последните 15–18 години, откакто работя самостоятелно, е имало моменти, когато съм проектирал каквото падне. Ако трябва така елитарно да се отнасям към всекидневието си, няма да мога да се изхраня.

Казвате, че вашата професия е между хоросана и вярата.

Хоросанът е средството, с което да се построи това място, където хората ще намерят себе си. Хоросанът дава уют, той участва навсякъде – в най-прозаичните и в най-възвисените сгради. Вярно е, целият свят е един Храм Господен, както казват, но трябва да бъдат създадени местата, където се смята, че се концентрира Храмът Господен. А това без хоросан не става, без мистрия не става, без ум и без вяра не става.